

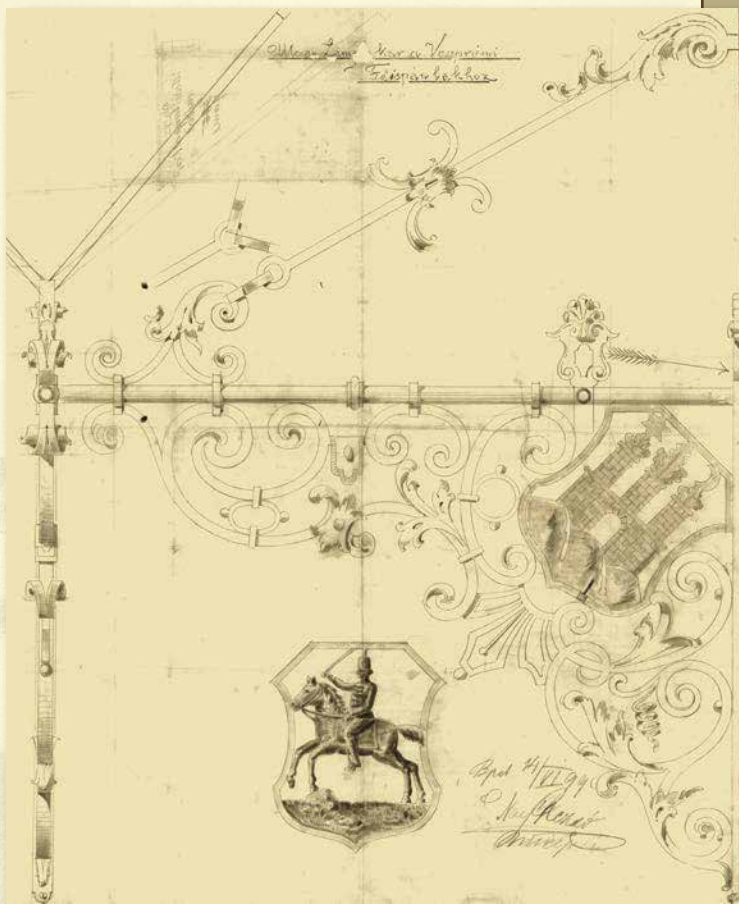

Várostarténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

26. évfolyam,
2024. 2.

73.

Alapítva: 1993

Várostörténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

26. évfolyam,
2024. 2. szám

73.

TARTALOM

ÉVFORDULÓ		
Az 50. SÉD-lapszám üdvözlése	3	Farkasné Molnár Csilla
TANULMÁNYOK		
Veszprém elfeledett geográfusa – Dr. Simonyi Jenő (1860–1944)	11	Rybár Olivér
Lámpabálaktól az utcavilágításig A veszprémi közvilágítás kezdetei a korabeli sajtó és a Gál-család iratai tükrében	48	Fábián Borbála
Veszprém II. világháborús védelmi rendszerének nyomai Veszprém Csucska-dűlő régészeti lelőhelyről	78	Pálffy Sándor
KÖZLEMÉNYEK		
Áradások a Sédén III.	87	Kovács Győző Gyula
A Kiskuti csárda története	103	Poór Ferenc
Rainprecht címer egy budai kápolnán, ahol Erzsébet királyné is imádkozott	116	Rainer Pál
KÖNYVSZEMLE		
„Igazságosan, becsületesen és bátorsággal” Szegelethy György polgármester 1899–1910	129	Zongor Gábor
Negyvenöt éve a lakótelepen – A veszprémi Báthory iskola története (1978 – 2023)	133	Őrsi Ágnes
50 éves jubileumi évkönyv 1972–2022. Veszprémi Vadvirág Körzeti Óvoda	135	Tölgyesi József
Genius loci Wesprimiensis. Színhelyek, legendák, csodák	138	Tölgyesi József
NEKROLÓG		
In memoriam Molnár János (Veszprém, 1939. május 31. – Veszprém, 2024. március)	143	Csiszár Miklós

A szerzők szakmai véleményét a lap híven közli, azok tartalmáért a szerző felel! A szerkesztőség azonban fenntartja magának a jogot a cikkek rövidítésére, a szükséges nyelvi és formai javítások végrehajtására. A közölt tanulmányokban megjelenő vélemények nem feltétlenül azonosak a Veszprémi Szemle szerkesztőségének véleményével.

---

26. évfolyam, 73. szám 2024. 2. szám

Várostartörténeti folyóirat
ISSN 1217-5358

Alapítva: 1993

Alapító főszerkesztő:
Dr. Tölgyesi József

Főszerkesztő:
Dr. Csiszár Miklós (2011–2018)

Dr. Földesi Ferenc PhD

Technikai szerkesztő:
Dénes Tamás

Szerkesztőbizottság:
Dr. Karlinszky Balázs PhD
Dr. Négyesi Lajos PhD
S. Dr. Perémi Ágota PhD
Dr. Vizi László Tamás PhD

Kiadja:
a Veszprémi Szemle
Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány

Levelezési cím:
alapitvany@veszpremiszemle.hu

Felelős kiadó:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke

A főszerkesztő elérhetősége:
veszleszerk@gmail.com

Nyomda:
OOK-Press, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

A folyóirat évente 4 számmal
jelenik meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

E számunk szerzői: DR. CSISZÁR MIKLÓS ny. könyvtárvezető, Veszprém; FARKASNÉ MOLNÁR CSILLA művelődésszervező, Gyulaírástót; DR. FÁBIÁN BORBÁLA történész, Délvidék Kutató Központ, Baja; KOVÁCS GYŐZŐ GYULA meteorológus, meteorológia-történész, Veszprém; ŐRSI ÁGNES újságíró, Veszprém; PÁLFFY SÁNDOR régész, Veszprém; POÓR FERENC helytörténet-kutató, Veszprém; RAINER PÁL történész, Veszprém; RYBÁR OLIVÉR geográfus, tanár, Veszprém; DR. TÖLGYESI JÓZSEF tanár, Veszprém; DR. ZONGOR GÁBOR nyug. önkormányzati érdekvédő, a TÖOSZ volt főtítkára Veszprém.

Illusztrációk: Dr. Fábán Borbála, Földesi Ferenc, Gandajeva Júlia, Lőrinczi Ferenc, Rainer Pál, Rybár Olivér, Zachár Zsolt.

Veszprémi Szemle Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány

MBH Bank Nyrt.:
73200189-11291268

Támogatóink:

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták
Lásd a 47. oldalon.

A borító képei:

- Címlapon: *A főispáni lakra szerelt lámpakar terve. Készítette Nay Rezső, 1899. Forrás: MNL VeML V.177. 2. téka, 136/1899.*
2. oldal: *150 éve (1874. 04. 16.) hunyt el Gyepesi Kun Béla huszárszázados, a móri csata hőse. Forrás: MNM Történeti fényképtár; lsz.: 67.1.1. MNM TF: 4197/1957.*
3. oldal: *190 éve (1834. 03. 08.) halt meg Eöri Márkus Ignác ezredes-kapitány, aki a városnak egy lépcsőt (is) ajánlkozott. Fotó: Földesi F.*
- hátlap: *Simonyi Zsigmond és Cholnoky Jenő emléktáblája a „Ménküfogós” (Kossuth utca 7.) házon. E házban született Simonyi Jenő földrajtudós is. Fotó: Földesi F.*

ÉVFORDULÓ

Az 50. Séd-lapszám üdvözlése

FARKASNÉ MOLNÁR CSILLA

Kilenc évvel ezelőtt, 2015-ben, új folyóirat indult Veszprémben: a Séd című kritikai lap. Emberi léptékben mérve a kilenc éves folyóirat még csak „kiskamasz” korban van, ám, ha nyomtatott kiadvány mivoltát tekintjük, az eltelt évek alatt az 50 lapszám megjelenésével már teljes jogú, felnőtt státuszt vívott ki magának. A veszprémi olvasók megismerték, megkedvelték, és keresik a megjelenő lapot, amit az is bizonyít, hogy a kezdeti időszakhoz képest már fele annyi idő alatt, nagyjából egy hét alatt elfogynak a friss Sédok a terjesztő pontokról. Kiadója a Pannon Egyetem, az első évfolyam felelős kiadója Horváth Géza dékán volt, majd a további években Gelencsér András rektor vette át ezt a szerepet. A szerkesztőség székhelye az egyetem Sziveri János Intézete lett. A Séd Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg 1000 példányban. Érdemes elidőzni egy gondolat erejéig azon, hogy ezzel milyen jelentős szerepet vállal a város saját kulturális életének támogatásában, értékeinek felmutatásában, a szellemi élet pezsdítésében. Az olvasók ingyenesen vehetik birtokba a Sédet a terjesztési pontokon: az egyetem campusain, a polgármesteri hivatalban és a város kulturális intézményeiben.

Periodikák Veszprémben a Séd indulásakor

Milyen közegbe érkezett a Séd, milyen kulturális témájú folyóiratok voltak jelen Veszprémben 2015-ben? Elsőként a Veszprémi Szemle várostörténeti folyóiratot kell említenünk. Az 1993 óta évi négy alkalommal megjelenő lapnak ekkor Csiszár Miklós volt a főszerkesztője. Két irodalmi, művészeti kiadvány színesítette még a palettát, az 1992-ben alapított, újvidéki ihlettségű Ex Symposium irodalmi, képzőművészeti periodika Bozsik Péter főszerkesztésével, s a Művészetek Háza gondozásában készült Vár Ucca Műhely irodalmi, művészeti folyóirat, melynek főszerkesztője Fenyvesi Ottó.

A felsorolásból nem maradhat ki, de profilja révén nem szorosan a kulturális szféra folyóirata a Comitatus című megyei önkormányzati szemle Agg Zoltán és Leveleki Magdolna szerkesztésében, 2015-ben két megjelenéssel. Számíthatott tehát az új lap olvasótáborra, akik már ismerték a helyi folyóirat-kínálatot, és várható érdeklődéssel fordultak a Séd felé, ugyanakkor az új profil, a „piacon” addig még jelen nem lévő tartalom új olvasóréteg kialakulását is előjelezheti. Kilencc év elteltével megállapítható, hogy ez meg is történt. Városunk kultúrabarát közönsége, a színházi nézők, könyvtárlátogatók, irodalom- és zenebarátok, a kiállítások és a múzeumok látogatói olvasóivá váltak a lapnak. Biztosra vehető, hogy a megjelent tartalmak tovább szélesítették, mélyítették eme olvasótábor érdeklődési körét, sokoldalú és értékes tudásanyaggal bővítették a veszprémiek műveltségét, városismeretét. Komoly érdeme a lapnak ez a tanító, kulturális értékeinket felmutató funkció.

Az első lapszám

„Séd néven kritikai folyóiratot alapított a város és az egyetem, a lap negyedévenként jelenik meg” – írja a Napló a lapbemutató sajtótájékoztatóról.¹ Ugyanitt Porga Gyula polgármester hangsúlyozta, hogy az új folyóirat várhatóan egyszerre segíti és inspirálja Veszprém kulturális életét, *„Veszprémben [...] a minőséget szeretnénk zászlónkra tűzni, ez tükröződik a város kulturális kínálatában is. [...] A minőséghez pedig szükség van a kritikára is”*² – fogalmazott Horváth Géza, a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Karának akkori dékánja. A lapot, mint a kulturális párbeszéd fórumát említette, mely lehetőséget nyújt az egyetemi hallgatónak is publikálásra.³

A Séd ötletgazdája, aki szorgalmazta a létrejöttét, egyengette útját, és azóta is töretlenül: Géczy János biológus, író, költő, képzőművész, PhD, DSc. Alföldi születésű, de több évtizede Veszprémet tekinti otthonának, alkotói közegének, kutatásai tárgyának. Jelenleg Balatonalmádiban él. Műveltsége, reneszánsz személyisége, kiterjedt kapcsolatrendszere jelentősen meghatározza a lap arculatát. Ő maga „sokféleképpen szereti Veszprémet”,⁴ a város növénytársulásait, magányos fáit, bokrait csakúgy, mint a vár „kákabélú” utcáját, völgyekbe futó lépcsőit, és Veszprém múltjának ismert és még mindig kevésbé ismert szellemóriásait, a kortárs, velünk élő veszprémi alkotókkal, művészekkel együtt. Szerkesztőként hasonlóan sokoldalúvá, tartalmilag színessé tette a Sédet.

¹ *Napló*, 2015. ápr. 30. (mar): Elindult a Séd. 4. o.

² *Vehír*, 2015. ápr. 28. Ge. Á.: Új kultúrkritikai lap indult a városban.

³ *Napló*, 2015. ápr. 30. (mar): Elindult a Séd. 4. o.

⁴ Szaksz Balázs: Sokféleképpen szeretem ezt a várost. <https://vportre.hu/cikk/8-geczy-janos>

A folyóiratot öttagú szerkesztőség állítja össze, akik maguk is rendszeresen publikálnak benne: Demel Eszter nemzetközi hírű zenepedagógus, karnagy, a Gárdonyi Zoltán Ifjúsági Vonószenekear karnagya, a Csermák Antal AMI tanára. Gopcsa Katalin művészettörténész, a Laczkó Dezső Múzeum ekkor már nyugdíjban lévő tudományos főmunkatársa. Ladányi István egyetemi oktató, irodalmár, a Szépirok Társaságának tagja, vajdasági születésű, aki 1991 óta él Veszprémben, és Perlaki Claudia, végzettsége szerint magyar-történelem szakos középiskolai tanár, Veszprém város polgármesteri hivatalának volt kulturális irodavezetője.

Kritikai lapként az elsődleges szándék a veszprémi kulturális élet eseményeinek, tárgyi és intellektuális közegének felmutatása, értékelése a szerzők által többnyire kritika, esszé, eseményleírás formájában. Nem titkoltan szerepe van a város és az egyetem, mint szellemi műhelyek összekapcsolásában.

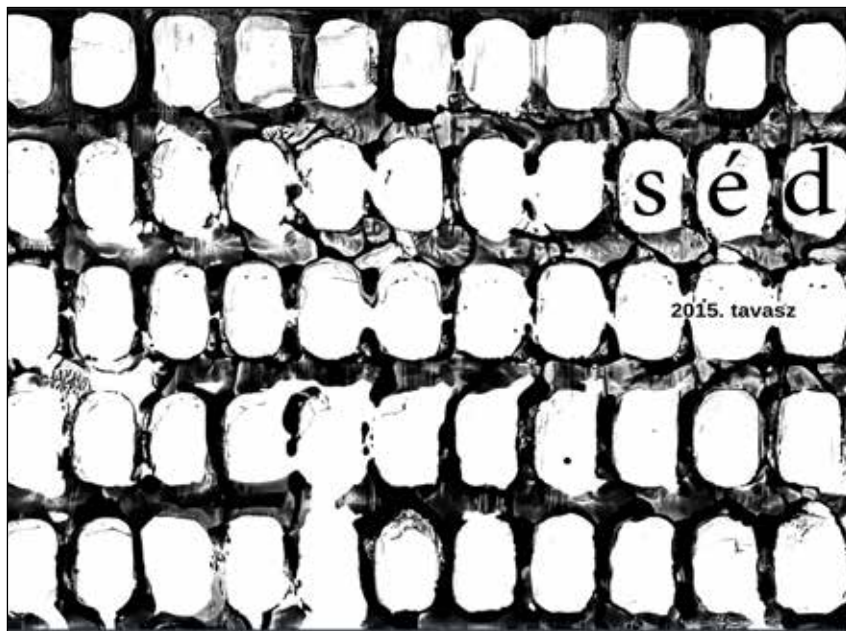
A lapszámokban szerzőként megjelennek egyetemi hallgatók is, (az első számban mindjárt nyolcan), s hozzák a maguk friss szellemiségét, fiatalos nézőpontjukat, nyelvezetüket. Az évek során többen állandó szerzővé váltak, s egyben Veszprém kulturális életének szereplőivé is, mint például Éltes Erzsébet, vagy Pintér Viktória, aki a Sziveri Intézet munkatársaként aktív tagja volt a Séd alkotógárdájának, és aktív szereplője Veszprém irodalmi életének. (Időközben Szombathelyre költözött, de izgalmas stílusú, kiváló írásai rendszeresen feltűnnek a lap hasábjain.)

Szerzőként természetesen jelen vannak az egyetemi oktatók is, vagy épp szerkesztőként, mint Ladányi István, aki a magyar tanszék oktatójaként az induláskor nemcsak cikkíró, de társszerkesztő is volt Géczi János mellett. Ahogy a lapindító sajtótájékoztatón megfogalmazta: „Az újsággal az a célunk, hogy az aktuális alkotások mellett a városban régóta velünk levő értékekre is felhívjuk a figyelmet. Így a város közttereire és szobraira is.”⁵

Mint ahogyan Géczi János az első lapbemutató elmondta, a Séd előzményének tekinthető kritikai folyóirat létezik Debrecenben és Pécsen. Illetve létezett: a pécsi Echo, mely tizenhárom éven át szemlélte a város kulturális életét és fórumot biztosított a kulturális szféra szereplőinek, alkotóinak és fogyasztóinak, 2011-ben megszűnt. Képzőművészeti rovatának volt vezetője, Fekete Vali (magyar-esztétika szakos tanár, tanársegéd) időnként feltűnik szerzőként a Séd számaiban is. Ez is nagyon előremutató, példa arra, ha megszerveződik egy szellemi műhely, az egymástól távol lévő szálak összehúzásával miként képes alakítani a kulturális élet szövetét.

⁵ *Vehír*, 2015. ápr. 28. Ge. Á.: Új kultúrkritikai lap indult a városban.

A külsín

Kézbe véve a 2015. évi tavaszi lapszámot, az első benyomás a művészi élmény. Nem szokványos sem a méret (B4-es), sem a borító. Nem „újságszerű” a tapintása, a lapok súlya, vastagsága időtállóságot vetít előre. A borító és a lapterv Somody Péter veszprémi születésű Munkácsy-díjas festőművész, a Pécsi Tudományegyetem művészeti kara egyetemi tanárának munkája. A monokróm absztrakt hóháló grafikát a lap számára készítette, mely három évig volt arca, egyéni dizájn eleme a Sédnek, s belső borítóján, valamint visszatérő flekkek formájában azóta is megjelenik minden lapszámban. Somody Péter alkotása kijelölte a Séd minőségét, a modernitást, az elmélyülést és a gondolkodásra késztetést.

A lapot kezdetektől meghatározza az erős vizualitás. Ebben komoly szerep jut Gáspár Gábor fotográfusnak, aki fotóival a Séd állandó szereplője, alkotója. Egyéni stílusú, magas minőséget képviselő igényes, figyelmes rendezvényfotói mellett a borítóképeket is neki köszönheti a folyóirat. Több esetben műtárgy-fotói, portrék, képes tudósítások keretezik, kísérik a megjelent szövegeket. Nem egyszer kétoldalas, nagyalakú képei, művészi fotóillusztrációi emelik ki az aktuális tartalmat. Gáspár Gábor unikális nézőpontjai növelik a kiadvány művészi minőségét.

Rovatstruktúra nélkül

Kilenc évfolyam 49 számát nem lehet ebben az írásban részletesen elemezni, ezért emlékezzünk meg a bemutatkozó számról, már csak azért is, mert általa átfogó képet kapunk a lapról, melynek szerkezete azóta is változatlan. Nincsenek rovatok, ám a közölt írások mentén jól körvonalazódik a szerkesztők állandósult szándéka: teret adni adott időszak kulturális eseményeire reflektáló írásoknak, kritikáknak; veszteprémi értékek bemutatása; kitekintés (veszteprémiek megjelenése a városon kívül), illetve a városunkhoz valamilyen formában kötődő alkotók, események bemutatása; végül a lapszám zárásaként a hátsó belső borító kis és nagy titkokat felfedő muzeális levéltári anyagai, különleges kéziratok, fotók. E szubjektív felsorolás is sejteti, hogy a Séd nem elévülő periodika, időről időre fellapozható, elővehető. Tartalmi jelentős részben ismeretbővítő, az olvasók tájékozottságát, műveltségét mélyítő anyagok.

A lapszámoknak nem tervezetten is kialakult valamiféle kulturális arculatuk aszerint, milyen események sorjáznak az aktuális szám idején: több-e a hangsúlyos zenei esemény, vagy irodalmi fesztivál zajlik, színházi bemutató készül, jelentős képzőművészeti tárlat stb. Ezek mentén formálódik az aktuális lap, s lesz benne „erős” felhozatal egy-egy művészeti ágából. Így alakult ki olykor a vendégszerkesztő szerepkör is.

Időközben kevésnek bizonyult a felület a sok kulturális esemény számára, egyre több „megbeszélni való” akadt a kulturális életben, így 2018-tól kéthavonta vehetjük kézbe a Séd új számait, általában 60 oldal körüli terjedelemben. Elmondható, hogy az új folyóirat beépült a város lakói életébe.

A 2015-ös tavaszi lapban olvashattunk kritikát mindkét veszteprémi színház bemutatóiról, sőt harmadik színházunk, a Kabóca Bábszínház új darabjáról is, mely felnőtteknek szólt. Volt írás a Filharmónia bérleti előadásáról és a Mendelssohn Kamarazenekar aktuális estjéről, valamint az Auer akadémia mesterkurzusáról. Több anyag foglalkozott a Magyar Napok nyugati diaszpóra magyarságát bemutató fesztivál eseményeivel. (Izgalmas kezdeményezés volt a 2011-ben indult rendezvénysorozat az egyetem MFTK és a város kulturális intézményeinek szervezésében, Géczi János és Ladányi István irányítása mellett.)

Jelentős volt az első lapszám irodalmi anyaga: Fenyvesi Ottó kötetbemutatója, reflexió a Ladányi István – Bócsik Péter által jegyzett Íróportrék eseményéről, amikor a kérdezők Dragomán Györgyöt faggatták.

Fájó hiány a Molnár Sándor működtette Utas és holdvilág antikvárium megszűnése, ugyanis kulturális helyszínként a sajátos miliójú tér sok izgalmas, érdekes irodalmi programnak adott helyet. Ekkor Éltes Erzsébet és Varga Richárd verses zenés bemutatkozása, és másik eseményként Brassai Zoltán beszélgetése

Závada Pállal. (...ismét egy fájó emlék: Brassai Zoltánt is elvesztettük 2018-ban, ahogy Molnár Sándortól is búcsúzni kellett két évvel ezelőtt).

Kovács Endre (... és ő sincs már köztünk) fotótárlatáról Géczi János, Baráth Ferenc magyarkanizsai grafikus, plakátművész – ő tervezte a Magyar Napok plakátjait – könyvéről Gopcsa Katalin írt. S itt már áttérünk a kitekintő „rovatba”, melyben recenziót olvashattunk Robert Capa életrajzi könyvéről, a Magyar kultúra napján Kecskeméten tartott Sziveri-estről.

Az induló lapszám gazdag anyagot vonultatott fel városunk tárgyi és szellemi értékeiről: mindjárt az elején Perlaki Claudia mutatta be a Veszprémi Értéktárat, két írás pedig a Veszprémi Szemlét és a Vár Ucca Műhely irodalmi, művészeti folyóiratot. Olvashattunk a Dózsa György Általános Iskola iskolatörténeti gyűjteményéről, és átfogó írásban köszöntötte a lap a 75 éves Szekeres Károly keramikus művészt. 2016-ban már tőle is búcsúzni kellett. Baláca kincseiből Palágyi Sylvia ajánlott az olvasók figyelmébe egy kicsiny tárgyat, egy amulettet, s tette ezt évről évre, izgalmas és szép leleteket bemutatva, kiemelve a római kor napjainkban is megcsodálható emlékeiből. Érdekes színfoltja volt a lapnak Klausz Melinda közösségimédia-szakértő elemző írása a veszprémi honlapok látogatottságáról.

Ez az érintőleges felsorolás, úgy hiszem, képet ad a folyóirat jellegéről. Mindig izgalmas, ha egy-egy eseményről többen is írnak kritikát, megegyező álláspontról, vagy éppen gyökeresen ellenkező nézőpontból értékelve a látottakat, hallottakat. A rekordot Szabados Árpád kiállítása tartja, öt írás méltatta a 2020-ban megnyílt Csikász Galéria-beli kiállítását. A kilenc év alatt több ízben jelent meg tematikus szám: a múzeumi szám, a veszprémi (rejtett) értékeket bemutató képzőművészeti és a Cholnoky Jenő életét, munkásságát bemutató lapszám. Informatívak és izgalmasak voltak.

Az utolsó oldalak meséi

Bár nincsenek rovatai a Sédnek, van állandó belső tartalmi eleme: az utolsó oldal mindig egy múltbéli, eredeti dokumentum fotója. Egy kézirat, egy levél, számtalan különlegesség, melyek felteszik a pontot az i-re, ha a kedves olvasó végére ért az olvasásnak. Desszert a vacsora végén... Olyan, sokszor magántulajdonban lévő emlékek ezek, melyek nem kerülhetnek nap mint nap a szemünk elé. Ezért mindegyik felfedezése a maga módján egy kis ünnep.

A 2015-ös tavaszi lapszám például Sziveri János költészete előtt tiszteleg Békétlen átmenet című versének ezerszer javított, kihúzott, kiegészített kéziratával. Mintha szemünk előtt születne a vers... Az évek során az utolsó oldalon láthattuk Weöres Sándor, Illyés Gyula, vagy éppen Munkácsy Mihály kézírását.

Brusznyai Árpád utolsó levelét és felesége által tanítványának, Balogh Elemérnek ajándékozott zsebórája fotóját. Színesítették a hátsó oldalt Szabó Magda Tungli M. Klárának írt, R. Kiss Lenke levele, vagy épp Eszterházy Péter Géczy Jánosnak írott sorai.

A szerzők

A Séd a kilenc év alatt száz fölötti létszámú szerzőgárdát toborzott maga köré. „Megszólaltak” a lapokon muzeológusok, régészek, helytörténeti kutatók, képzőművészek, zenészek, írók, költők, színházi emberek, a művészeti, kulturális és tudományos élet helyi meghatározó szereplői, köztük egyetemi oktatók és egyetemi hallgatók, s néhány újságíró is az állandó szerzők gárdáját erősíti. Nagyon színes és változatos tartalmakat képes létrehozni ez a lazán összefonódó szerzői közösség. Érdeme a lapnak, hogy szerepet kapnak benne olyan közművelődési szakemberek és pedagógusok is, akiknek (pl. levéltáros, muzeológus kollégáikkal ellentétben) a publikációk nem részei a mindennapjaiknak, de időről időre felvállalják egy-egy számukra fontos esemény bemutatását.

Az alkotógárda tagjai között bőven vannak országosan ismert szerkesztők, szerzők, területük kiváló szakemberei, pl. Reményi József Tamás (sajnos, csak 2023-ig), Csányi Vilmos, Keserű Katalin, Csuha István, Zalán Tibor, Závada Péter, Fűzfa Balázs, Praznovszky Mihály, Czigány Ildikó..., és hosszan sorolhatnám még, s tudom, igazságtalan a kiemelés.

Lapbemutatók értelmiségi diskurzusa és a Séd-könyvek

A folyóirat megjelenésekor rendszeresen lapbemutató szerveződik. Ekkor a szerzők és a közönségük találkozhat üdítően változatos helyszíneken, gyakorta kulturális eseményhez csatoltan. Az ily módon élővé vált lapot az eseményen a felkért szerzők írásaik háttéranyagával, érdekes kiegészítésekkel mutatják be, beszélgetésre, vitára inspirálva a jelenlévőket. Legtöbbször Gelencsér András rektor és Porga Gyula polgármester is résztvevője a Séd legfrissebb lapszámát bemutató programnak.

Posztív – igen pozitív – hozadéka a folyóiratnak a Séd-könyvek sorozat megindítása. A köteteket többnyire abból a pénzből valósítják meg, ami a fel nem vett honoráriumokból gyűlik össze. Elsőként Csuha István Szobornék városa című kötete jelent meg tizennégy veszprémi szobor titkait feltárva, másodikként Strenner József – Gáspár Gábor Veszprémi fák és bokrok című gyönyörű könyve, majd Gopcsa Katalin Veszprémből nézvést és Palágyi Sylvia A teljesség szimbóluma

c. kötetében elevenednek meg a szerzők sédes írásai. Géczi János – Stirling János Régi magyar kertek c. albuma volt a sorban következő, és már tudható, hogy előkészületben van Ladányi István Időszaki kiállítás c. gyűjteményes munkája. Kiváló művek kerültek a veszprémi olvasótársadalom kezébe, lokálpatrióta büszkeséggel tekinthetünk rájuk.

Köszönet és elismerés illeti a Séd szerkesztői törzsgárdáját: a Géczi János – Demel Eszter –Gopcsa Katalin –Perlaki Claudia négyest, akikhez a kezdetekkor Ladányi István, a VIII. évfolyamban Pátkai Ádám és Grászli Bernadett, majd Vonderviszné Kapor Ágnes csatlakozott.

Időközben a lap intézményesült. Állandó tördelője Dénes Tamás, a folyóirat belső megjelenése változatlan, MinionPro betűtípusa már jó ismerőse a forgatóinak. Van korrektor Sövényházi János személyében, a szerkesztőségi titkár Horváth Brigitta, és Vonderviszné Kapor Ágnes többször Sövényházi János mellett az olvasószerkesztői feladatot is ellátja.

A nyomdai munka a veszprémi OOK-Press Kft.-t dicséri. Lapzártakor még nem foghatjuk kézbe az 50. számot, de biztosra vehető, hogy sok érdekes és különleges olvasnivalóval kényezteti majd olvasótáborát a jubileumához érkező Séd veszprémi kritikai lap. A jubileumi lapszámhoz gratulálva hosszú, sikeres éveket kívánok a folyóiratnak és készítőinek!

TANULMÁNYOK

Veszprém elfeledett geográfusa – Dr. Simonyi Jenő (1860–1944)

RYBÁR OLIVÉR

„Kitűnő tankönyvíró” (Cholnoky, 1908)

*„Sokkal többet és sokkal okosabbat tanít, mint tankönyveink legnagyobb része”
(Cholnoky, 1917)*

„Simonyi Jenő dr. egyike jobb tankönyvíróinknak” (Cholnoky, 1918)

Bevezetés

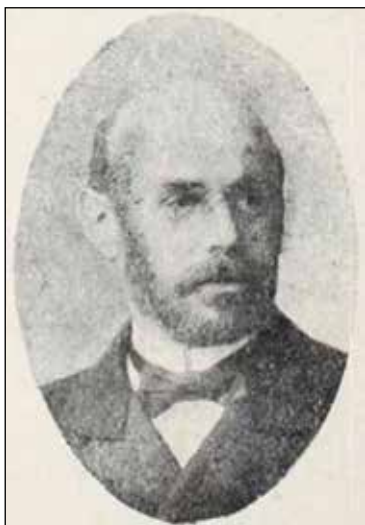
Ha valakitől megkérdeznénk, ki volt az a XIX. század második felében született veszprémi földrajztudós, aki a híres Kossuth utcai „ménkűfogós” házban látta meg a napvilágot, és a Jenő névre hallgat, feltehetőleg mindenki azt válaszolná: természetesen Cholnoky Jenő.¹ A válasz helyes, de az előbbieket nem csak rá voltak igazak. Cholnoky szellemi „előfutárának” tekinthető Simonyi Jenő, akivel közös volt a szülőházuk és tudományos pályájuk többször is keresztezte egymást. Idén lesz 80 éve, hogy elhunyt a korának ismert – ma már elfeledett – veszprémi földrajztudósa...

Gyermekkor és a sikeres egyetemi évek

Simonyi Jenő, Steiner Joachim néven született 1860. május 12-én Veszprémben, a Kossuth u. 7. sz. alatti házban. Ugyanebben az épületben látta meg a napvilágot 1853-ban bátyja, a későbbi híres nyelvész, Simonyi Zsigmond is. Szülei Simonyi (Steiner) Simon szatócs, kereskedő és Menzel Anna voltak. A pár 1851-ben házasodott össze, öt gyermekük született: Zsigmond (1853), Rozália (1855), Vilmos

---

¹ Cholnoky Jenő (1870–1950) Veszprémben született geográfus, tanár.

Dr. Simonyi Jenő
Forrás: Magyar Géniusz.
1900. dec. 23. 880. o.

(1856), aki négy hónapos korában elhunyt, Joachim Jenő (1860) és Sarolta (1863). Az édesanya 1874 januárjában hunyt el tüdősorvadás következtében. Ebben az évben vették fel a Steiner helyett a Simonyi nevet a család tagjai. Simonyi születési anyakönyvében szereplő Joachim nevet 1915-ben törölték, téves bejegyzésre hivatkozva (22423-1915 alispáni határozat), a régi név fölé a Jenő név került felírásra.

Simonyi Jenő a helyi elemi iskola (Veszprémi Izraelita Hitközség Iskolája) elvégzése után a gimnáziumot még szülővárosban kezdte el, majd a fővárosba került a Magyar Királyi Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziumába (ma ELTE Trefort Ágoston Gyakorló Gimnázium). Budapesten érettségizett 1878-ban, báró Sennyey Miklós osztálytársaként. A gimnáziumban tanára volt többek közt Kármán Mór² pedagógus, kiemelkedő neveléstudós és Staub

Móric³ is. Az intézménynek később olyan tanulói voltak, mint az említett Kármán Mór fia, Tódor vagy Teller Ede fizikus. A sikeres érettségi után, tanulmányait a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen folytatta. Az egyetemen földrajzot hallgatott, mely akkoriban még a bölcsészeti kar részeként működött. Földrajz professzora Hunfalvy János⁴ volt. Diákévei alatt több gyűjtésbe bekapcsolódott, testvérével a *Magyar Nyelvőr* javára is szerzett adományokat, de több esetben saját iskoláját is támogatta.⁵ Az intézménynek kőzeteket és a könyvtár számára könyveket adományozott, de a Természettudományi Társulatnak is adott köteteket.

Már az egyetemi évek alatt kitűnt szorgalmával és a természettudományok, különösen a földrajz iránti érdeklődésével. Másodéves korában egy pályázaton vett részt, melyet egy növényteni dolgozat elkészítésére írt ki az intézmény. Simo-

² Kármán (Kleinmann) Mór (1843–1915) pedagógus, egyetemi tanár, közoktatás-politikai szakember, Kármán Tódor fizikus, matematikus, a rakéatechnológia és az űrhajózás egyik úttörőjének édesapja.

³ Staub Móric (1842–1904) paleobotanikus, pedagógus, királyi tanácsos, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

⁴ Hunfalvy János (1820–1888) a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Magyar Földrajzi Társaság alapítóelnöke (1872), a Pesti Egyetemen a Földrajz Tanszék tanszékvezetője.

⁵ *Magyar Nyelvőr* 1876. A Magyar Nyelvőr 1872–1876. évi gyűjtői. 3. o.

nyi a „*Ceratophyllum submersum*”⁶ c. dolgozatával elnyerte az 50 forintos Pasquich-féle díjat.⁷ Az egyetem e tárgyban egy másik pályázatot (Szontagh Tamás) is honorált.⁸ Sikeres szerepléséről még a Veszprém megyei hivatalos heti közlöny is beszámolt: „*Becsületet szereztek városunknak. Simonyi Jenő II éves bölcsészethallgató – e kérdés felett: „Vizsgáltassanak meg boncz és fejlődéstani tekintetben a Ceratophyllum fajok, kiváló tekintettel a virág fejlődési viszonyaira” 50 frt pályadíjat nyert.*”⁹

1880-ban, a Magyar Földrajzi Társaság pályázatára is benyújtott írást. A társaság 1881. január 27-i ülését Hunfalvy János nyitotta meg, Berecz Antal¹⁰ főtitkár pedig a kiírt pályázatokra beadott tanulmányokról beszélt. A társaság két témát jelölt meg: 1. A hegységek befolyása az éghajlati viszonyokra, 2. Magyarország valamely vidékének földrajzi leírása, különös tekintettel a hydro- és orographicai viszonyokra.¹¹ A két pályázatra beérkezett munkák közül, végül csak egy nyertes munkát hirdettek: Simonyi Jenő III. éves bölcsészethallgató, „*A Bakony földrajzi vázlat*” c. írását.¹² Simonyi 50 frank jutalomban részesült.¹³

A következő évben – 21 évesen – már pedagógus gyakornok volt egykori gimnáziumában, Málnai Mihállyal és Vikol Jánossal együtt. Vezető tanára (ma ún. mentortanár), a nála alig pár évvel idősebb még pályakezdő, dr. Marczali Henrik¹⁴ volt. Simonyi a gimnázium első osztályosainak földrajzot (térképolvásás elemei, Magyar királyság és a Balkán-félsziget földrajza) tanított.

1881-ben ismét részt vett a Földrajzi Társaság pályázatán. Nagy meglepetésre az adott évi két pályázati téma közül, mindkettőn sikeresen szerepelt Simonyi. Az első téma – mely az előző évben sikertelenül zárult – ismét „*A hegységek befolyása az éghajlati viszonyokra*” címet viselte. Itt második helyezést ért el Edelmann

⁶ sima tócsagaz vagy borzhínár

⁷ Beszéd, amelylyel 1879. szeptember 1-én a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetemben rectori székét elfoglalta Margó Tivadar. Acta reg. Scient. Universitatis Ung. Budapestinensis. Anni MDCCCLXXVIII–LXXIX. Egyetemi beszédek, 1879–1880. tanév, Királyi Magyar Tudományegyetem. 48. o.

⁸ *A Hon*, 1880. máj. 13. Az egyetemi jubileum. 2. o.

⁹ *Veszprém megyei hivatalos heti közlöny*, 1880. máj. 30. Becsületet szereztek városunknak. 3. o. A másik díjazott Óvári Ferenc 4. éves joghallgató volt a „*Fejtessék ki, hogy a juris dictio ordinaria és extraordinaria közötti különbség mily jelentőséggel bír a kánonjog terén, s miben nyilvánul az mai nap is még az egyházkormányban*” című pályamunkával.

¹⁰ Berecz Antal (1836–1908) tanár, geográfus, a Magyar Földrajzi Társaság első főtitkára és a *Földrajzi Közlemények* első szerkesztője, 1868–1878 között alapítója és szerkesztője volt a *Természet* című folyóiratnak.

¹¹ *Ellenőr*, 1881. jan. 28. A földrajzi társaság évi közgyűlése. 3. o.

¹² *Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye*, 1881. febr. 1. 334. o.

¹³ *A Hon*, 1881. jan. 28. A múlt évben tett földrajzi kutatások. 2. o.

¹⁴ Marczali Henrik (1856–1940) történetíró, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

Menyhért mögött, jutalma 25 frank lett. A második pályakérdés: „Kivántatik Magyarország valamely vidékének a Bakony kivételével ismertetése topo- és ethnográfiai tekintetben” címmel írták ki. A „Bakony kivételével” kitétel feltehetőleg az előző évi, Simonyi által írt Bakony tanulmány miatt kerülhetett be a kiírásba. Ezen a pályázaton szintén a második helyezést érte el, Thirring Gusztáv¹⁵ II. éves hallgató – későbbi híres turistairó – mögött. Ezzel az írással is 25 frank lett a jutalma.¹⁶ Simonyi dolgozatában Kalocsát és környékét mutatta be.¹⁷

A tudományos pálya kezdetei

Az 1881-ben írt két pályaműve később nyomtatásban is megjelent, a *Természettudományi Közlöny* és a *Földrajzi Közlemények* oldalain. Simonyi Jenő első, nyomtatásban megjelent írása 1882-ben látott napvilágot, „A hegységek befolyása az éghajlati viszonyokra” címmel. Ebben az évben megvédte „Kalocsa környéke” c. bölcsészdoktori értekezését. Írásában nagy segítségére volt az egy évvel korábban beadott pályamunkája is.

Simonyi Jenő folytatta a tanítást egykori alma materében. 1883 nyarán ki-nevezték a „természetrajz, földrajz” rendes tanáranak. Ősszel már a VIII. ker. Községi Főreáliskolában is dolgozott, mint helyettes tanár, amikor Sajóhelyi Frigyes¹⁸ hathetes szabadságot vett ki.

Ebben az évben lett a Magyar Földrajzi Társaság rendes tagja. A társaságban első előadását 1885 februárjában tartotta „A franciák Hátsó-Indiában” címmel. Az Akadémia kistermében tartott felolvasóülésen rajta kívül még Czirbusz Géza¹⁹ prezentálta „A Balaton-melléki nép életéből” című előadását.²⁰ Érdekes, hogy Czirbusz egy évvel korábban még a veszprémi piarista gimnáziumban tanított, többek között tanítványa volt – a szintén veszprémi, későbbi földrajztudós – Cholnoky Jenő is. Cholnoky a gimnáziumban Simonyi bátyjának könyvéből is tanult (Simonyi Zsigmond: *Magyar nyelvtan /1879/*).

Simonyi előadásának anyagát a Gyulai Pál²¹ által szerkesztett *Budapesti Szem-*

¹⁵ Thirring Gusztáv (1861–1941) magyar földrajztudós, statisztikus, demográfus, természetjáró, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Magyar Turista Egyesület titkára, később elnöke.

¹⁶ *Pesti Hírlap*, 1882. jan. 26. A földrajzi társaság közgyűlése. 3. o.

¹⁷ *A Hon*, 1882. jan. 27. A földrajzi társaság 10-ik évi jubileumi ünnepe. 2. o.

¹⁸ Sajóhelyi Frigyes (1848–1940) geológus, tanár, iskolaigazgató, a Magyarhoni Földtani Társulat titkára, a *Földtani Közlöny* első szerkesztője.

¹⁹ Czirbusz Géza (1853–1920) piarista tanár, földrajztudós, egyetemi tanár.

²⁰ *Fővárosi Lapok*, 1885. febr. 1. A földrajzi társaság ... 172. o.

²¹ Gyulai Pál (1826–1909) irodalomtörténész, költő, író, egyetemi tanár, az Akadémia tiszteleti tagja, felesége Szendrey Mária, Szendrey Júlia húga volt.

le két részletben leköszölte. 1885-ben a VI. ker. Községi Polgári Fiúiskola tanára lett, ahol számtant tanított, a következő évben pedig már a földrajz tanítását is rábízták. Két évvel később a lebetegedett Tyrnauer Károlyt helyettesítette az V. ker. Magy. Kir. Állami Bólyai Főreáliskolában. Itt az iskola I. II. és IV. osztályát tanította földrajzból, az I. b osztálynak osztályfőnöke is lett. Ekkor másik munkahelyén, a polgári fiúiskolában a magyar nyelv tanításával is megbízták.

A földrajztudomány szolgálatában

1886-ban jelent meg első könyve, mely a francia Paul Bert²² írásainak fordítása volt. Simonyi a két nagy magyar földrajztudós, Hunfalvy János és id. Lóczy Lajos kötetéről is írt kritikát ebben az időben a *Nemzet* és a *Budapesti Szemle* oldalaira.

Magánéleti vonatkozásként megemlítjük, hogy 1887. szeptember 25-én, vasárnap a budapesti Dohány utcai zsinagógában vette feleségül Weissmayer Ignác kereskedő és Veith Lujza lányát, Rózát.²³

Két hónappal később az Országos Középiskolai Tanáregyesület szervezésében „A földrajz tanításának megkezdése a fővárosi középiskolákban” címmel tartott előadást.²⁴ Ez év végén jelent meg második fordításkötete, mely a híres német tudós, Friedrich Ratzel²⁵ munkája volt. A tudóstól még ajándékot is kapott Simonyi. „Dr. Simonyi Jenő meleg köszönő levél kíséretében arcképet kapott emlékül dr. Ratzel Frigyes német hírneves geológótól, kinek »A föld és az ember« című jeles műve az akadémia könyvtárában és dr. Simonyi Jenő fordításában épen most látott napvilágot.”²⁶ Simonyi a német szöveg fordítása mellett, a kötetet egy kísérőtanulmánnyal is kiegészítette, melyben Magyarország természeti viszonyainak történeti hatásairól értekezett.

1888-tól részt vett „Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben” c. sorozat Alsó-Ausztriát tárgyaló kötete fordítási munkálataiban. A Nordmann János²⁷ által írt „Az Erdővidék” és „A felső Dunamellék” c. fejezeteket ültette át magyar nyelvre.

Ebben az évben jelent meg első saját kötete „Idegen népek közt messze földön” címmel. Az ifjúságnak szánt könyvéhez Simonyi a híres magyar utazók pl. Ma-

²² Paul Bert (1833–1886) francia fiziológus, orvos, a természettudományok professzora, főként az élettan tanulmányozásának szentelte életét.

²³ *Nemzet*, 1887. szept. 24. Esküvő. 2. o.

²⁴ *Budapesti Hírlap*, 1887. nov. 29. Egyesületi hírek. 6. o.

²⁵ Friedrich Ratzel (1844–1904) német geográfus, utazó, földrajzi író, a társadalomföldrajz, a kulturális földrajz és a politikai földrajz egyik első tudósa.

²⁶ *Fővárosi Lapok*, 1887. dec. 21. Személyi hírek. 2581. o.

²⁷ Johann Nordmann (Rumpelmayer) (1820–1887) osztrák újságíró és utazási író.

Simonyi Jenő első önálló kötetének címlapja. Forrás: A szerző gyűjteményéből

kedelmi Akadémia rendes tanárának választották meg „*dr. Simonyi Zsigmond egyetemi tanár öcscsét megválasztották a keresk. akadémia tanárává a kereskedelmi földrajzi tanszékre. Bizonyára ép oly jól fogja betölteni helyét, mint a hogy betölti a magáét bátyja, ki hazánk egyik legkitűnőbb nyelvésze.*”³⁴ Az Akadémián főként regionális gazdaságföldrajzot tanított (Ázsia, Afrika, Ausztrália és Amerika gazdasági fejlődését). Alapító tagja volt – bátyjával együtt – a Magyar Néprajzi Társaságnak, az alapító okiratot 1889. január 27-én írták alá.³⁵

gyar László,²⁸ gr. Széchenyi Béla,²⁹ id. Lóczy Lajos³⁰ és gr. Zichy Ágost³¹ írásait is felhasználta. „*Simonyi Jenő munkája a négy idegen világrészbe vezeti az ifjú olvasót nevezetes utasok kalauzolása mellett, akik meleg közvetlenséggel adják elő tapasztalataikat és élményeiket. Alig nyújtható a serdülő ifjúságnak, amely a mesék világából már kinőtt, élvezetesebb és tanúságosabb olvasmány az ily útleírásoknál, amelyek arra is szerfölött alkalmasak, hogy az iskolai földrajztanításnak is gyümölcsöző módon segítségére legyenek. Simonyi az összeválogatásban nagy ügyességgel és tapintattal járt el.*”³²

1888 őszétől a VI. ker. Polgári Leányiskolában dolgozott.³³ Illetve az 1888–1889-es tanévtől a Budapesti Kereskedelmi Akadémia tanára is lett, ahol általános és kereskedelmi földrajzot tanított. Ebben az időben lett Simonyi Jenő a Földrajzi Társaság választmányi tagja. 1890 nyarán a Keres-

²⁸ Magyar László (1818–1864) földrajzi felfedező, Afrika-kutató.

²⁹ Széchenyi Béla (1837–1918) Széchenyi István fia, utazó, 1877-ben egy közép-ázsiai expedíciót szervezett, az úton vele tartott id. Lóczy Lajos geológus is.

³⁰ Lóczy Lajos (1849–1920) geológus, geográfus, egyetemi tanár, Cholnoky Jenő mentora és barátja.

³¹ Zichy Ágost (1852–1925) utazó, földrajztudós.

³² *Nemzeti Nénevelés*, 1888. nov. 1. 538–539. o.

³³ *Budapesti Hírlap*, 1888. szept. 6. A polgári iskolai albizottság ... 2. o.

³⁴ *Egyenlőség*, 1890. júl. 4. 11. o.

³⁵ *Nemzet*, 1889. jan. 13. 3. o.

A Budapesti Kereskedelmi Akadémia tanári kara az 1907–1908-as tanévben.

Az ülő sorban balról a második: Simonyi Jenő.

Forrás: Ország-Világ, 1907. nov. 17. 947. o.

A következő évben jelent meg második, saját könyve „A sarkvidéki fölfedezések története” címmel. „A szerző könnyed modorban írja le a sarkvidéki fölfedező utazásokat, kor és irány szerinti csoportosításban. Érdekesebb fejezetei a műnek: a normannok fölfedezései és az északnyugati átjárás keresése, a Spitzbergák és a cethalászat, Szibéria fölfedezése, a dánok Grönlandban, Franklin és Richardson útja, a svédek és németek utazásai, a sarkvidéki nagy jégmezők kikutatása stb. Ötvenegy ábra élénkíti a művet s a rajzok híres utazókat és felfedezőket, továbbá sarkvidéki részleteket és jeleneteket ábrázolnak. A munka érdeklődésre és figyelmes olvasókra számíthat.”³⁶ 1891-ben pedig megjelent a harmadik – és egyben az utolsó – a tudós által írt könyv „Az új világ. Kalandozások Amerika művelt és vad vidékein” címmel. Hasonlóan előző két, önálló, az ifjúságnak szánt kötetéhez, Simonyi ebben is külföldi és hazai utazók leírásait vette alapul. Az Amerikát bemutató könyvben Xantus János³⁷ kutatási is bemutatásra kerültek.³⁸ Könyvei sikerét mutatja, hogy, amikor 1903-ban Temesvár város felmérte a helyi, gyárvárosi és erzsébetvárosi népkönyvtár olvasói szokásait, kiderült, többben olvassák Simonyi útleírásait, mint Mark Twain vagy Eötvös Károly könyveit.³⁹ 1905-ben még évente, több mint hússzor kölcsönözték ki a tudós könyveit.

³⁶ *Fővárosi Lapok*, 1890. ápr. 2. A természettudományi társulat... 665. o.

³⁷ Xantus János (1825–1894) természettudós, utazó, néprajzkutató, Amerika kutató.

³⁸ *Nemzet*, 1891. dec. 20. 5. o.

³⁹ *Városi Közlöny – Temesvár*, 1903. jún. 15. Jelentés a Temesvári Népkönyvtárak 1902/3. évi működéséről. 170. o.

A serdültebb ifjuságnak:

AZ UJ VILÁG.

Kalandozások Amerika művelt és vad vidékein.

Összeallította: **Simonyi Jenő.**

Van ebben a könyvben körülbelül 80 kép s gyönyörűen van bekötve. Ára 2 frt 40 kr.

Az Uj világ — e névnek hallatára kinek nem jutnak eszébe nagy dolgok? Ki nem hallott Amerika csodáiról és ki nem szeretné azokat színről színre látni? Utazásokról és kalandokról, amerikai művelt népekről és nagy városokról, nagy rengetegekről és egyszerű emberekről van szó ebben a könyvben.

Az 1891-ben megjelent „Az uj világ” című könyvének reklámhirdetése.

Forrás: Az Én Ujságom, 1891. dec. 27. 420. o.

Megjegyezzük, Simonyinak az 1890-es évektől jelentek meg földrajz tan-könyvei.

Részt vett „A Pallas Nagy Lexikona” földrajzos szócikkeinek elkészítésében is, főként a külföldi földrajzi felfedezőkre és utazókra vonatkozó részek megírásában. Mint láthatjuk a tudós a hazai földrajztudomány-történet egyik első szerzője volt, aki mind a magyar, mind más országok utazóinak és felfedezőinek életét előszeretettel tanulmányozta.

1893-ban a Közoktatási Tanács földrajz-történelmi bizottsága megbízta a földrajz tantervek kidolgozásával. A munkában Rohn József tanár segítette Simonyit.⁴¹ A földrajztudós éveken át részt vett a földrajz tantárgy tantervi kérdéseinek munkálataiban. A nem kis feladat számos vitát szült az évek során. Leghevesebb konfliktusa közel két éven át tartott dr. Brózik Károly⁴² atlasz-szerkesztővel. A kettőjük közti vita a földrajzi nevek helyesírása kapcsán bontakozott ki. A nyelvésztudós, Simonyi Zsigmond öccse markáns álláspontot képviselt az éppen aktuális irányzat ellen. Brózik mellett érvelt, hogy a külföldi földrajzi nevek írásában kövessük a helyiek, mindig aktuális írásmódját és csak a korábbi év-

Mint az V. kerületi Alkotmány utcai Kereskedelmi Akadémia tanára az intézmény „Olvasókör” könyvtárát is vezette. 1892-től a Kereskedelmi Szakoktatásban is tanított. Ebben az évben már a tudós könyvéből is tanítottak az Akadémián. A kereskedelmi akadémiának írt könyve a szakma részéről is pozitív fogadtatásban részesült. Asbóth Sándor vegyész-tanár úgy nyilatkozott: „Örömmel olvastam át Simonyi könyvét, mert berendezése, az egyes világrészek és országok tárgyalási módja olyan, ahogy én a földrajzot iskolánkban már évek óta tanítom, és ahogy az én meggyőződésem szerint tanítani kell.”⁴⁰

⁴⁰ *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1894. márc. 31. Irodalom. Hazai művek. 242–243. o.

⁴¹ *Magyar Tanítóképző*, 1893. márc. 1. Vegyesek. 226. o.

⁴² Brózik Károly (1849–1911) tanár, geográfus, tankönyvíró, híres atlasz-szerkesztő.

Felhívjuk a tisztelt tanító urak figyelmét

SIMONYI JENŐ FÖLDRAJZÁRA,

melvnyek a IV. osztály számára való fizete oly feltűnést keltett, hogy megjelenése után egy-két hónap alatt sok ezer példányban kelt el. Ámbár 71 kis kép, 16 nagy kép, 3 fekete és 2 színes térkép van ebben a páratlan szépségű munkában, mely díszmunkának is beillik, mégis csak 20 krajczár a netto ára, 25 krajczár pedig a bolti ára. Mutatványokat és képeket közülünk belőle a „Néptanítók Lapja”-nak 1895. évfolyamában, a 48. szám mellékletén.

A jövő tanévre megjelenik Simonyi Földrajza az V. és VI. osztály számára is, mely még díszesebb kiállítású. 52 kép van benne (ezek közül a Jeges-tenger képét nem rég közöltük mutatvánnyal a „Néptanítók Lapja”-ban), azonkívül 4 fekete térkép és Európának színes térképe.

Ebből a két gyönyörű tankönyvből is, mint egyéb könyvetekből, minden állami és államlag segélyezett községi iskola ingyenpéldányokat kap a szegény tanulók számára.

A V. –VI. osztály Földrajza, a mint kikerül a sajtó alól, azonnal közhírré teszünk.

M. kir. tud.-egyetemi nyomda igazgatósága.

Budapest, I. ker. Vár. Iskolatér 3. szám.

Felhívás a tanító urak részére.

Forrás: Néptanítók Lapja, 1896. jún. 25. Melléklet 6. o.

századokban, régóta magyarosodott helyneveket tartsuk meg (pl. Bécs, Velence). Ezzel szemben Simonyi megengedőbb volt, szerinte több alakban is használhatók a földrajzi nevek, nem kell szigorú korlátokat felállítani. „Szigorú következetességgel eljárni pedig nemcsak nehéz, hanem lehetetlen. Ami gyakorlati célra törekszik, amit a gyakorlati életnek szánunk, annak idomíthatónak, a körülményekhez simulónak kell lennie.” – jelentette ki Simonyi.⁴³ A tudós szerint a gyors politikai változások (gyarmatosítás, megszállás) miatt lehetetlen lekövetni az aktuális neveket a térképeken. A két ellentétes álláspont kapcsán Márki Sándor⁴⁴ is felszólalt többször a Földrajzi Társaság helynévtári bizottságában. Márki mindkét szélsőségtől tartózkodott.⁴⁵ A Földrajzi Társaság állásfoglalás szerint a magyar hivatalos helynévtár adatait kell alapul venni. Ma is egyfajta „vegyes” megoldást használunk, hiszen számos külföldi város esetében is a magyar elnevezést használjuk a régóta fennálló idegen név helyett (pl. Fokváros – Capetown). Kijelenthető, hogy mindkét tudósnak volt igazsága a vitában, hiszen következetességre szükség van (Brózik), de kizárólag idegen elnevezéseket használni felesleges (Simonyi).

A zsidó családból származó Simonyi Jenő, a földrajzi, utazás témájú könyvek mellett, más, francia nyelvű kötetet is lefordított. Ez volt a harmadik fordítás-kötete a tudósnak. Anatole Leroy-Beaulieu⁴⁶: „A zsidók és az antisémita áramlat”

⁴³ Budapesti Szemle 74. kötet, 196–198. szám. 197. szám: Értesítő. 316. o.

⁴⁴ Márki Sándor (1853–1925) történész, egyetemi tanár, az MTA tagja, a hazai történeti földrajz egyik jeles képviselője.

⁴⁵ Erdély, 1894. júl. 1. Márki Sándor: Erdély helynevei. 219. o.

⁴⁶ Anatole Leroy-Beaulieu (1842–1912) francia publicista és történész, 1901 után az Ateizmus Elleni Nemzeti Liga elnöke.

c. művének fordítását, 1894-ben a Franklin Társulat adta ki. Dr. Dékány Géza szerint: *„Nem csekély az érdeme dr. Simonyi Jenőnek, ki a francia szellem e nagyszerű termékét hazánk nyelvén ismerteti remekül megírt kivonatban, szép velős stylllel, ügyesen csoportosítva a zsidóság minden viszonyára kiterjedő kérdéseket. Legyen szabad hinnem, hogy nem végzett eredménytelen, hatástalan munkát, hanem hozzájárult a »Pax«⁴⁷ nagy épületének erősítéséhez, bátyázásához ő is.”⁴⁸*

Az 1895–96-os tanévben, egy éven át tanított az Erzsébet Nőiskolában, ahol számos tanítónő szerzett oklevelet az évek során, tanítványa volt többek közt Furkó Mária (a későbbi író, Cholnoky László neje). Érdekességként megemlítjük, hogy néhány évvel később ugyanebben az intézményben tanított, az akkor még pályakezdő, Cholnoky Jenő is. Szintén érdekes adalék, hogy Cholnoky 1897-es adjunktusi kinevezését Simonyi testvére, Zsigmond is aláírta.

1896-ban *„A hazafias nevelés a családban”* címmel tartott előadást a II. Országos és Egyetemes Tanügyi Congressus-on. Ezen előadásában Simonyi számos, fontos programadó gondolatot vázolt fel. *„Simonyi Jenő dr., aki a család hazafias nevelésének a föltételeit fejtegette s a következő négy pontba foglalta össze határozati javaslatait: 1. Mondja ki a kongresszus, hogy hazánk egyes kisebb vidékeit, mindenek előtt a fővárosnak és más népes városainknak belsejét és közvetlen környékét tárgyaló rövid, velős honismertető munkákra van szükségünk. 2. E munkák kiadására a tudományos akadémia, a természettudományi és történelmi társaságaink vannak hivatva. 3. Addig is, míg ilyen művek megjelenének, írassanak rövid tájékoztatások, hogy a fővárosi és vidéki nagyobb városainkra vonatkozó legfontosabb történelmi, természeti és földrajzi adatok hol keresendők. 4. Szólítsanak föl városaink, hogy múzeumokat és egyéb gyűjteményeket ne csak tudományos szempontból fejlesszék, hanem helyezték a népnevelés szolgálatába is.”⁴⁹* Simonyi már ekkor a helytörténelmi-honismereti munkák kiadását szorgalmazta. Ebben az évben már a V. ker. Felső Kereskedelmi Iskola tanára is lett.

Dr. Simonyi Jenő, a tanár

1897-ben egy becsületsértési perbe keveredett Simonyi, egykori tanítványa párbajra hívta, melyet a tudós megtagadott. *„Aradi Árpád tanárjelölt Simonyi Jenő dr. kereskedelmi akadémiai tanárt, ki őt több ízben sértegette, lovagias elégtételadásra szólította fel. Elküldte a segédeit, de alig hogy a becsületügyi eljárás megindult, Simonyi kijelentette, hogy nem ad elégtételt a kihívónak, mert ez neki tanítványa volt. Erre most*

⁴⁷ béke

⁴⁸ *Magyar-Zsidó Szemle*, 1895/3. sz. Dr. Dékány Géza: A zsidók és az antisemita áramlat. 145. o.

⁴⁹ *Budapesti Hírlap*, 1896. júl. 5. Iskolaügyi kongresszus. 5. o.

Aradi Simonyit feljelentette becsületsértés miatt.”⁵⁰ Ebben az évben lett a pesti Chevra-Kadisa⁵¹ tagja, akikkel részt vett a kultúra támogatásában is.

Érdekességként említjük meg, hogy 1897-ben, már szülővárosában, Veszprém-ben is az ő könyveiből tanítottak. A Magyar Királyi Állami Fiú Felső Kereskedelmi Iskolában Udvarhelyi Gyula, az intézmény igazgatója, Simonyi könyvéből tanította a csillagászati és természeti földrajzot. Emellett a gazdaság-földrajzot és a regionális földrajzot is a tudós könyvéből oktatták.⁵²

1898-ban a Magyar Tanítók Kaszinójában a Szabad Lyceum tudományokat terjesztő társulat szervezésében előadásokat tartott „A földrajz köréből az újabb utazásokról” címmel. „Két előadásában a városok keletkezésével foglalkozott és fejtegette azokat a természeti viszonyokat, amelyek egyes nagyobb városainkat szükségképpen létrehozták. Az előadások nagy tetszésben részesülnek, mert előadó a tanítás közben is jól értékesíthető becses adatokat mond el.”⁵³ Simonyi szót emelt azért, hogy az oktatásában a térképhasználatot erősítsék, szerinte a „földrajz tanításánál a térképi gyakorlatok szükségességét kellene kiemelni.”⁵⁴

Ez év őszén, a kereskedelmi szakoktatás fejlesztése érdekében állította fel a közoktatásügyi miniszter a Kereskedelmi Iskolai Tanárképző intézetet. Hallgatói egyetemi és műegyetemi diákok voltak, akik tanulmányaikkal párhuzamosan négy évig a tanárképző előadásaiban és gyakorlataiban is részt vettek. Az előadásokat részben a két egyetemen, részben a kereskedelmi akadémián tartották. A tanárképzőben három szak indult: könyvvitel, számtan és áruismeret. A földrajzi gyakorlatok oktatását dr. Simonyi Jenő látta el.⁵⁵ Ezzel egy időben az V. ker. Pesti Polgári Kereskedők Egyesülete Alsó Fokú Szakiskolájában is tanított.

1898 decemberében Beöthy Zsolttal,⁵⁶ a Néprajzi Társaságot képviselve ott volt gr. Zichy Jenő⁵⁷ üdvözlésénél, aki az őshaza felkutatására indult harmadik

⁵⁰ *Fővárosi Lapok*, 1897. ápr. 7. Tanár és tanítvány. 9. o.

⁵¹ Chevra-Kadisa – Szent egyesület. A zsidóság egyik legősibb intézménye, amelynek gyökere a Talmud koráig nyúlik. Alapvetően a temetések intézése volt feladatuk, később a betegek és szegények támogatása. A hitközségekben a kultúrát is támogató, filantróp szervezet.

⁵² A Veszprémi Állami Polgári Fiu-iskola és Állami Felső Kereskedelmi Iskola Értesítője az 1897–98. iskolai évről 1898.

⁵³ *Népnevelők Lapja*, 1898. márc. 12. Földrajzi előadások a tanítók kaszinójában. 175. o.

⁵⁴ *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1898. okt. 31. Jegyzőkönyv. 79. o.

⁵⁵ *Budapesti Hírlap*, 1898. nov. 4. Kereskedelmi tanárképző. 14. o.

⁵⁶ Beöthy Zsolt (1848–1922) irodalomtörténész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, felesége volt Rákosi Szidi színésznő.

⁵⁷ Zichy Jenő (1837–1906) Ázsia-kutató. Saját költségén több tudományos expedíciót szervezett Ázsiába, a Kaukázusba a magyarság eredetének felkutatására.

expedíciójáról érkezett haza.⁵⁸ A kutatóúton Zichy társa volt Déchy Mór geográfus is, akivel négy évvel később – a szintén veszprémi – Laczkó Dezső piarista tanár vett részt egy kaukázusi expedíción.

A tankönyvíró Simonyi munkáit mindig nagy elismerés övezte, így volt ez az 1898-ban megjelent „Földrajz a reáliskolák II. számára” c. könyvével is. Berecz Antal szerint: „Az az anyagot, melyet író ily gondosan kiválasztott, rövid, szabatos és világos mondatokban adja elő. (...) mert írónak kiváló érdeme rejlik abban, hogy volt elég bátorsága a hagyományos földrajzírással szakítani s nem tömte könyvét tele nevekkal és száraz definitiókkal. (...) A tényeket nem állítja csak egymás mellé, hanem mindenütt megtalálja az ezek közti kapcsolatot is.”⁵⁹

Ez idő tájt zsidó származású tanítványainak egy része csatlakozott „A Tóra önkéntesei” nevű csoporthoz. A középiskolai tanulók lelkes csapata hetente 5 órát szentelt a héber tanulmányoknak az iskolában, melyeket a pesti hitközség négy hittanár vezetésével tartott. A századforduló előtt egy alkalommal, tanóráján, a tanulókat is meglepte Goldziher Ignác⁶⁰ váratlan érkezése. A történetet Mardochai Hajehudi⁶¹ elevenítette fel az „Egyenlőség” folyóirat oldalain: „A fiú polgári iskola negyedik osztályában e héten dr. Simonyi Jenő tanár éppen a vegytanból examinálta az osztályt, mikor betoppant dr. Goldziher Ignác, a nagyhirű tudós és a pesti hitközség titkára, ki megkérte a tanárt, engedné meg, hogy néhány kérdést intézhessen a tanulókhöz a héberből. A magyarázat ép a véresejtekéről folyt, Goldziher azért úgy kezdte, hogy megkérdezte a fiút, mi az héberül: vér? — Dom, felelet a kérdezett. — Milyen melléknév származott ebből? Hangzott a másik kérdés. Adom, piros, felel a fiú.”⁶²

A századforduló évében ismét a régi vitapartnerrel, Brózik Károllyal került szembe. 1900. április 27-én a Magyar Földrajzi Társaság ülésén Jankó János a Mandzsu expedíció tudományos eredményeit bemutató kötetéről tartott előadást, mely után a két geográfus ismét összeszólalkozott.⁶³ 1902-ben indult el az „Ifjúsági irodalom” c. szegedi lap, melyet Perjéssy László kereskedelmi iskolai tanár és dr. Kárpáty Károly főgimnáziumi igazgató szerkesztett. A lap elkészítésében Simonyi is szerepet vállalt.

Simonyi Jenő nem csak, mint tanár, hanem mint szülő is részt vett a fővárosi iskolák életében. Fia, László (1890–1963) (ld. bővebben a családjá részénél), a VII.

⁵⁸ Magyarország – Reggeli Magyarország, 1898. dec. 19. Gróf Zichy Jenő hazaérkezése. 3. o.

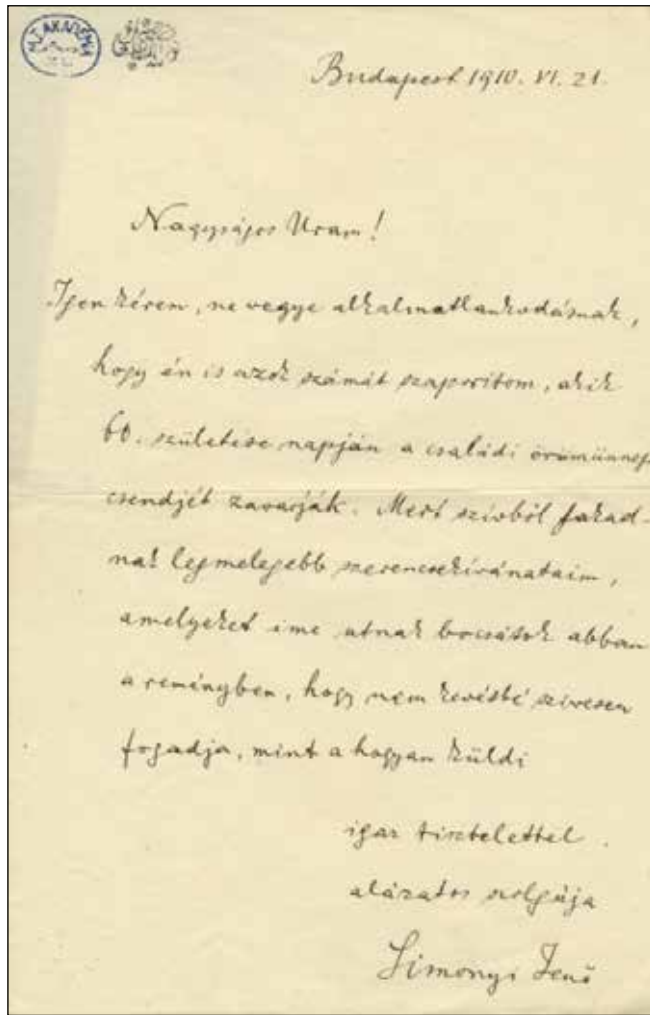
⁵⁹ Földrajzi Közlemények, 1898. Könyvészet. 164–165. o.

⁶⁰ Goldziher Ignác (1850–1921) orientalista, egyetemi tanár, a budapesti izraelita hitközség titkára, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

⁶¹ Mardochai Hajehudi – eredeti nevén: Weinstein (Szabolcsi) Miksa (1857–1915) újságíró, lapszerkesztő, a magyar zsidó újságírás egyik megteremtője.

⁶² Egyenlőség, 1899. jún. 25. A Tóra önkéntesei. 10. o.

⁶³ Budapesti Hírlap, 1900. ápr. 27. Tudományos élet. 8. o.

Simonyi 1910-ben, Goldziher Ignácnak küldött születésnapj köszöntőlevele.

Forrás: MTA KIK, raktári szám: GIL/39/13/01

ker. Gyakorló Főgimnázium tanulója volt ekkoriban. Az 1903-ban tartott szülői értekezleten, a tudós is hozzászólást intézett, az egyik kolléga – dr. Staub Móric – beszédéhez. „Elmondja a felszólaló, hogy mi érdekelte őt legjobban az előadó egykori tanításából s mi az, amit még ma sem feledett el. Ez az a kirándulás volt, amit a Gellérthegyre tettek. Vittek magukkal kalapácsot is a tanár figyelmeztetésére, addig ütögették a mészkövet, míg benne egy ősi hallenyomatot találtak. Szeretné, ha a fia is érezné azt a nemes örömet s óhajtja, vajha az iskola ma is gyakrabban tenne kirán-

dulást. Túlzás nélkül kívánja, hogy többet legyen az iskola a tantermen kívül, mint belül. A szülőknek – sajnos – erre nincs idejük.”⁶⁴ Simonyi gimnazistaként szintén a paleontológia iránt érdeklődő, Staub egyik tanítványa volt.

Simonyi Jenő még néhány évig aktívan részt vett a hazai földrajztudomány életében. Az Uránia Tudományos Színház számára – melynek első előadását 1899 novemberében Cholnoky Jenő tartotta „Küzdelem az északi pólusért” címmel – két előadást írt és tartott. 1903-ban jelent meg az Al-Dunát bemutató első füzet. Az 52 képpel illusztrált, sikeres előadását az ország több városában pl. Kecskeméten (1903. nov. Schmidt Jenny felolvasása),⁶⁵ Hódmezővásárhelyen (1905. dec.) Kolozsváron (1907. jún. Herczeg Jenő felolvasása) és Köbölkúton (1910. jan. Franz Pál felolvasása) is bemutatták. Másik előadását, melyet „A Tátra és vidéke” címmel írt, szintén bemutatták Kecskeméten (1903. dec. Fara-góné Szalontay Margit felolvasása), Hódmezővásárhelyen (1903. dec.) és Ko-lozsváron (1907. jún.). „A mű dr. Simonyi Jenő szerzeménye s magasan szárnyaló költői nyelven írja le hazánk legkiecsesebb vidékének regényes részleteit.”⁶⁶ Az előadás-ból készült füzet 1904-ben látott napvilágot.

Simonyi tanárként, mint ahogy azt korábban kifejtette, kedvelte a terepi órákat és a tanulmányi kirándulásokat. 1903 tavaszán a kereskedelmi iskola tanárjelölt hallgatóit vitte el egy Felső-magyarországi terepgyakorlatra. A követ-kező évben pedig a Felvidékre (Körmöcbánya, Zólyom, Losonc) kirándultak.⁶⁷

Választmányi tagja lett⁶⁸ a Gyakorló Főgimnáziumi Egyesületnek, olyan sze-mélyek mellett, mint Chorin Ferenc⁶⁹ – kinek húgát, Ilonát, Cholnoky unokaöcs-cse (Zelovich László) vett feleségül –, Székely Aladár vagy Vámbéry Rusztem.⁷⁰

A lokálpatrióta Simonyi, aki már 1883-ban és 1896-ban megfogalmazta a helytörténeti, honismereti munka fontosságát, a századforduló után ismét fel-hívást intézett az ország tanítóihoz. Kérte a vidéki tanítókat, gyűjtsék össze a településükön élő fontos, helyi népszokásokat.⁷¹ Felhívásához az *Etnográfia* és a *Magyar Nyelvőr* szerkesztősége is csatlakozott.

Simonyi nagy munkabírást mutatja, hogy ebben az időben már három intézményben (VII. ker. Izraelita Polgári Fiúiskola, Budapesti Kereskedelmi

⁶⁴ *Pesti Hírlap*, 1903. márc. 22. Szülői értekezlet a mintagimnáziumban. 34. o.

⁶⁵ *Kecskemét*, 1903. nov. 1. A Rongyos Egyesület előadásai. 3. o.

⁶⁶ *Vásárhelyi Hiradó*, 1903. dec. 18. A polgári-iskolai előállások. 2. o.

⁶⁷ *Budapesti Napló*, 1904. ápr. 1. A Budapesti Kereskedelmi Akadémia. 5. o.

⁶⁸ *Budapesti Napló*, 1903. máj. 19. Iskolatársak szövetkeztek. 5. o.

⁶⁹ Chorin Ferenc (1879–1964) zsidó származású gyár- és bányatulajdonos, üzletember.

⁷⁰ Vámbéry Rusztem (1872–1948) jogász, politikus, Vámbéry Ármin orientalista fia.

⁷¹ *Néptanítók Lapja*, 1903. okt. 29. Gönczi Ferenc: A tanító a népismertetés szolgálatában. 3. o. (A szerző itt idézi Simonyi 1883. évi felhívását).

Uránus Színház
Kolozsvárt, nagysétátér sarok, Ujvilág helyiség.

Mozgó-fényképek.

Műsor június 26., 27., és 28.-én:

1. Meghíusult gyermekrablás. – 2. Az elesábitott munkásleány. – 3. Cellon sziget népe és szokása. – 4. Egy álomkép. – 5. A ravasz férj. – 6. Reggeli multság. – 7. Szánkázás a schwelei hegyekben. – 8. Egy szép amerikai táncosnő.

Előadás kezdete 8 és 9 órakor.

Ma, csütörtökön június 27-én este 8 órakor
a budapesti „Uránia” Magy. Tud. Egyesület képeivel:

A Magas-Tátra és környéke.

2 felvonásban, 52 képpel. — Irta: Dr. Simonyi Jenő.

3-ik felvonás: **Mozgó-fényképek.**

1. Cellon sziget népe és szokása. 2. Szánkázás a schwelei hegyekben. 3. Reggeli multság.

Este 7—8-ig a fenti mozgóképekkel rendes helyáru előadás.

Ünnep és vasárnap 4—7-ig fél, 7—10-ig rendes helyáruakkal.

Helyáruk: Páholy 3 kor., Támlás-szék I—VII. sorban 1 kor., VIII—XI. sorban 30 fill., XII—XV. sorban 60 fill., XVI—XIX. sorban 40 fillér. Katonák őrmestertől lefelé és 10 éven aluli gyermekek fél árat fizetnek.

Jegyek a színházi pénztárnál az előadás kezdete előtt fél órával válthatók.

A kolozsvári Uránus Színház hirdetése, közte Simonyi „A Magas Tátra és környéke” című felolvasása. Forrás: Ellenzék (Kolozsvár), 1907. jún. 27. 6. o.

Testület Alsófokú Szakiskolája, Budapesti Kereskedelmi Akadémia) párhuzamosan tanított, így nagy rálátása volt a teljes oktatási rendszerre, hiszen a köz- és felsőoktatásban is működött.

1904-ben a Pénzintézeti Tisztviselők Országos Egyesületében három előadást tartott az ifjúság számára „A kereskedelmet hogyan irányítja a természet?” címmel. A nyár folyamán a Felső Kereskedelmi Iskolai Tanárok tanfolyamán „A természet mennyiben korlátozza a szabad akaratot?” címmel beszélt az érdek-

lódóknak. Ebben az évben a Magyar Királyi Kereskedelmi Múzeum felolvasásain is előadást tartott.

Az egyik utolsó tudományos munkája a György Aladár-féle⁷² „A Föld és népei” kötet sorozatban jelent meg. A Magyarországot bemutató, V. kötetben Magyarország földjét és népét ismertette. Érdekesség, hogy a könyvbe Simonyi mellett másik két veszprémi kötődésű földrajzos munkája is helyet kapott. Cholnoky Jenő az éghajlatról, Czirbusz Géza pedig a Délvidékről értekezett. 1906-ban a bátyja, Simonyi Zsigmond által szerkesztett Középiskolai Múszótár földrajzos szócikkét írta meg. Ebben az évben újra megválasztották a Földrajzi Társaság választmányi tagjává, az éves közgyűlésen az évi jelentést Cholnoky Jenő főtitkár olvasta fel.⁷³

1907-ben a Kereskedők Könyvének „Általános gazdasági és kereskedelmi földrajz” c. fejezetét írta meg. Két évvel később jelent meg három új könyvfordítása.

A Simonyi fordításában megjelent Paul Bert kötetek századfordulós festett címlapjai.

Forrás: www.antikvarium.hu

Cholnoky Jenővel a hazai földrajzoktatásért

Az 1900-as évek második felétől Simonyi a tudományos pályát szinte teljesen elhagyva, már csak az oktatásügynek élt. 1907-ben az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács kereskedelmi szakosztálya létrehozott egy bizottságot, melynek feladata többek között a kereskedelmi iskolák normál felszerelési tervezeinek elkészítése volt. A földrajzi szertárak (térképek, földgömbök) ellenőrzésével dr. Simonyi Jenőt és négy társát bízták meg.⁷⁴ A következő évben az

⁷² György Aladár (1844–1906) író, fordító, az Országos Statisztikai Hivatal tagja.

⁷³ *Pesti Hírlap*, 1906. márc. 23. A Magyar Földrajzi Társaság ... 8. o.

⁷⁴ *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1908. február. 28. Különfélék. 266. o.

Országos Középiskolai Tanáregyesület is létrehozta a saját földrajzi reformbiztoságát, „melynek az lesz a hivatása, hogy a középiskolai geográfiai oktatás mostoha viszonyainak megszüntetése dolgában égetően szükséges mozgalmat megindítsa s a tanításterv megváltoztatására a kezdeményező lépéseket megtéve azokat diadalra is vigye.”⁷⁵ A bizottság tagjának felkérték dr. Cholnoky Jenő kolozsvári tanárt, a földrajzoktatás reformjának egyik elindítóját, illetve az ismert tankönyvíró-tanárt, dr. Simonyi Jenőt. A két veszprémi tehát közösen dolgozott tovább a hazai földrajzoktatás ügyéért. Simonyi határozott véleményt képviselt a tantárggyal kapcsolatban, szerinte fontos, hogy ne a távlati célokat tűzzenek ki, hanem a földrajznak adjanak nagyobb teret, és a középfokú oktatás összes évfolyamán oktassák azt. Véleménye szerint a széles mederben meginduló tárgyalásokkal csak az időt húzzák.⁷⁶

Cholnokynak pozitív véleménye volt „földi” kollegájáról, a dr. Aczél Józseffel folytatott, a Kogutowicz-féle iskolai térképekkel kapcsolatos vitában is kiállt Simonyi mellett. „*Simonyi Jenő pedig meg tudja különböztetni a Tömösi hágót a Tömösi szorostól, mert ő, mint kitűnő tankönyvíró halad a korrallal s nem maradt azon a nívón, amelyen Hunfalvi volt.*”⁷⁷ Simonyi neve az ismert, tizenöt évvel korábbi földrajzi nevekkel kapcsolatos vitából került elő. 1909-ben Simonyi egy négy pontból álló programot adott, melyben a hazai földrajzoktatás céljait nevezte meg: 1. megértetni az emberi élet és annak színtere közti kapcsolatot; 2. az a nemzedék, amely a középiskolából kilép az életbe, ismerje meg hazáját előre; 3. ismerje meg a Föld többi országait és nemzeteit; 4. lássa a térben együtt, amit a történelem és a földtan az idők során mutat.⁷⁸ Lasz Samu⁷⁹ meg is jegyezte, hogy „*Simonyi és Cholnoky véleménye a földrajz tárgya és kiterjedése tekintetében egyezik s a memorandum részletesebb ismertetését kívánja.*”⁸⁰

Simonyi Jenő tanár
Forrás: Ország-Világ,
1907. nov. 17. 947. o.

⁷⁵ Pesti Hírlap, 1908. dec. 11. Tanárok mozgalmja a földrajz-oktatás érdekében. 16. o.

⁷⁶ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1908. dec. 20. Vargha György: A földrajzi szakbizottság megalakulása. 344. o.

⁷⁷ Földrajzi Közlemények 1908. 36. k. Még egy utolsó szó a Kogutowicz-féle iskolai fali térképekről. 79. o.

⁷⁸ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1909. márc. 25. Vargha György: A földrajzi reformbizottság. 569. o.

⁷⁹ Lasz Samu (1859–1930) geográfus, földrajzi író, állami főgimnáziumi tanár.

⁸⁰ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1909. márc. 25. Vargha György: A földrajzi reformbizottság. 570. o.

A Gyakorló Főgimnáziumi Egyesület szervezésében 1909 májusában „A városok mint az emberi tevékenységnek a természettől kijelölt középpontjai” címmel beszélt.⁸¹ Októberben az Országos Közegészségügyi Egyesületben „A modern földrajz iránya, célja és a magyar középiskolák földrajz-oidatásának reformja” címmel tartottak előadóülést, ahol ismét elhangzott: „Cholnoky és dr. Simonyi Jenő definiíoi hangsúlyozásával – a magyar modern középiskolai földrajz-oidatásnak irányát, matériáját s hangsúlyozza a reform-bizottság végső határozatát, mely szerint: A földrajz ez idő szerint való tanítását csonkának találja és annak a felsőbb osztályokba való önálló bevezetésével, betetőzését óhajtja.”⁸²

Simonyi Jenő tevékenységéről dr. Erődi Béla⁸³ – a földrajzi reformbizottság vezetője – is elismerően szólt. Véleménye szerint Simonyinál „szebben nem is lehetne azt elmondani”, hogy „az iskolában csak az maradjon a fő célja: Megértetni az emberi élet és annak színtere közti kapcsolatot, áthidalni a természeti és történeti tudományok közti hézagot.”⁸⁴ A tudós javasolta, hogy a földrajz tanítását Magyarország földrajzával kezdjék és azzal is fejezzék be, kifejtette, hogy a folytonos ismétlés és a hazai viszonyokkal való összehasonlítás által lehet csak elsajátítani a földrajzi ismereteket.

1910 májusában a Kőrösi Albin⁸⁵ – Cholnoky egykori veszprémi tanára – elnökle mellett megtartott bizottsági ülésén Simonyi ismét a térképek hasznosságát hangsúlyozta. Kifejtette, hogy a tanulóknak szükséges a térképvázlatok készítése a földrajzi ismeretek jobb megértés végett.

Az évtized végén már az Állami Kereskedelmi Iskola Tanárképző Intézetében is működött. Az iskolában Olaszország, a Német Birodalom és Nyugat-Európa gazdasági földrajzát, és térképészeti gyakorlatokat adott elő hetente két órában. Az intézményben kollegája volt Czirbusz Géza és Kövesligethy Radó⁸⁶ is.

1910 tavaszán a reformbizottság ülésén, mint tag „A térkép, dombormű és vázlat” című felolvasását tartotta meg.⁸⁷ Két évvel később javasolta, hogy ne legyen kötelező a felvételi eljárás a tanárképző iskolákba, a sikeres érettségi és a tanulók

⁸¹ Magyarország – Reggeli Magyarország, 1909. máj. 14. A „Gyakorló-főgymnásiumi Egyesület ... 13. o.

⁸² Pesti Hírlap, 1909. okt. 15. A földrajzi oktatás reformja. 11. o.

⁸³ Erődi-Harrach Béla (1846–1936) földrajzi író, nyelvész, 1875-től a Földrajzi Társaság titkára, 1893-tól 1904-ig pedig elnöke.

⁸⁴ Néptanítók lapja, 1909. nov. 11. A modern földrajz iránya és célja. 6. o.

⁸⁵ Kőrösi Albin (1860–1936) piarista tanár, műfordító, 1896-ban a spanyol akadémia tagjai közé választották.

⁸⁶ Kövesligethy Radó (1862–1934) csillagász, geofizikus, a Budapesti Tudományegyetem Kozmográfiai Intézetének megszervezője és tanára, a Nemzetközi Földrengés kutató Szövetség főtitkára, az MTA tagja.

⁸⁷ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1910. ápr. 7. A Középiskolai Földrajzi Reformbizottság ... 563. o.

elkötelezettsége legyen elegendő, a jelentkezőket ne korlátozzák a továbbtanulásban. Az 1912/13-as tanévtől ösztöndíjat is alapított „Dr. Simonyi Jenő-díj” néven a Budapesti Kereskedelmi Akadémia szorgalmas, jó tanulói számára.⁸⁸

Az I. világháború idején, 1916-ban az Akadémia Széchenyi István Önképzőkör szervezésében a Kárpátok földrajzát, politikai és harcászati jelentőségét mutatta be.⁸⁹ Ez év őszén plusz feladatokat is vállalt, a Tanárképző Intézetben a bevonult tanárok visszatéréséig Amerika gazdaságföldrajzát is neki kellett előadnia.

A háború idején már csak a tankönyvírással foglalkozott, 1917-ben és 1918-ban – korábbi munkatársa és barátja – Cholnoky Jenő a tudós három könyvéről is írt bírálatot. „Földrajz a leányközépkolák II. osztály számára” c. könyvről azt írta: „Dr. Simonyi Jenőnek ez a könyve legjobb földrajzi tankönyveink egyike. Különösen ki kell emelni, hogy a legnagyobb igyekezettel törekszik a modern geográfiai iránynak megfelelni. (...) a szerző a legújabb magyar geográfiai irodalom irányeszméi és eredményei szerint dolgozik s így sokkal többet és sokkal okosabbat tanít, mint tankönyveink legnagyobb része. Stílusa is messze felülmúlja sok tankönyvünk gyermekgyilkos modorosságát s magyarossága valóban dicséretreméltó.”⁹⁰

„Földrajz a leányközépkolák III. osztály számára” c. kötetéről így nyilatkozott: „Simonyi középkolai tankönyveinek nagy érdeme, hogy rövidebb, tartalmasabb, mint a többi földrajzi tankönyv rendszeren. A leíró földrajzban teljesen járatos, ki tudja emelni a lényegest s meg tudta szabadítani könyveit a túlságos sok névtől és számtól.”⁹¹ A IV. osztályosoknak írt munkájának bemutatásánál pedig megjegyzi: „Simonyi Jenő dr. egyike jobb tankönyvíróinknak.”⁹²

„Dr. Simonyi Jenő él csendes nyugalomban”⁹³

Simonyi Jenő 1923-ban, 63 éves korában vonult nyugdíjba. Élete utolsó húsz évéről szinte alig tudunk valamit. Nyugdíjba vonulásával egy időben minden írással felhagyott, igaz utolsó tankönyvei az 1924/25-ös tanévben még megjelentek. Nem csak a tankönyvírást, de az előadások tartását is végleg befejezte. Legközelebb 1928-ban jelent meg újra neve a hazai sajtóban, amikor a numerus clausus⁹⁴ vitájában emlegették. Gál Jenő demokrata képviselő a Petrovác Gyula

⁸⁸ A Budapesti Kereskedelmi Akadémia Ötvenhatodik Évi Jelentése az 1912–1913-ik iskolai évről. 105. o.

⁸⁹ Budapesti Hírlap, 1916. máj. 2. A Kárpátok ünnepe. 10. o.

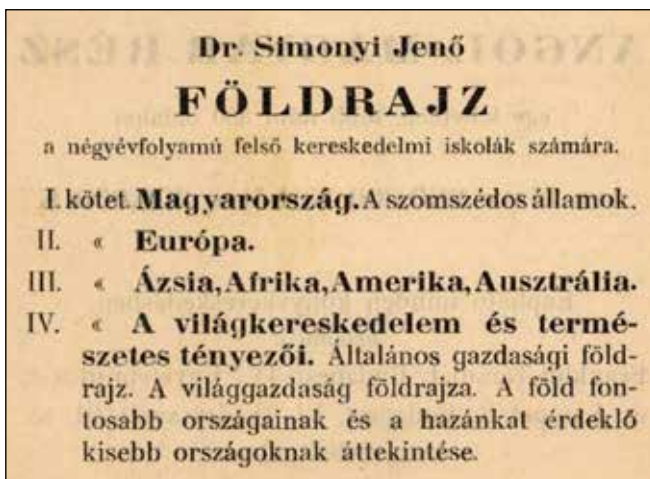
⁹⁰ Hivatalos Közlöny, 1917. okt. 1. 431–432. o.

⁹¹ Hivatalos Közlöny, 1918. febr. 15. 70–72. o.

⁹² Hivatalos Közlöny, 1918. okt. 1. 519–521. o.

⁹³ Kereskedelmi Szakoktatás, 1936. máj. 31. Lillafüredi közgyűlésünk. 499. o.

⁹⁴ numerus clausus – „zárt szám”, korlátozott, maximált keretszám, a zsidó egyetemi hallgatók arányának visszaszorítására alkalmazott törvény (1920. évi XXV. törvénycikk), 1928-ban a Bethlen-kormány törölte a törvény nemzetiségek korlátozását jelentő kitéte-

A felsőkereskedelmi iskoláknak szánt tankönyveinek hirdetése 1924-ből.

Forrás: Kereskedelmi Szakoktatás, 1924. dec. 31.

által hangoztatott biológiai teóriák cáfolataként citálta a tudós nevét. „*Simonyi Jenő, Vámbéri Ármin (...) zsidók voltak, ami bizonyítja, hogy káros lenne, ha a zsidókat elnyomnák és nem engednék őket érvényesülni.*”⁹⁵ A teljesen visszavonult tudós nevét már-már alig említették meg. Egykori iskolája a Kereskedelmi Akadémia úgy emlékezett róla, mint „*dr. Simonyi Jenő, a legjobb földrajzi tankönyvek szerkesztője.*”⁹⁶ Két évvel később pedig azt írták: „*Az előadók közül is talán csak egyedül dr. Simonyi Jenő él csendes nyugalomban.*”⁹⁷

1939-ben mutatkozott utoljára nyilvánosan, amikor részt vett az 1904-ben végzett osztálya (Felsőkereskedelmi Iskola) találkozóján. A harmincötéves érettségi találkozót a Bristol teraszán tartották.

Utolsó említése még életében 1941-ben történt, amikor Réthly Antal⁹⁸ Thirring Gusztávról – Simonyi egykori egyetemi társa – a *Földrajzi Közlemények* oldalain írt tanulmányában az alábbi dicsérő szavakat írta: „*Simonyi Jenő pedig középiskolai tanári pályán s mint tankönyvíró vívott ki szép nevet magának.*”⁹⁹

---

lét (1928. évi XIV. törvénycikk), a módosítás ellenére több helyen tovább élt az eredeti törvény szellemisége.

⁹⁵ *Magyar Jövő*, 1928. febr. 18. A numerusz klauzusz vitája. 1. o.

⁹⁶ A Budapesti Kereskedelmi Akadémia Hetvennyolcadik Évi Jelentése az 1934–35. iskolai évről. 5. o.

⁹⁷ Kereskedelmi Szakoktatás 43. évf. 9. sz. 1936. máj. 31. 499. o.

⁹⁸ Réthly Antal (1879–1975) meteorológus, egyetemi tanár, a földrajztudományok doktora, Cholnoky Jenő tanítványa.

⁹⁹ *Földrajzi Közlemények*, 1941/1. szám. Réthly Antal dr.:Thirring Gusztáv. 73. o.

Dr. Simonyi Jenő elfeledetten, egy „csillagos házból”¹⁰⁰ átszállítva a későbbi gottókórházban hunyt el 1944. november 21-én, agyér-elmeszesedés következtében. Haláláról egyetlen hazai sajtótermék sem számolt be. Nekrológ, emlékező írás nem született.

Családja

A pedagógus Simonyi családból, testvérei közül leginkább bátyja, Zsigmond neve maradt fent az utókor számára. Simonyi Zsigmond (1853–1919) nyelvész, egyetemi tanárral még felnőtt korában is szoros kapcsolatot ápolt, többször vettek részt közös jótékonyági gyűjtésekben (pl. 1893-ban Pápai Károly tanár síremlékére). 1906-ban Simonyi Jenő részt vett a testvére által elindított Középiszkolai Múszótár elkészítésében. A nagyobb szakmai vitákban is – földrajzi nevek helyesírása – talán bátyja hatása is érezhető volt. 1914-ben a két testvér közösen vett részt Budenz József nyelvtudós székesfehérvári emléktáblájának avatóünnepségén. A Nyelvtudományi Társaságot és a Magyar Nyelvőrt

Simonyi Zsigmond.

Forrás: Uj Idők, 1897. dec. 12. 515. o.

képviselve helyezték el koszorúikat az emlékjelnél.¹⁰¹ Simonyi Zsigmond 1919 novemberében súlyos betegséget kapott. Az utolsó évében mellőzött, és származása, illetve állítólagos kommunista kapcsolatai (Simonyi nem politizált, aktív szerepet nem vállalt közügyekben) miatt is sokat támadott báty, Zsigmond halálhírére is fivére osztotta meg a tudományos nyilvánossággal. „*Testvére, Simonyi Jenő kereskedelmi akadémiai tanár, levélben értesítette elhalálózásáról az*

¹⁰⁰ csillagos házak – olyan budapesti lakóépületek, amelyeket az 1944. június 16-án kiadott 147.501–514/1944–IX számú rendeletében a „zsidók (a fennálló rendelkezések értelmében megkülönböztető jelzés – sárga csillag – viselésére kötelezettek)” lakhelyeül kijelöltek.

¹⁰¹ Az *Ujság*, 1914. jún. 16. Budenz emléke. 13. o.

egyetemét és az özvegy tiltakozása ellenére bejelentette a tudós elhunytát Berzeviczy Albertnek, az Akadémia elnökének is.”¹⁰²

1923-ban így írtak a nyelvészről: „nem tudták megbocsátani, hogy a veszprémi zsidó szatócs fia a magyar nyelvtudomány legkiválóbb művelőinek egyike volt, a jelenben mindenestre versenytárs nélkül; nem tudták neki megbocsátani, hogy csak a tudománynak élt, hogy nem vett részt semmiféle tülekedésben, de annál bőkezűbben osztogatta, teli marékkal szórta gazdag tudásának virágait; nem tudták neki megbocsátani, hogy nem fitogtatta hítegyességét antiszemitáskodással.”¹⁰³

Simonyi Zsigmond 1882-ben vette feleségül Becher Paulát, akivel közösen, 1884-ben áttértek a katolikus vallásra. Házasságukból két gyermekük született. Simonyi Károly (1883–1927) gépészmérnök, aki az I. világháborúban több sérülést szerzett és orosz hadifogságba esett. Mint hadirokkant beleszeretett az egykori német ápolójába Silvia Grasz-ba, akit később feleségül is vett. Két gyermekük született. Károly fiatalon hunyt el szívelégtelenség és agyhártyagyulladás következtében. A másik gyermek Anna (1887–1958) volt, aki hajadonként halt meg szénmonoxid mérgezésben, egyes feltételezések szerint öngyilkos lett.

Simonyi Zsigmond halála után özv. Simonyiné és lánya, német, francia és magyar felolvasásokból próbálta magát fenntartani. 1921-ben a Lipótvárosi Kaszinó Rákosi Jenő-díját¹⁰⁴ az özvegynek adományozták, hogy húszezer koronával támogassák a családot.¹⁰⁵ Simonyi Zsigmond halálának 10. évfordulóján, 1929. november 3-án, az özvegy és lánya részt vettek a tudós veszprémi emléktáblájának avatásán. Özv. Simonyi Zsigmondné 1945 januárjában a nyilas terror idején vesztette életét.¹⁰⁶ Ideiglenes budai nyugvóhelyéről exhumálták és 1947. május 28-án temették el férje mellé, a székesfővárostól adományozott díszsírhelyre a Kerepesi temetőben. 1992 óta Simonyi Zsigmond nevét viseli egy veszprémi iskola is.

Simonyi Jenő húga, Sarolta (Szerafin) (1863–1945), kezdetben házitanítóként dolgozott. Ő tanította meg írni és olvasni Markovits Rodion¹⁰⁷ későbbi íróit is. „Simonyi Szerafina kisasszony volt az első oktatóm. Nagyon jól érezte magát nálunk és a vidéki eseménytelen életet arra használta fel, hogy megtanulta a siketnéma beszédet. Szeretném, ha még élne Szerafin kisasszony, legközelebb meglátogatnám. Ő tanított meg

¹⁰² Világ, 1923. okt. 21. Simonyi Zsigmond halála. 5. o.

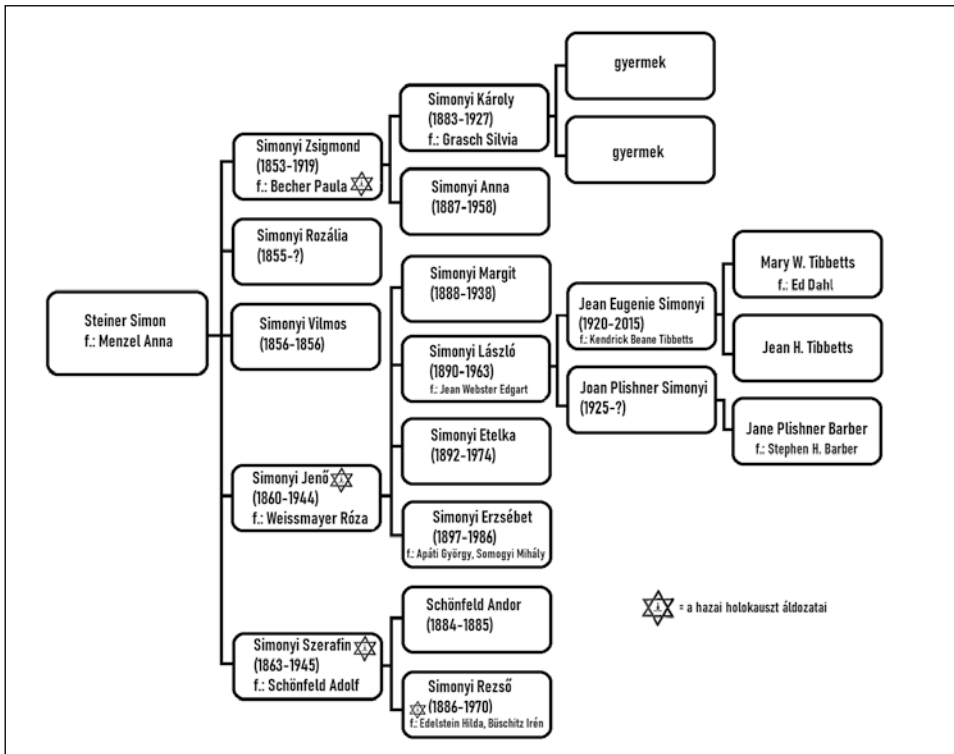
¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Rákosi (Kremsner) Jenő (1842–1929) magyar író, újságíró, Rákosi Szidi bátyja.

¹⁰⁵ Kis Újság, 1921. febr. 2. Simonyi Zsigmond özvegye kapta a Rákosi Jenő-díjat. 3. o.

¹⁰⁶ Magyar Nyelvőr, 1947/1. füzet. A Nyelvőr hírei. 128. o.

¹⁰⁷ Markovits Rodion (1884–1948) magyar író, újságíró, a későbbi világhírű íróval, Jaroslav Hašekkal együtt az I. Nemzetközi Brigád tagjaként állítólag (nem bizonyítható) ott volt az úgynevezett „aranyvonaton”, ami a cári kincseket szállította el bolsevik utasításra.

A Simonyi család leszármazása. A szerző szerkesztése

először írni, olvasni és ő hozta nekem az első magyar olvasmányt is.”¹⁰⁸ Később az Izraelita Hitközség Bethlen-téri intézetében (Izraelita siketnémák országos intézete) 32 éven át tanította a siketnéma gyerekeket kiváló szakértelemmel.¹⁰⁹ Az első világháború idején, amikor az izraelita siketnémák Bethlen téri épületét hadikórházzá alakították, mint Vöröskeresztes főnővér igyekezett megkönnyíteni a sebesültek szenvedéseit.

Szerafin férje Schönfeld (később Sarkadi) Adolf kőfaragó lett. Két fiuk született: Schönfeld Andor (1884–1885), akinek keresztaja Simonyi Zsigmond lett. A másik gyermek Schönfeld Rezső (Rudolf) (1886–1970) volt, aki 1901-ben édesanyja nevét felvéve Simonyira változtatta a nevét. Simonyi Rezső kétszer nősült [Edelstein Hilda (1913), Büschitz Irén (1934)]. Első feleségét 1913-ban a galíciai Csernovichban vette feleségül. Miután 1918-tól a terület Románia része lett, 1919 augusztusában a házasságot Veszprémben is bejegyezték. Apja, Schönfeld

¹⁰⁸ *Esti Kurir*, 1928. dec. 25. Markovics Rodion a szibériai garnizon írója bemutatkozik. 17. o.

¹⁰⁹ *Képes Családi Lapok*, 1943. jan. 24. Simonyi Szerafin 80 éves. 20. o.

Adolf fiatalon hunyt el. Első neje Edelman Hilda 1945. január 18-án, a gettó felszabadításának napján hunyt el 49 éves korában.

1943-ban, Simonyi Szeráfin 80. születésnapjára még nagy ünnepséget is rendeztek volt kollégái. Bár magas kort ért meg, élete szomorú véget ért, amikor 82 éves korában, 48 órával a felszabadulás előtt halt meg a budapesti gettóban. A Wesselényi utcai Hősök temploma melletti sírkert C-8-as parcellájában helyezték örök nyugalomra.¹¹⁰

Simonyi Jenő miután Veszprémből a fővárosba került, számos lakásban élt az évek során. Az első évtizedekben Pesten, főként a zsidók által lakott kerületekben (V. VI. VII. és VIII. ker.) élt hét lakásban, majd az I. világháború idején átköltözött Budára. Itt a II. ker. Zsigmond utcában (ma: Frankel Leó u.) lakott másfél évtizeden át, az 1930-as évektől pedig a Pálffy térnél (II. ker. Fő utca 77. III/18.), a mai Bem tér közelében élt családjával.

Simonyi Jenő, bátyja után öt évvel nősült meg. 1887. szeptember 25-én vette feleségül Weissmayer Rózát (1863–1918).¹¹¹ Házasságukból négy gyermek, három lány és egy fiú született: Margit, László, Etelka és Erzsébet. Weissmayer Róza 1918 decemberében fiatalon hunyt el tüdőgyulladásban. A tudós egy évvel korábban már szakácsnőt keresett otthonába, aki segítette a házimunkák elvégzésében.¹¹²

A legidősebb gyermek Simonyi Margit volt (1888–1938), aki apját követve tanárnő lett, áttért a katolikus vallásra és hajadonként, fiatalon hunyt el gerinc- és agyvelőgyulladásban.

Simonyi Etelka (1892–1974) a nővéréhez hasonlóan nem ment férjhez és ő is a tanári pályát választotta. Énektanár és zongorista lett. Az újságok szerint a New York-i Columbia Egyetemen is tanult. Apja lakásán (II. ker. Zsigmond u. 11.) magánzeneiskolát is működtetett, ahol zongorázni tanította az érdeklődőket. Az 1920-as évek elején több hirdetést feladott: *„Kitűnő gondozásban, elsőrendű ellátásban részesülhetnek középiskolás lányok zsidó tanár családnál. Otthon kaphatnak okleveles tanárnőtől oktatást franciában és az összes középiskolai tárgyakban, zongoratanítást is. Budán, a Margit-hidfőnél. Zsigmond utca 11., III. 11. Dr. Simonyi Jenő.”*¹¹³ 1928-ban a tudós, a család Förster zongoráját eladta. Ez után a lány angolórák tartásából keresett némi pénz a családnak. *„Angol órákat ad Simonyi Etelka, a newyorki Columbia-egyetem volt hallgatója.”*¹¹⁴ Etelka még a 1930-as években is apjával élt, de 1936-ban végleg elhagyta az országot. Az Egyesült Államokban halt meg.

¹¹⁰ *Uj Élet*, 1963. ápr. 1. Simonyi Szeráfin emlékezete. 5. o.

¹¹¹ *Nemzet*, 1887. szept. 24. Esküvő. 2. o.

¹¹² *Pesti Hírlap*, 1917. máj. 1. 16. o.

¹¹³ *Pesti Hírlap*, 1924. aug. 24. 26. o.

¹¹⁴ *Pester Lloyd*, 1929. okt. 8. 14. o. (reggeli kiadás)

A legkisebb lány, Simonyi Erzsébet (1897–1986), aki tervező lett, bár kétszer is férjénél volt nem született gyermeke. 1918-ban a katolikus Apáti (sz. Ferencsevits) György, fővárosi felsőkereskedelmi iskolai tanárral kötött házasságát 1923-ban felbontatta és a válás után külföldre távozott. Érdekességként megjegyezzük, Erzsébet esküvői tanúja, nagybátyja, Simonyi Zsigmond volt. Erzsébet is áttért a katolikus vallásra. 1932-ben már az Egyesült Államokban ment újra férjhez, a magyar származású Somogyi Mihályhoz.

Az egyetlen fiúgyermek, Simonyi László (1890–1963) fiatalon, az I. világháború alatt, az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Hozzá ment ki később két testvére, Erzsébet és Etelka is. László, mint bankár szerepelt az amerikai dokumentumokban, amikor 1918-ban elvette a cseh-ír származású művészlányt, Jean Webster Edgart-ot (1894–1968). A gazdag családból származó lánnyal közösen alapították meg a Java Studios nevű színházi díszletekkel és kellékekkel foglalkozó vállalkozást. Házasságukból két lány született: Jean Eugenie Simonyi (1920–2015) – aki feltehetően nagyapja után kapta az Eugenie (Jenő név női megfelelője) nevet – és Joan Plishner Simonyi (1925–2015 előtt). Jean 1949-ben ment hozzá Kendrick Beane Tibbetts könyvelőhöz. Ikerlányaik születettek: Mary W. Tibbetts és Jean H. Tibbetts. Mindkét lány orvos lett. Jean magas kort ért meg, nem sokkal 95. születésnapja előtt hunyt el. Joan-nak egy lánya született Jane Plishner Barber, Stephen H. Barber felesége.

A csendes nyugalom vége

Méltatlan volt Simonyi Jenő halála, hiszen az 1938 óta egyedül élő, idős özvegyember, betegen hunyt el. 1944 nyarán feltehetőleg hűgával együtt csillagos házba költöztették. A halála idején feltüntetett lakhelye és a halálozás helyszíne is beszédes. 1944. november 21-én, a VII. kerületi Wesselényi u. 44. sz. alatt hunyt el. Lakhelyként pedig VII. kerületi Nagyatádi Szabó utca (ma: Kertész u.) 20. sz. alatti ház van feltüntetve. A két, egymással – átellenben – szemben lévő épület a vészkorszakban a zsidók elkülönített tereként funkcionált. A Nagyatádi Szabó utcai ház 1944 nyarától csillagos házként működött, majd a gettó része lett. Három nappal a geográfus halála előtt, 1944. november 18-án a zsidó közösséget irányító Zsidó Tanáccsal hivatalosan közölték, hogy a csillagos házak lakóinak a VII. kerületben kialakítandó egybefüggő területű gettóba kell összeköltözniük. A november 29-én kiadott rendelet alapján az említett ház is a budapesti gettó részét képezte. A Wesselényi utcai épület pedig a zsidó gettó kórházaként működött. A gettó létrehozását már a tudós nem érthette meg. Feltehetőleg a beteg Simonyit a csillagos házból vihették át a kórházba, ahol november 21-én elhunyt. A csillagos házban és a későbbi gettó területén hűgával biztosan együtt lehettek.

A két Simonyi testvér (Jenő és Szerafin), Simonyi Zsigmondné és Simonyi Rezsóné Edelstein Hilda is a hazai holokauszt áldozatának tekinthető.

Simonyi Jenő életben lévő gyermekei 1944-ben már mindannyian külföldön tartózkodtak. A gyerekek emigrálásában a jobb élet reménye és a fokozódó zsidóellenes hangulat is szerepet játszhatott. A Simonyi család leszármazottai ma az Egyesült Államokban élnek.

„Ma már teljesen elfeledett személy”¹¹⁵

Simonyi Jenőről még életében több, rövid lexikonszócikk is született (Szinyeyei: Magyar írók élete és munkái – 1908, A Franklin kézi lexikona – 1912, Tolnai Új Világlexikona – 1929, Magyar Zsidó Lexikon – 1929, A magyar társadalom lexikonja – 1930, A Pesti Hírlap Lexikona – 1937, Uj Idők Lexikona – 1941). Érdekes, hogy a legkorábbi, 1908-as leírás volt a legbővebb, a későbbiekben már csak néhány mondatban mutatták be a tudóst. A Pesti Hírlap Lexikonjában – amikor már nyugdíjas éveit töltötte – már csak egy mondatra méltatták Simonyi életművét.

Simonyi Jenő könyveit – több tucat más kötettel együtt – selejtezésre ítélték egy 1949. áprilisi miniszeri rendelettel. *„Az iskolai ifjúsági könyvtárakban nagy számban található olyan művek, amelyek az előző, feudál-kapitalista rendszer nevelési céljainak szolgálatára készültek: érzelmős vagy öntelt nacionalizmusra, »vallás-erkölcsi« nevelés ürügyén a valóságtól elforduló, azt meghamisító, ú. n. »idealista« szemléletre, az előző rendszert politikailag alátámasztó klerikalizmusra vagy polgári gondolkodásra (vagyonyszerzés, karrierizmus, a kapitalista rendszer és a polgári társadalmi élet dicsérete vagy népszerűsítése) nevelnek.”*¹¹⁶ Három ifjúsági útleírását is kidobálták a könyvtárakból (Idegen népek közt messze földön – 1888, Az új világ. Kalandozások Amerika művelt és vad vidékein – 1891, Ázsiai és ausztráliai utazások és vadászkalandok – 1909).

Halála után csak Ratzel fordítására (Friedrich Ratzel: A föld és az ember – 1887), és a Kalocsáról írt művére (Kalocsa környéke – 1882) hivatkoztak időnként, ezen kívül nyomtalanul eltűnt a tudományos és laikus emlékezetből.

Közel húsz évig egyetlen egyszer sem jelent meg neve a hazai lapokban. Az első emlékező gesztus 1961-ben, ezt követően 1962-ben és 1995-ben¹¹⁷ a *Veszprémi Napló* illetve a *Pannon Napló* oldalain történt meg, de ott is csak egy mondat erejéig *„101 évvel ezelőtt, 1860. május 12-én született Veszprémben Simonyi Jenő*

¹¹⁵ *Magyar Tudomány – A MTA Értesítője*, 1988/3. sz. Vörös Károly: Az USA képe a XIX. század magyar tömegkultúrájában. 197. o.

¹¹⁶ *Köznevelés. Minisztériumi rendeletek, közlemények*, 1950. márc. 1. Iskolai ifjúsági könyvtárak átrendezése és selejtezése. 19. o.

¹¹⁷ *Pannon Napló*, 1995. máj. 12. Mai évfordulók. 10. o.

földrajzi író, az országos hírű nyelvtudós, Simonyi Zsigmond testvér öccse.”¹¹⁸ Megjegyezzük, ezt a három évet leszámítva, a megyei lapban többet nem került elő a tudós neve. 1963-ban, Király Dezsőnek a Népszavában megjelent írásában a tudóst, „*Simonyi Jenő, kedves, álszigorú földrajztündér*” jelzővel illették.¹¹⁹ Simonyi halálának dátumát először 1963 tavaszán írták meg.¹²⁰

Először életrajzi, rövid bemutatása a Magyar Életrajzi Lexikon 1982-ben megjelent, 2. kötetében kapott helyet. Szomorú, de halála után közel negyven évvel a lexikon összeállítói sem voltak tisztában a tudós halálának időpontjával, az évszám helyén csak egy „?” szerepel. Hasonló mondható el a *Honismeret* 1984-es írásáról, ahol szintén ismeretlenként tüntetik fel a tudós halálának dátumát.

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítőjében az igazat szólva megjegyzik Simonyiról, hogy „*ma már teljesen elfeledett személy.*”¹²¹

Az ezredforduló idején nem egy földrajzos kötetben, esetleg helytörténeti munkában, hanem fordításai révén a „*A magyar vadászirodalom képekgyűjteménye*” c. kötetben került röviden bemutatásra a geográfus. Itt úgy jellemezték, hogy „*rendkívül termékeny, sokak által olvasott írója volt korának.*”¹²²

A *Veszprémi Szemlében* is egyszor jelent meg neve Siposné Kecskeméthy Klára–Nagy Miklós: *Veszprém a hadak útján*¹²³ c. írása végén a jegyzetek között. „*Természetesen*” itt is csak születésének évszámát tüntették fel. Teljes elfeledésére utal, hogy még volt gimnáziuma, a mai Trefort is téves adatokat közölt róla. Az iskolai évkönyv, iskolatörténeti emlékek fejezete szerint, 1920-ban hunyt el a tudós.¹²⁴ A tavalyi évben, a Privát Veszprém projekt keretében felállított 3D nyomtatással készült szobrok leírásánál (Cholnoky Jenő szobránál) is téves évszám szerepel Simonyi Jenő említésénél, bátyja 1919-es halálának dátuma került a tudós neve mellé is.

A Wikipédia oldal az egyetlen online felület, ahol a pontos halálának dátuma szerepel, melyet az anyakönyvi adatok is alátámasztanak.

Összefoglaló jellegű életrajzi írás nem született Simonyi Jenőről a halála óta eltelt 80 évben sem...

¹¹⁸ *Napló*, 1961. máj. 12. A mai napon. 4. o.

¹¹⁹ *Népszava*, 1963. aug. 2. Király Dezső: Ötven év nem nagy idő. 3. o.

¹²⁰ *Uj Élet*, 1963. ápr. 1. Simonyi Szeráfin emlékezete. 5. o.

¹²¹ *Magyar Tudomány – A MTA Értesítője*, 1988/3. sz. Vörös Károly: Az USA képe a XIX. század magyar tömegkultúrájában. 197. o.

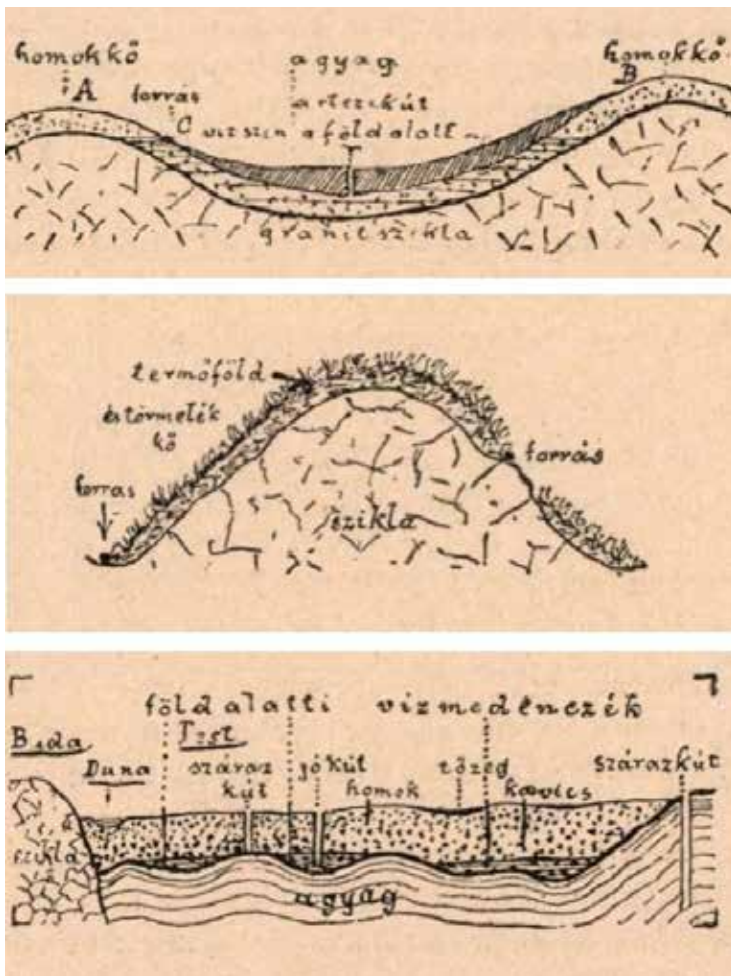
¹²² BÁNYAI–VURAY 2000. 157. o.

¹²³ *Veszprémi Szemle*, 2003/8. 15. o.

¹²⁴ ELTE Trefort Ágoston Gyakorlóiskola Évkönyv a 2007/2008. iskolai évről az iskola fennállásának 136. évében. 194. o.

Simonyi életművének értékelése

Simonyi pályája élete első felében szépen ívelt felfelé, egyetemi évei alatt kiemelkedőbb teljesítményt nyújtott, mint Cholnoky. Sajnos Simonyi mellett nem volt egy olyan mentor, mint id. Lóczy Lajos, aki a tehetséges fiatalot felkarolta volna, és tudományos pályáját, akár egy eredményes külföldi tanulmányúttal elindíthatta volna. Egyetemi évei után, még bő két évtizedig foglalkozott a földrajztudománnyal, de mivel nem került be egy egyetemi földrajz katedrára, így

Simonyi Jenő geológiai szelvényrajzai „A forrás” c. tanulmányából.
Forrás: Magyar Salon, 10. kötet, 1888–1889/1. 102–109. o.

később a közoktatás lett a szívégye. Több tudományos tanulmánya jelent meg a *Földrajzi Közlemények* és a *Természettudományi Közlöny* oldalain. Legtöbb írását a *Budapesti Szemle*, a *Pesti Napló* és a *Nemzet* közölte le. De jelentek meg érdekes dolgozatai a *Magyar Salon* és *Az Én Ujságom* c. lapokban is. A tanítással kapcsolatos írásai a *Néptanítók* lapja, *Az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* és a *Kereskedelmi Szakoktatás* c. folyóiratokban láttak napvilágot (ld. melléklet).

Simonyi néhány tankönyvének címlapja. Forrás: www.antikvarium.hu

1886-tól húsz éven át jelentek meg önálló könyvei. A kilenc kötet nagy része francia és német szerzők munkájának fordítása, három saját kötetéhez is más utazók és földrajzi felfedezők leírásait használta fel. Könyvei nem tekinthetők tudományos műveknek, ezeket leginkább a tanuló ifjúság számára szánt szórakoztató, érdekes útleírások. Könyvfejezetei is főként fordítások, vagy a külföldi utazók életrajzainak bemutatásai. Simonyi az 1910-es évekig közölt tudományos jellegű írásokat. Ez után már nem jelent meg földrajzi tanulmánya.

Az 1890-es évektől közel harmincöt éven át jelentek meg tankönyvei, az elemi iskoláktól, a polgári iskolákon át egészen a gimnáziumokig. Emellett a közép-, és felsőkereskedelmi, valamint kereskedelmi akadémiák számára írt tankönyveket. Simonyi, aki a köz-, és felsőoktatás szinte összes iskolatípusában tanított, széles rálátással rendelkezett a hazai oktatás helyzetére.

Simonyi Jenő munkahelyei voltak:

- 1881 – Magyar Királyi Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziuma (gyakornok), majd 1883-tól rendes tanár,
- 1883 – VIII. ker. Községi Főreáliskola (helyettes tanár),
- 1885 – VI. ker. Községi Polgári Fiúiskola,
- 1885 – VI. ker. Községi Felső Kereskedelmi Iskola,
- 1887 – V. ker. Magyar Királyi Állami Bolyai Főreáliskola (helyettes tanár),
- 1888 – VI. ker. Polgári Leányiskola,
- 1888 – Budapesti Kereskedelmi Akadémia (helyettes tanár), majd 1890-től rendes tanár,
- 1895 – Erzsébet Nőiskola,
- 1896 – V. ker. Felső Kereskedelmi Iskola,
- 1897 – VII. ker. Izraelita Polgári Fiúiskola,
- 1898 – Magyar Királyi Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet,
- 1898 – V. ker. Felső Leányiskola,
- 1898 – V. ker. Pesti Polgári Kereskedők Egyesülete Alsó Fokú Szakiskolája / Budapesti Kereskedelmi Testület Alsófokú Szakiskolája / A Budapesti Kereskedelmi Testület Tanoncz és Továbbképző Iskolája.

Tankönyveit évtizedekig az ország szinte összes iskolájában használták, diákok százezrei tanultak Simonyi könyveiből. Életművének egyik kiemelkedő eredménye a fordítói, lexikon szócikkírói, tankönyvírói munkássága mellett, a különböző bizottságokban a földrajzoktatásért végzett munkája. Sokat fáradozott a földrajz tantárgy nagyobb megbecsüléséért. A földrajzoktatásban a térképek, a szemléltetés, a terepi kirándulások és helyi értékek bemutatásának fontosságát hangsúlyozta.

Dr. Simonyi Jenő számos tudományos, oktatási és oktatáspolitikai szervezet munkájában részt vett. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület, az Országos Izraelita Tanítóegyesület rendes tagja, a Gyakorló Főgimnáziumi Egyesület választmányi tagja és a Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesületének választmányi tagja volt. Rendes és választmányi tagja volt a Magyar Földrajzi Társaságnak, alapítótagja volt a Magyar Néprajzi Társaságnak, és tagja volt a Magyar Pedagógiai Társaságnak is. Részt vett a Közoktatási Tanács, az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács és a Középiskolai Földrajzi Reformbizottság munkálataiban.

Fodor Ferenc¹²⁵ „*A magyar földrajztudomány története*” c. enciklopédikus, hatalmas munkájában is megemlítette Simonyit. Abban az időben Hunfalvy János, mint a topografikus-enciklopédikus geográfia mestere volt az irányadó, a belső körbe olyan tudósok kerültek, mint a később iskolateremtő Lóczy, vagy Vámbéry és Déchy. Fodor szerint Simonyi, az „állócsillag” Hunfalvy-féle iskola „külső bolygói” közé tartozott. Ide sorolható még például, a már említett György Aladár, Brózik Károly vagy Lasz Samu is. Fodor Ferenc, Simonyi Kalocsa c. írását is kiemelte, mint fontos néprajzi vonatkozású tanulmányt. Fodor szövegét Simonyi fontos tankönyvírói munkásságáról és felismerte, hogy „*ilyen nagyszabású tankönyvírói munkálkodás természetesen nem adhatott időt a didaktikai elmélyülésnek*”.¹²⁶ A Simonyival kapcsolatos kritikák nagy része – a századforduló után már elavultnak tekinthető – leíró földrajzi tanulmányaival kapcsolatban jelentek meg. E szerint Simonyi is nagyrészt megmaradt mestere, Hunfalvy leíró földrajzi szemléleténél és nem követte a modern analitikus (elemző) földrajzi irányzatokat, melynek később Lóczy és Cholnoky lettek a meghatározó alakjai. Simonyi bár természetföldrajzi írásokat is közölt, érdeklődése közelebb állt a társadalomföldrajzhoz (gazdaságföldrajz, kereskedelmi földrajz).

Simonyi Jenő Veszprém városának méltatlanul elfeledett tudósa, aki bár nem futott be akkora karriert, és nem tett szert olyan népszerűsége, mint „utódja” Cholnoky Jenő, mégis az egyik meghatározó földrajztudósa volt a századforduló Magyarországnak. Elfeledésében talán közrejátszott, hogy élete utolsó húsz évét elvonultan töltötte, illetve a háborús időkben zsidó származása miatt nem kívánatos személynek is tekinthették. Pedagógusként, tankönyvíróként a hazai földrajztudomány és neveléstörténet fontos alakjaként kellene ma is számontartanunk.

¹²⁵ Fodor Ferenc (1887–1962) geográfus, kartográfus-történész.

¹²⁶ FODOR 2006. 139., 171., 455. o.

Összegzés

Érdekes megfigyelni, hogy Veszprém mennyi, a földrajztudományban kiemelkedő jeles tudós adott hazánkban és a világnak. Cholnoky Jenő (1870–1950) vagy Laczkó Dezső (1860–1932), és talán még Bolgár Mihály (1861–1895) neve ismerős lehet mindenki számára. Viszont rajtuk kívül még több, olyan, a földtudományokhoz (geológia, geográfia, geofizika, kartográfia, speleológia, paleontológia, meteorológia, hidrológia, bányászat) kapcsolódó ma már szinte elfeledett földrajzi író, utazó, tudós született és/vagy élt a városban, akiről érdemes megemlékeznünk. Veszprémben született Propper N. János (1847–1904), Fekete Jenő (1880–1943), Farkas László (1898–1948), Bertalan Károly (1914–1978), Kutasi Kovács Lajos (1920–1995) és Badinszky Péter (1943–1996). A városban hunyt el két kiváló piarista földrajzos Szkokán Sándor (1849–1905) és Zsigmond János (1865–1936) is. Hosszabb-rövidebb ideig olyan „geotudósok” éltek vagy tanultak a városban, mint Bél Mátyás (1684–1749), Kompolthy Tivadar (1852–1907) és Kompolthy Jób (1879–1938), Czink Lajos (1857–1911), Szakáll Zsigmond (1887–1957), Wallner Ernő (1891–1982) és Vécsey Zoltán (1892–1984). A piarista gimnázium tanárai közül kiemelkedik Czirbusz Géza (1853–1920), Kőrösi Albin (1860–1936) és Darnay-Dornay Béla (1887–1965) munkássága.

Elfeledett tudósaink közé tartozik Simonyi Jenő is, akinek élettörténetébe az olvasó talán egy kis bepillantást nyerhetett. Kalocsán az ismertté vált tanulmánya után utcát neveztek el róla, szülővárosában még egy tábla se emlékeztet a tudós szülőhelyére. Reméljük ez a jövőben változni fog, és szülővárosa, Veszprém méltó emlékjelet helyez majd el a tudós szülőházára, bátyja, Zsigmond, illetve barátja és kollégája, Cholnoky Jenő táblája mellé.

Köszönöm Györe Zoltán úrnak a zsidó genealógiai adatokban nyújtott segítségét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Franklin kézi lexikona 3. k. 1912. 488. o.

A magyar társadalom lexikonja. 1930. 508. o.

A Pesti Hirlap Lexikona. 1937. 953. o.

BÁNYAI József–VURAY György (2000): Régi magyar vadászírók adattára in: Vuray György – Rác Fodor Gábor – Szabó Zoltán (szerk.): *A magyar vadászirodalom képeskönyve. Vadászat és horgászat az irodalomban és a képzőművészetben*. Budapest.

FODOR Ferenc (2006): *A magyar földrajztudomány története*. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.

- KOVÁCS Sándor (2007): Simonyi Jenő: Földrajz a népiskolák V. és VI. osztálya számára. Múzeumi Könyvtár. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 16. 149–150. o.
- Magyar Életrajzi Lexikon. 2. k. 1982. 632. o.
- Magyar Zsidó Lexikon. 1929. 790. o.
- SZINNYEI József (1908): Magyar írók élete és munkái. 12. k. 1100–1102. o.
- Tolnai Új Világlexikona 15. k. 1929. 286. o.
- Új Idők Lexikona. 21–22. k. 1941. 5459. o.

Melléklet

Simonyi Jenő irodalmi munkássága – összeállította a szerző –

Önálló kötetek és fordítások

- 1886 – Paul Bert: *Utazások és vadász-kalandok. Elbeszélések az állatvilágból.* Fordította: dr. Simonyi Jenő. Eggenberger, Budapest. 291 o.
- 1887 – Friedrich Ratzel: *A föld és az ember. Anthro-po-geographia vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai.* Fordította: dr. Simonyi Jenő. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadóvállalata, Révai Testvérek, Budapest. 623 o.
- 1888 – *Idegen népek közt messze földön. Uti rajzok és életképek.* Kiváló utazók leírásaiból összeválogatta dr. Simonyi Jenő. Eggenberger, Budapest. 264 o.
- 1890 – *A sarkvidéki fölfedezések története.* Természettudományi Társulat Könyvkiadó Vállalata, Kilián Frigyes, Budapest. 312 o.
- 1891 – *Az új világ. Kalandozások Amerika művelt és vad vidékein.* Utirajzok és életképek kiváló utazók leírásaiból. Singer és Wolfner, Budapest. 226 o.
- 1894 – Anatole Leroy-Beaulieu: *A zsidók és az antisémia áramlat.* Fordította: Simonyi Jenő. Franklin Társulat, Budapest. 177 o.
- 1909 – Paul Bert: *Afrikai utazások és vadász-kalandok.* Átdolgozta: Simonyi Jenő dr. Athenaeum, Budapest. 111 o.
- 1909 – Paul Bert: *Ázsiai és ausztráliai utazások és vadász-kalandok.* Átdolgozta: Simonyi Jenő dr. Athenaeum, Budapest. 119 o.
- 1909 – Paul Bert: *Sarkvidéki és amerikai utazások és vadász-kalandok.* Átdolgozta: Simonyi Jenő dr. Athenaeum, Budapest. 149 o.

Könyvfejezetek és fejezetfordítások

- 1888 – Nordmann János: „Az Erdővidék” ill. „A felső Dunamellék” c. fejezetek fordítása. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képen II. k.* Magyar Királyi Államnyomda, Budapest. 385–411. o.
- 1893 – 1897 – *A Pallas nagy lexikona* 1–16 k. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest. földrajzos szócikkek

- 1905 – Magyarország földje és népe. In: György Aladár: *A Föld és Népei* V. k. Franklin, Budapest. 1–10. o.
- 1906 – *Középkiskolai Műszótár* (szerk. Simonyi Zsigmond). Az Országos Középkiskolai Tanáregyesület megbízásából. Atheneum, Budapest. 463. o. földrajzos szócikkek
- 1907 – Általános gazdasági és kereskedelmi földrajz. In: *A Magyar Kereskedők Könyve* 1. k. Kereskedelmi alapismeretek 7. f. 656. o.
- 1912 – Magyarország. In: Lasz Samu: *Földrajzi olvasókönyv* 1. Lampel Wodianer F. és Fiai, Budapest. 8–12. o.

Tudományos füzetek

- 1903 – Az Al-Duna. „Uránia” magyar tudományos egyesület. *Népszerű tudományos felolvasások* 4. füzet. Hornyánszky, Budapest. 19. o.
- 1904 – A Magas Tátra és környéke. „Uránia” magyar tudományos egyesület. *Népszerű tudományos felolvasások* 7. füzet. Hornyánszky, Budapest. 16. o.

Tankönyvek (zárójelben az első vagy ismert kiadás éve)

- Földrajz a népiskolák IV. osztálya számára. Királyi Egyetemi Nyomda (1895)
- Földrajz a népiskolák V. és VI. osztálya számára. Királyi Egyetemi Nyomda (1896)
- Földrajz a polgári fiúiskolák I. osztálya számára. Franklin (1890)
- Földrajz a polgári fiúiskolák II. osztálya számára. Franklin (1890)
- Földrajz a polgári fiúiskolák III. osztálya számára. Franklin (1890)
- Földrajz a polgári leányiskolák I. osztálya számára. Franklin (1893)
- Földrajz a polgári leányiskolák II. osztálya számára. Franklin (1892)
- Földrajz a polgári leányiskolák III. osztálya számára. Franklin (1902)
- Földrajz a felsőbb leányiskolák I. osztálya számára. Singer és Wolfner (1897)
- Földrajz a felsőbb leányiskolák II. osztálya számára. Singer és Wolfner (1898)
- Földrajz a felsőbb leányiskolák III. osztálya számára. Singer és Wolfner (1902)
- Földrajz a leányközépkiskolák I. osztály számára. Singer és Wolfner (1917)
- Földrajz a leányközépkiskolák II. osztály számára. Singer és Wolfner (1917)
- Földrajz a leányközépkiskolák III. osztály számára. Singer és Wolfner (1917)
- Földrajz a leányközépkiskolák IV. osztály számára. Singer és Wolfner (1918)
- Földrajz a reáliskolák I. osztálya számára. Singer és Wolfner (1895)
- Földrajz a reáliskolák II. osztálya számára. Singer és Wolfner (1898)
- Földrajz a reáliskolák III. osztálya számára. Singer és Wolfner (1900)
- Földrajz a reáliskolák IV. osztálya számára. Singer és Wolfner (1900)
- Földrajz a gymnasiumok I. osztálya számára. Singer és Wolfner (1897)
- Földrajz a gymnasiumok és reáliskolák I. osztálya számára. Singer és Wolfner (1899)
- Földrajz a gymnasiumok II. osztálya számára. Singer és Wolfner (1898)
- Földrajz a gymnasiumok III. osztálya számára. Singer és Wolfner (1901)

- Földrajz a kereskedelmi akadémiák és középkereskedelmi iskolák számára I.–II. rész. Franklin (1892)
- Földrajz a kereskedelmi akadémiák és felső kereskedelmi iskolák számára. Franklin (1897)
- Földrajz a felső kereskedelmi iskolák I. évfolyama számára (1921 /5/)
- Földrajz a felső kereskedelmi iskolák II. évfolyama számára (1921 /5/)
- Földrajz a felső kereskedelmi iskolák III. évfolyama számára (1921 /5/)
- Földrajz a felső kereskedelmi iskolák IV. évfolyama számára (1924 /5/)
- Földrajz a női kereskedelmi tanfolyamok számára. Franklin (1898)
- Földrajz és áruismeret a női kereskedelmi tanfolyamok és kereskedő tanonciskolák számára. Franklin (1909)

Tanulmányok és rövidebb közlemények

- 1879 – Ceratophyllum submersum. Egyetemi pályamunka – Kézirat
- 1880 – A Bakony földrajzi vázlat. Magyar Földrajzi Társaság pályamunka – Kézirat
- 1881 – A hegységek befolyása az éghajlati viszonyokra. Magyar Földrajzi Társaság pályamunka – Kézirat
- 1881 – Kalocsa környéke. Magyar Földrajzi Társaság pályamunka – Kézirat
- 1882 – A hegységek befolyása az éghajlati viszonyokra. *Természettudományi Közlöny* 14. évf. 154. sz. 236–243. o.
- 1882 – Kalocsa környéke. *Földrajzi Közlemények* 1882. 281–320. o.
- 1882 – Kalocsa környéke. Bölcsészdoktori értekezés – Kézirat
- 1883 – A néptanítók hogy gyarapítsák a földrajzi tudományt? *Néptanítók Lapja* 16. évf. 46. sz. 1883. nov. 17. 726–727. o.
- 1884 – Keleti Szudán. *Budapesti Szemle* 40. k. 94. sz. 104–136. o.
- 1885 – Térképek az országos kiállításon. *Nemzet* 4. évf. 1006. sz. 1885. jún. 21.
- 1885 – A francziák Hátsó-Indiában I. *Budapesti Szemle* 43. k. 103. sz. 79–97. o.
- 1885 – A francziák Hátsó-Indiában II. *Budapesti Szemle* 43. k. 104. sz. 220–244. o.
- 1885 – Pusztuló állatfajok. *Magyar Salon* 1885. 465–482. o.
- 1886 – Az Atlanti óceán partjáról. Utazás Portugáliában. *Magyar Salon* 1886/2. 514–526. o.
- 1887 – Magyarország történetének természeti alapjai. *Budapesti Szemle* 51. k. 128. sz. 291–297. o.
- 1887 – Az állatkertben levő három holló. *Természettudományi Közlöny* 19. évf. 216. sz. 1887. aug. 1. 348. o.
- 1888 – A földrajzi tanítás megkezdése a fővárosban. *Az Országos Középpiskolai Tanáregyesület Közlönye* 21. évf. 8. sz. 1888. ápr. 1. 501–504. o.
- 1888 – A forrás. *Magyar Salon* 1888. 102–109. o.
- 1890 – A magyar alföld természetes főútjai és az alföldi városok helyzete. *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia harmincznegyedik évi jelentése az 1890–91 iki tanév végén.* 20–26. o.
- 1893 – Három szép új falu térkép. *Budapesti Szemle* 74. k. 196. sz. 126–131. o.

- 1893 – Válasz Brózik Károlynak. Simonyi Jenőtől. *Budapesti Szemle* 74. k. 197. sz. 315–318. o.
- 1894 – Újabb térképeink és a földrajzi nevek. *Budapesti Szemle* 78. k. 209. sz. 259–279. o.
- 1894 – A földrajzi nevek helyesírásáról. *Budapesti Szemle* 78. k. 210. sz. 484–493. o.
- 1894 – A mormota. *Az Én Ujságom* 5. évf. 33. sz. 1894. aug. 12. 110–111. o.
- 1894 – Újabb adatok a kereskedelmi földrajzhoz. *Kereskedelmi Szakoktatás* 3. évf. 1–2. sz. 1894. szept. 30. 56–58. o.
- 1895 – A madárka temetése. *Az Én Ujságom* 6. évf. 32. sz. 1895. aug. 4. 90–91. o.
- 1895 – Újabb adatok a kereskedelmi földrajzhoz. *Kereskedelmi Szakoktatás* 4. évf. 4. sz. 1895. dec. 31. 136–138. o.
- 1896 – A dél-afrikai események. *Néptanítók Lapja* 3. sz. 9–11. o.
- 1896 – A boerek. *Budapest* 20. évf. 19. sz. 1896. jan. 20. 2–4. o.
- 1897 – A keletázsiai események tanulsága. *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia negyvenegyedik évi jelentése az 1897–98-ik iskolai évről.* 18–24.
- 1897 – Gymnasia koromból. In: *Emlékkönyv Kármán Mór huszonöt éves tanári munkásságának ünnepére.* Szerkesztették Volf György és Waldapfel János. Eggenberger, Budapest. 308. o.
- 1898 – A földrajz védelme. *Pesti Napló* 49. évf. 144. sz. 1898. máj. 25. 5.
- 1903 – A földrajzi utasítások. *Kereskedelmi Szakoktatás* 12. évf. 1–2. sz. 1903. szept. 30. 27–32.
- 1908 – Növénynevek. *Magyar Nyelvőr* 37. évf. 94.
- 1911 – A térképvázlatok. *Az Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye* 44. évf. 21. sz. 1911. jan. 5. 394–396.

Könyvkritikák

- 1883 – Utazási könyvtár (Nordenskiöld: Ázsia és Európa körülhajózása a Vegán. Átdolgozta Varga Ottó, térképpel és képekkel. Asbóth: A Zaharától az Arabahig. Utazás Egyiptomban és Palesztinában. Képekkel). *Pesti Napló* 34. évf. 88. sz. 1883. márc. 31.
- 1883 – Utazások (Nordenskiöld: Ázsia és Európa körülhajózása a Vegán. Átdolgozta Varga Ottó. Térképpel és képekkel. Serpa Pinto utazása Afrikán keresztül. Átdolgozta Dr. Brózik Károly. Bevezetéssel délafrikai utazásokról Thirring G.-tól). *Magyarország és a Nagyvilág* 19. évf. 47. sz. 1883. nov. 25. 748–750. o.
- 1883 – Egyetemes földrajz. Írta Hunfalvy János. *Nemzet* 2. évf. 470. sz. 1883. dec. 22. 1. o.
- 1886 – Hunfalvy János nagy földrajza. *Nemzet* 5. évf. 1300. sz. 1886. ápr. 13. 1. o.
- 1886 – Két német munka Magyarországról (Rudolf Bergner: Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute. 1884. Alexander T. Heksch: Die Donau von ihrem Ursprung bis an die Mündung. Land und Leute des Donaugebietes). *Budapesti Szemle* 46. évf. 113. sz. 326–329. o.
- 1886 – A föld és az ember. *Budapesti Szemle* 45. évf. 111. sz. 384–408. o.
- 1886 – Revoil György utazása a szomalik országában. *Földrajzi Közlemények* 1886. 146–149. o.
- 1887 – Lóczy Lajos munkája a khinai birodalomról. *Budapesti Szemle* 50. évf. 125. sz. 225–239. o.

- 1895 – Sievers. Allgemeine Landeskunde Europas. *Kereskedelmi Szakoktatás* 4. évf. 2–3. sz. 1895. okt. 31. 103–104. o.
- 1898 – Földrajz felső kereskedelmi iskolák számára. Írta: Kelemen Géza. *Kereskedelmi Szakoktatás* 6. évf. 5. sz. 1898. jan. 31. 196–198. o.
- 1900 – Magyarország földrajza tanító- és tanítónőképző intézetek számára. Írta: Farkas Sándor. *Hivatalos Közlöny* 9. évf. 3. sz. 1901. jan. 15. 44. o.

***

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták:

Dr. Benedek és Társa Bt., Veszprém
Kiss Árpádné Kovács Ilona, Öskü
Dr. Kovács Gyula, Székesfehérvár
Pétfürdői Községi Ház és Könyvtár, Pétfürdő
Tóth Sándor, Pétfürdő
Vörösmarty Mihály Könyvtár, Székesfehérvár

Honoráriumról lemondtak:

Mezőhegyi Gergő, Halásztelek
Próder István, Várpalota
Sebő József, Veszprém

Lámpabálaktól az utcavilágításig

A veszprémi közvilágítás kezdetei a korabeli sajtó és a Gál-család iratai tükrében

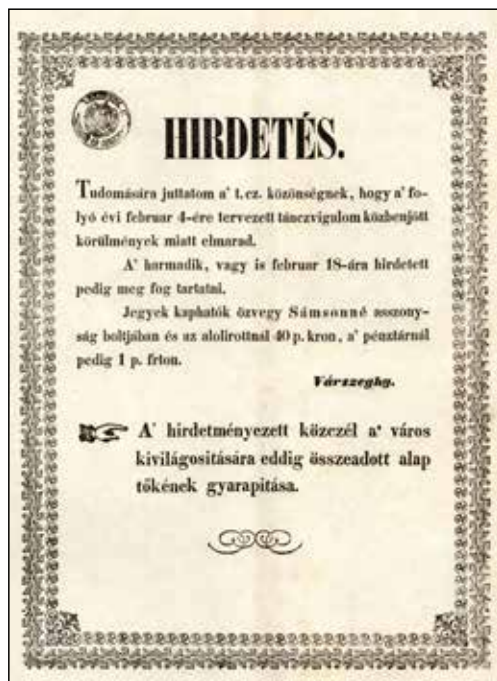
FÁBIÁN BORBÁLA

„...valahára létrejönnének már azon évek óta tervezett utcai lámpák, mellynek jótékonyugárinál legalább nedves és sáros időkben kivehetnék azon itt-ott elszórt kódarabokat, mellyek egyikéről a' másikra veszprémi természetünknél fogva zerge ügyességgel szoktunk mazurozni”.

(Életképek, 1845)

A reformkorban még csak várták az éjszakai utcavilágítás bevezetését a veszprémiek, főként a kövezés hiánya miatt. A közvilágítás bevezetését sem csak a városi tanácstól várták, hanem a cél érdekében lámpabálakat is rendeztek.

Néhány évvel ezelőtt a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára¹ bajai részlegében egy vegyes anyagban kutatva találtam egy hirdetőt, mely először csak egy táncvigalmi, vagyis báli hirdetésnek tűnt. A benne szereplő nevek (Sámsonné, Várszeghy) nem voltak ismerősek. A hirdetőn évszám nem szerepelt, csak két dátum: február 4. és február 18. A hirdető koráról a nyomtatvány papírja és a szélén látható díszítés árulkodik: több mint 150 év után is – néhány foltot nem számítva –, fehér a papír.

*Hirdetés „... a város kivilágosítására...”
Forrás: MNL BKML IV. 1407. g. 11. d.*

¹ 2022 óta a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára (MNL BKML).

A szélén kétsoros díszítés, melynél a bonyolultabb fonott leveles-indás dísznél jól látható, hogy kb. 2 cm-es darabokból „szedték ki”. Nagy valószínűséggel a 19. század első felében vagy a század közepén nyomtatták. A megjelenése kézi sajtóra utal, de a nyomda megnevezése nem szerepel. A nyomtatvány valódi érdekessége a végén található: „A hirdetményezett közczél a’ város kivilágosítására eddig összeadott alap tőkének gyarapítása.”²

A nyomtatvány felső részén a *Hirdetés* felirat mellett egy hivatalos pecsét is látható közepén egy kétfejű császári sas koronával, szélén a *Veszprim. U. 19* felirat olvasható. Ez az egyetlen nyom, amin el lehetett indulni. Hogyan került egy veszprémi báli hirdetmény Bajára?

A bajai polgároknak, nemeseknek szoros kapcsolatai voltak a Dunántúllal is, elsősorban a tolnaiakkal és a baranyaiakkal, őket gyakran meghívták a bajai multságokra, elsősorban a lövészegyleti bálakra. A korabeli újságokban és a bajai löegylet fennmaradt iratait közt nem találtam utalást arra, hogy veszprémiek is részt vettek volna a bajai multságokon. Nem valószínű, hogy a veszprémiek meghívták volna a bajaiakat. Feltételezésem szerint a két város közötti kapcsolatot Gál Péter³ jelenti, aki Veszprém mellett, Balatonszőlősen született, gyermekkorát Szentgálon töltötte, ahol édesapja református lelkész volt. Számos rokona élt Veszprémben és a környéken. Ő maga az 1848–49-es forradalom idején a szentgáliak nemzetőr csapatát vezette. Az 1850-es évek közepén, mint ügyvéd telepedett le Baján. Valószínűleg ez az irat a rendezéskor nem került be a Gál-család iratai közé.⁴

„Lámpáinkról szinte hallgat a krónika...”⁵

Veszprém közvilágításának kezdte nem az 1908-as villanylámpákhoz köthető, és nem is az 1898-ban acetilén közvilágítással kezdődött. *Veszprém város lexikonában* a közvilágítás címszó alatt ez a két dátum olvasható, ám Veszprém közvilágítás kezdete a 19. század első felére tehető.⁶ Véghely Dezső *Emléklapok rendezett-tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből* című könyvében ígéretet tett arra, hogy a városi világítás történetét is megírja, de könyvéből ez kimaradt: az egyes utcák története ismertetésekor csak a kövezésük történetére került sor.

² MNL BKML IV. 1407. g. 11. doboz

³ Gál vagy Gaál Péterről utcát is neveztek el Baján. Erről és életéről bővebben lásd. FÁBIÁN 2009a. 15. o.

⁴ A Gál-család iratainak kalandos története van, mert a család örökösei csak a legértékesebbnek tartott iratokat adták a levéltárnak, a többit a hulladékpapír-gyűjtő vállalatnak adták el – a levéltár tőlük szerezte meg, csere útján. (KOPASZ 1956. 39. o.)

⁵ BÉRCZY 1846. 638. hasáb

⁶ VARGA 2009.

Antalffy Gyula a *Reformkori magyar városrajzok* című könyvében említi a veszprémi közvilágítást és azt is, hogy vannak lámpák, de éjszakánként nem világítanak velük. Tűzgyújtási tilalom is volt Veszprémben, mivel a dohányzást tiltották az utcákon.⁷ Hudi József *Veszprém 18–19. századi művelődéséről* szóló könyvében azt írja, hogy a reformkorban Pápán és Veszprémben „a városi tanácsosok gondoskodnak a közbiztonságot növelő éjszakai világításról”.⁸ A forrásként megadott szakirodalomban nincs ilyen adat egyik városról sem, sőt ... Pápán 1838-ban a kaszinó kezdeményezte és állította fel az első utcalámpát. Az utcavilágítás költségeinek fedezésére lámpabált is rendezett a kaszinó, amiről a *Jelenkor* című lap újságírója a tartalomjegyzékben ezt írta: „Pápán utczavilágítást alapít a’ kaszinó”.⁹ A korabeli tudósítások alapján egyik településen sem kezdeményezett a városi tanács, és úgy tűnik, kezdetben nem támogatták a polgárok kezdeményezéseit. Ez más magyarországi településeken is előfordult.

A 18. században és a 19. század első felében csak néhány városban volt közvilágítás. A reformkor felgyorsította az utcai lámpák elterjedését. A korszak hírlapjai is szerepet játszottak ebben, hiszen szinte minden közvilágítási próbálkozásról beszámoltak és „divattá”, a haladás egyik mércéjévé tették az utcai lámpákat.

Az első veszprémi lámpák felállításáról nem találtam hírt – még –, de a *Regélő* című lap már 1842-ben arról tudósított, hogy „az utca világoztatására már adakozások tételtek, s újévi köszöntések megváltásából is szép összeg jött be évenként, van is egypár lámpánk kifüggesztve, de soha meg nem gyújtatnak.”¹⁰

Az újévi köszöntések megváltása a reformkorban Magyarországon elterjedt szokás, ami a 19. század második felében is divatos volt. Az év végén vagy elején jótékony célra gyűjtöttek. Az adakozók névsorát néhány városban külön kinyomtatták, például Baján az 1830-as években a kórház javára adakozókat.¹¹

A lámpák és a közvilágítás költségeinek előteremtésének másik eszköze a lámpabáltak rendezése volt. Veszprémben is szokás volt jótékony célra is bálát rendezni. 1844-ben a *Regélő* tudósítója csipkelődve írta, hogy „a’ pápai bolondok’ javára fényes bált terveznek; ez mind szép, talán az utczák’ kivilágítására azután fognak kerengetni? mert ha nem, majd más is megjárja, hogy a’ sötét utczán neki menő szamarat bácsinak szólítja, mint”.¹²

⁷ ANTALFFY 1982. 135. o.

⁸ HUDI 2009. 200. o.

⁹ MOLNÁR 1943. 3. o.

¹⁰ AA. LL. 1842. 87. o.

¹¹ FÁBIÁN 2010. 3–12. o.

¹² BOROSS 1844. 654. hasáb

1846-ban Vas Gereben keserűen mondta: „Lámpás-bálra mentünk; természetesen, a’ hol nincs, szomszédból kéri a’ világosság árát.”¹³ Ábrahámfy, a *Pesti Divatlap* munkatársa, szintén az utcavilágítást hiányolta Veszprémben 1846-ban: a „világítás itt az úristenre vagyis közvetlenül a holdvilágra van bízva”.¹⁴

Lámpák már voltak a veszprémi utcákon, ahogy erről egy évvel korábban tudósítottak: „Városunkban, leginkább a szegletházak falain, néhány ó világi lámpa is fityeg, de olajt aligha láttak, mióta a bádogosműhelyt elhagyták, mert különben nem volna a pókhálóval olly remekül körülzöve; — hejh! pedig be jól esnék, ha legalább addig is, míg a munkában lévő utcák kellőleg rendeztetnek, kivilágíttatnának! úgy nem félhetnénk minden lépten nyomon a kellemetlen nyaktöréstől.”¹⁵ Ezeknek a lámpáknak a felállítására 1845-ben kerülhetett sor, mivel az *Életképek* tudósítója februárban még ezt írta: „Télutó 3-kán városunk kivilágítására Izer¹⁶ vendéglő nagy terében egy nagyszerű táncvizigalom fog rendeztetni, mellybe reméljük, a’ népes megjelenést annál inkább, mivel szivüinkből óhajtanák, hogy valahára létrejönnének már azon évek óta tervezett utcai lámpák, mellynek jótékony sugárinál legalább nedves és sáros időkben kivehetnék azon itt-ott elszórt kődarabokat, mellyek egyikéről a’ másikkra veszprémi természetünknél fogva zerge ügyességgel szoktunk mazurozni.”¹⁷ Vas Gereben az *Életképek*-ben 1845 novemberében megjelent Vándorbot című írásában lámpátlan városnak nevezi Veszprémet.¹⁸

A város „kivilágítására”

A reformkori lámpák költségeiről példának hozható fel Pápa város, ahol 1838-ban 5 lámpát állítottak fel (a kaszinó és magánosok három lámpát, a földesúr kettőt). Egy lámpa 70 forintba került, működtetési költségét 50–60 forintra becsülték.¹⁹ Augusztusban egy táncvizigalmat szervezett a kaszinó az utcavilágítási tőke javára. A bálon háromszáztizenketten vettek részt és 337 jegyet adtak fel, a helybeli izraeliták többsége – aki jegyet vásárolt –, a belépőjegyért az ügy érdekében többet fizetett. A bálon a győri don Miguel ezred hangászkarja zenélt és számos győri is táncolt. A lámpabál érdekessége lehetett az, hogy Theindl Bódog zeneszerző, kaszinói tag erre az alkalomra lámpa-keringőt írt.²⁰ A következő

¹³ VAS 1846. 594. hasáb – a lámpabált szépnek találta, különösen a veszprémi lányokat.

¹⁴ ANTALFFY 1982. 135. o.

¹⁵ B. 1845. 1071. o.

¹⁶ Az Izer (korábban Kurz/Kurcz) vendéglő nagytermében színházi előadásokat is tartottak. A vendéglős neve Izer János (felesége Kurz Alojzia) volt.

¹⁷ VESZPRÉMI 1845. 193. o. Mazurozni = mazurkát táncolni.

¹⁸ VAS 1845. 664. hasáb

¹⁹ MOLNÁR 1943. 3. o.

²⁰ *Jelenkor*, 1838. aug. 25. 269. hasáb

évben a kaszinó hangversenyt rendezett, mert „Pápán azonban sok lámpa szükséges, részint a' csak igen kevés helyen levő rossz kövezet miatt; — az említett lámpa-bál pedig csak egy lámpa erejéig jövedelmezett, vagy igen csekélylyel többet”.²¹

A lámpák felállítása és üzemeltetése más városokban is nehézségekkel járt. A gabonakereskedéséről híres Baján 1833-ban állították fel az első lámpákat, 80 darabot, de másfél évvel később abbamaradt az utcai világítás, mert nem volt rá pénz. A lámpák többségét a város készítette, de néhányat a polgárok is vásároltak. 1836-ban újra kezdték, de az 1840. május 1-i nagy tűzvész után – melyben szinte az egész város leégett –, 1846-ig ismét nem volt világítás. A szabadságharc után 1856-tól tekinthető folyamatosnak a város közvilágítása. A gazdag szabad királyi városi rangú Szabadkán 1840-től csak a piacot világították ki néhány lámpával. Komáromban 1842-ben csak 5 lámpa világított a piacon.²²

Veszprémben a lámpák ellenőrzésének hiánya, illetve az összegyűjtött pénz rosszul kezelése okozta, hogy nem sokáig világítottak az utcai lámpák. Rosos Imre 1845-ben írta az *Életképek*-ben: „Járdáknak szörnyű szűkében zsémbelgő utcáinkon néhány éji lámpa diletánszkodik, emlékeztető, hogy azokban koromsötét éjeken át világot – kellene gyújtani. Történetek már több ízben e' célra adakozások, de az ideiglenes kezelőknél hiányzott az ellenőrködés, melly a' tervezett vállalat sikerültét biztosítandotta, 's így a' begyűlt összeg, a' szabadon feledett kezek közt, a' devalvatio culminatiojára – a' 0-ra jutott, 's néhány épen e' célra már adakozott t. egyén által felszólítva valék, hogy ezen eseményt bocsássam az olvasóvilág elé, sőt Tallián Istvánné ő msga [nagyisége] azon nagylelkű ígéretét csatolá ahhoz, miszerint ő e tárgynak az »Életképek«-beni megjelente után, tulajdon házán – a' már munkálatba vett utca-leszállítása végett legnyaktörőbb dombon fekvőn – saját költségen két utca-lámpát fog kiállítatni, 's azokat éjenkint meg is világítatni. Tisztelt T. I. önségát [őnagyiségát] adott szava beváltására felhíni fölöslegesnek tartván, leteszem tollamat, azon kedves önérettel, hogy a' veszprémi t. közönségnek a' legveszélyesebb helyen nyak-, kéz- és lábbiztosító két utca-lámpát az »Életképek« által eszközteni szerencsés valék.”²³

Ez a hír is mutatja, hogy a 19. század első felében, közepén a közvilágítás még nem kizárólagosan volt városi közfeladat, tehát a tehetősebb polgárok a saját biztonságuk és a köz javát nemcsak lámpa vásárlásával mozdíthatták elő, hanem ők is üzemeltették a lámpát. Ezekhez az általuk állított lámpákhoz később is ragaszkodtak, például Szegeden a gyógyszerész Birg Mihály azt kérte a városi tanácstól, hogy költözésekor a lámpáját magával vihesse.²⁴

²¹ *Honművész*, 1839. jan. 13. 4. 30. o.

²² FÁBIÁN 2006. 16. o.; FÁBIÁN 2005. 57–59. o.; *Hírnök*, 1842. nov. 14. 1–2. o.

²³ ROSOS 1845. 737–738. o.

²⁴ FÁBIÁN 2017. 199. o.

1846 tavaszán a *Pesti Divatlap*-ban megjelent tudósítás szerint: „*Utczáink még mindig sötétek, pedig mennyit tánczoltunk a lámpabálban?!*”²⁵ Augusztusban valószínűleg a megígért közvilágítás sürgetése végett írta az egyik veszprémi tudósító: „*Lámpáinkról szinte hallgat a krónika; no, csak a télre legyen, mert bizony nem lesz kedvünk tánczolni.*”²⁶

Ünnepi alkalmakkor kivilágítást is rendeztek. (A 19. század első felében a közvilágítás szó helyett az utcavilágítás és a kivilágítás szavakat is használták.) Ez a szokás a reformkorban például az uralkodó név- vagy születésnapján, vagy valamilyen magas rangú vendég, például a nádor érkezésekor vagy főispáni beiktatáskor. Veszprém vonatkozásában ilyenre a 19. század első feléből nem találtam példát a korabeli lapokban, de az *Életképek*-ben közölték 1848-ban kivilágítással ünnepelték meg a forradalom győzelmét és az új alkotmányos rendet.

A szabadságharc után, az 1850-es évek elején, még mindig nem volt elegendő pénz a város éjjeli kivilágítására. Az 1851-ben 10468 lakossal rendelkező település egyike volt Magyarországnak ötvenhat 10.000 főnél népesebb településének. Fényes Elek 1851-ben megjelent *Magyarország geográfiai szótára* című monográfiájában nem említi a város éjszakai világítását. Művében három város esetében ír az éjszakai világításról is: Pest, Miskolc és Pápa. Utóbbiról jegyzi meg, hogy „*a piac és a főbb utca éjjel lámpákkal világított meg*”.²⁷ Az 1850-es évek elején az államhatalom kötelezte a városokat a közvilágítás bevezetésére ott, ahol még nem volt. Ezt elsősorban a szabadságharc utáni romló közbiztonság miatt kellett bevezetni, ugyanakkor az abszolutizmus hatalmi rendszerének egyik megnyilvánulása (az éjszaka feletti uralom), és a polgárok ellenőrzésének egyik eszköze is volt.²⁸ Több település esetében a vasút megjelenése hozta magával, hogy a közvilágítást is rendszeresítsék, mivel a vonatok éjszakánként is jártak. Ilyen város volt például Kecskemét, ahonnan a reformkorból nem maradt fenn tudósítás vagy dokumentum arról, hogy a polgárok kezdeményezték volna a település éjszakai világítását, mégis, a megyehatóság rendeletére, 1855-ben kezdték el a közvilágítást. A városi hatóság kezdeményezését a polgárok és a helyi eklézsiák nem támogatták.²⁹

Veszprémbe 1870-től járt vonat, gőzmalom sem működött ekkor még a városban. A veszprémi polgárok, akik kézművesek, kereskedők voltak, illetve a város elitje fontosnak tartották a közvilágítást, tehát továbbra is rendeztek lámpabálakat. „*Farsang végén már lámpabált rendeztek, melyből bejött összeg a város kivi-*

²⁵ SZÜFI 1846. 359. o.

²⁶ *Pesti Divatlap*, 1846. aug. 8. 638. o.

²⁷ FÉNYES 1851. 194. o.

²⁸ FÁBIÁN 2006b. 346–347. o.

²⁹ FÁBIÁN 2009b. 314–315. o.

lágítására szükségessé vált költség tőkénének megalapítására lenne szentelendő, pedig nézetem szerint lényegesebb kellék Veszprémre nézve a sártóli szabadulhatóság, mert mit ér, hogy éjjenkint ki lesznek az utcák világítva, ha kivilágítás mellett is – mihelyt csekély esőzés van – sárban kell bolyonganunk? ... Utcakövezés, célszerű járdák alakítása – ez a fő teendő. [...] Azt mondtam, hogy ki lesz Veszprém világítva. Igen – mert jelenleg még kivilágításról szó sincs, ha csak azt nem nevezzük kivilágításnak, mikor tiszta éjjeken a tele hold Veszprém utcáira is le világít.”³⁰

Június elején, úgy tűnik, az országos lapban megjelent tudósítás célt ért: „Némely veszprémi urak jó ízűen haragudtak, hogy kikeltem a sötétség ellen, mely kivilágítatlan utcáinak sártengere fölött uralkodik. Lehet-e hallani érdekes megjegyzéseket, fürkészelődéseket, egymást kérdeztetik: ki az a Vönöcky? mi köze annak Veszprémhez? könnyű annak beszélni, aki nem osztozik a kivilágítási költségekben!... ha jó úton akar járni, csináltasson járdát magának! ... stb. stb! mert hiszen ki győzné elősorolni a különféle kérdések, megjegyzések s véleményezéseket, melyek sok tudós és még több nem tudós fejek gondolatvilágában szülemlettek? Pedig fölszólalásomnak már is van üdvös eredménye, mert az érdemes városi hatóság egyes helyeken már tetetett is ki lámpákat, s ezek némelyikéből árad annyi világosság, hogy fényénél kereshetjük a világosságot! Kezdetnek azonban ez is jó, s hisszük, hogy a haladó idővel a lámpák száma s fényereje is növekedni fog.”³¹

Lámpabálak és közvilágítás a 19. század második felében

A lámpabálakat nemcsak a helyiek, hanem a vidékiek is látogatták. 1854 farangján a veszprémi fiatalság kettős célra hirdetett a táncmulatságot: Garay János³² költő árvái részére és a város közvilágításának javára. A tudósító szerint utóbbira a vidékiek kevésbé lesznek adakozóak.³³ A *Hölgyfutár* egyik későbbi számából megtudható, hogy a „városi lámpák felszerelésére” sorsjátékos estélyt

³⁰ *Pesti Napló*, 1853. márc. 15. 2. o.

³¹ VÖNÖCKY 1853. 2. o. Pap Gábor (Vilonya, 1827 – Komárom, 1895) újságíró, szerkesztő, ref. lelkész, költő. Harcolt a szabadságharcban századosi rendfokozatig jutott. A vönöczky az egyik nemesi előneve. 1850-től ref. lelkész, 1874-től ref. dunántúli püspök. Vönöcky név alatt az 1850-es években rendszeresen tudósított „*Veszprémzalai levelek*” címen a Balaton mellékéről a *Pesti Napló*-ban. Vönöcky Pap aláírással a *Déliabáb* című lapban Balatonfüredről jelentek meg tudósításai 1853-ban. A Veszprém vármegyei honvédegyelet egyik alapítója. (SZINNYEI 1905. 281–284. o. és BONA 2018.)

³² Garay János (Szekszárd, 1812 – Pest, 1853) költő, újságíró, lapszerkesztő, könyvtáros. Az MTA levelező tagja, a Kisfaludy Társaság tagja. 1842-44 között szerkesztette a *Regélő* című lapot. Temetése tüntetés volt az önkényuralom ellen. (BENEDEK 1963. 381–382. o.)

³³ *Hölgyfutár*, 1854. febr. 10. 132. o.

hirdettek, de a sorsjátékot nem tudták megtartani, ezért halasztották a jótékony célra meghirdetett álarcosbálra.³⁴ A márciusi tudósítás ismét más fényben meséli el az 1854 farsangján történeteket: „Garay árvái segélyezésére az ifjúság által adatni szándékolt táncvigalom lámpabállá alakult át, a táncvigalomból bejövendő tiszta jövedelem Veszprém város kivilágítási költségeire adatik át. A Garay árvák fölsegelésére rendezendő táncestélyre készített női munkák kisorsolása a tegnap tartott fényes álarcos táncvigalomban ment véghez.”³⁵

Gál Péter iratai között fennmaradt egy 1851-ben a veszprémi Stingli vendégfogadóban rendezett táncestély belépti jegye. E szerint a táncrend a következő volt: 1. Kör és csárdás. 2. Francia-négyes. 3. Keringő. 4. Lancer.³⁶ 5. Francia-négyes. 6. Kör és csárdás. 7. Keringő. 8. Lancer. 9. Francia-négyes. 10. Mazur. Szün-óra. 1. Társalgó és csárdás. 2. Francia-négyes. 3. Keringő. 4. Lancer. 5. Kör és csárdás. 6. Francia-négyes. 7. Lancer. 8. Keringő. 9. Francia. 10. Kör és csárdás.³⁷ A szünórát éjfélkor tartották, ekkor étkeztek a bál résztvevői.

1866-ban a *Veszprém* című lap is írt a városi közvilágításról a „pletyka” cikkben: „Végre nem csoda az, ha lámpáink, a világítás ezen gúnyjelei még mindig bérben lévén, mi nem élvezzük a világítást? Nem csoda az, ha városunk bérbe adja a világítást, a világtalanságot pedig — megtartja magának ?”³⁸ Ez a tudósítás alapján úgy tűnik, hogy nem sokat változott a közvilágítási helyzet a reformkor óta, mégis kiderül az, hogy a közvilágítást a magyar városok többségéhez hasonlóan bér-

Belépti jegy az 1851 évi egyik veszprémi táncestélyre.

Forrás: MNK BKML XIII. 5. b. (Inverz fotó – az eredeti fekete lapon arany betűk)

³⁴ *Hölgyfutár*, 1854. febr. 28. 192. o.

³⁵ *Pesti Napló*, 1854. márc. 15. 2. o.

³⁶ dzsidás négyes, Quadrille des lanciers III. Napóleon korának kedvelt – és legszebb – francia négyes tánca, mely az 1850-es években terjedt el. (RÉGI TÁNCZOK 1899. 126. o.)

³⁷ MNL BKML XIII. 5. b. II. 1. Gál Péter iratai. Belépőjegyek, tagsági jegyek.

³⁸ *Veszprém*, 1866. szept. 2. 9. o.

be adták. Ebben az időszakban a veszprémi takarékpénztárról találtam adatot, hogy a jótékony célú adományainak egyike az utcavilágítás volt: 1866-ban 200 forintot (1257 forintból), 1871-ben 300 forintot az utcai világítás alapja (1900 forintból), 1882-ben az 1000 forintos jótékony adományából 100 forintot az utcavilágítás kapott.³⁹

Csolnoky Ferenc visszaemlékezéseiben az év megjelölése nélkül említi a 19. század második felének közvilágításáról: „Az utcai világításkérdése sok huzavona, tanácskozás után az olajlámpák petróleum lámpákkal lettek kicserélve. De azután megfenneklett a dolog, mert a régi nóta került elő: »Nincs pénz«. Ezzel fogták be az újítoók száját, mert pótdadó emeléstől mindenki irtózott.”⁴⁰

Ezekről az állapotokról az egyik veszprémi újság 1879-ben egy olvasói levelet közölt: „az utczai világosítás is egy idő óta oly szánandó nyomorult, hogy egész a megbotránkozásig van, s némely részen nem is tartják szükségesnek a lámpákat meg is gyűjtani. Így például a Jeruzsálem-hegyen és a református egyház előtti lépcsőzetnél levő lámpák, pedig ez utóbbinak nevezetes célja van, ma esti 7 ¾ óra után is még meg sem voltak gyűjtva, s a melyek meg is vannak gyűjtva, nagy részben úgy vannak, hogy a bél nem hajtatik fel s így a láng, a bélházig sem ér, s így nemhogy utcai világításul szolgálna, de még csak a falon sem képes világosság-körvonalat adni. Ha tehát így látnak el lámpákkal, meg azután azokra senki fel nem ügyel, minek akkora világítás. Vagy Veszprémnek nem is kell a világosság?! Mert 1 pénzzel drágább a petróleum.”⁴¹

Utcai lámpák és közbátorság a 19. század közepén

A közvilágítás fontosságát 1839-ben így fogalmazta meg a *Honművész* pápai tudósítója: „Mennyire szükséges az utcavilágítás terjedelmes 's népesebb városokban, akár kényelem akár bátorság tekintetéből, nem szükséges fejtegetni.”⁴²

A közvilágítás a közbátorság [közbiztonság] fontos eszköze volt a múltban is. A polgárok értékeinek megvédésén túl az utcai lámpák az emberek testi épségére is vigyáztak, mivel a váratlan éjszakai támadásoktól, bicskázástól is megvédehették a járókelőket. A kövezetlen, sáros utcákon az árokba esésétől, megbotlástól, megcsúszástól is védelmet jelenthettek. Az utcai lámpák jelzőfények is voltak az éjszakában, hogy hazataláljanak a bálozóók, színházba járók, munkások ... vagy az utazók megtalálják éjszakai szállásukat.

³⁹ A *Hon*, 1866. márc. 1. 4. o.; A *Hon*, 1871. febr. 5. 2. o.; *Veszprém Megyei Hivatalos Heti Közönlöny*, 1882. márc. 19. 3.

⁴⁰ RYBÁR-KOVÁCS 2019. 68. o.

⁴¹ *Veszprém Megyei Hivatalos Közönlöny*, 1879. febr. 2. 4. o.

⁴² *Honművész*, 1839. jan. 13. 30. o.

A reformkorban nappal sem volt könnyű az idegennek tájékozódni Veszprémben, például 1844-ben: *„Ha fölmegyünk a’ vár’ bástyáira, és a’ díszpaloták közül egy tekintetet vetünk alá völgyi utcáinkra, látni fogjuk, miképp szédeleg némely idegen, nem tudván honnan jött ’s hová megy, szállását keresi, de a’ gacsos sikátorok közt nem boldogul, így sóhajtozik, bárcsak felírások volnának a’ szegletházakon! Itt, nem csoda ’s nem lehetne nevetni, ha valaki subájára egy gombolyag fonalat kötne, hogy e’ kínos labirinthben el ne tévedjen, nem is hiszem, hogy legyen a’ honban városunknál rendetlenebb; ez, csupa szikla, csupa völgy, zig-zug; ki nem látta, fogalma sem lehet róla, de ez még mind hagyján, a’ járdán kell nézni a’ kocsikat, mint bukdosnak ott”.*⁴³

Veszprémben ez az utcák állapota miatt különösen fontos volt, hiszen nem a kövezet hiánya jelentette csak a gondot, hanem az is, hogy a természetes sziklára épült településen sok helyen kilátszódtak ezek a sziklák. A 19. század első felében sok nagyobb követ robbantással távolítottak el. 1844-ben a *Regélő*-ben még az jelent meg, hogy *„éjjel világítva sem lévén, mondhatom életveszély közt kell három lépést is tenni, főleg színházból haza. Van itt ugyan pár utca kövezve is, de az isten őrizzen tőle; bár legalább lefaragtatnak azon sziklacsúcsokat, melyek útközben óriásilag emelkednek. A másik probléma, hogy esős időben sok volt a sár.”*⁴⁴

A sár az 1850-es években is gondot okozott. Az egyik tudósító szerint: *„a már közel negyedév óta folytonos esőzés következtében Veszprém valódi sárfészek, úgy hogy a sár jelenleg nem áll, hanem folyik a város utcáin. Nem ártana, ha a városi tanács az utcák kiköveztetéséről gondoskodnék. [...] nézetem szerint lényegesebb kellék Veszprémre nézve a sártóli szabadulhatás, mert mit ér, hogy éjjenkint ki lesznek az utcák világítva, ha kivilágítás mellett is – mihelyt csekély esőzés van – sárban kell bolyonganunk?”*⁴⁵

A következő évben Pap (Kovács) Gábor a sár – azaz a kövezet hiánya miatt – szorgalmazta az utcavilágítást: *„idei farsangban is rendezendnek, a tőke kamatából kerül annyi világosság, hogy fényénél kereshetjük a világosságot, s főleg esős időben kikerülhetjük a sarat, mely a legnagyobb aestheticaitlanságban folyik a város rész kövezetű s kikövezetlen utcáin.”*⁴⁶

Ezek a tudósítások is rámutatnak a kövezés a közvilágítás szoros kapcsolatára. Veszprémben jobb utcakövezet érdekében is rendeztek táncvígalmat, például 1846-ban a városon keresztül vezető meredek országút a Palota utca „leszállítására”.⁴⁷

⁴³ KAKUK 1844. 428. o.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ *Pesti Napló*, 1853. márc. 15. 2. o.

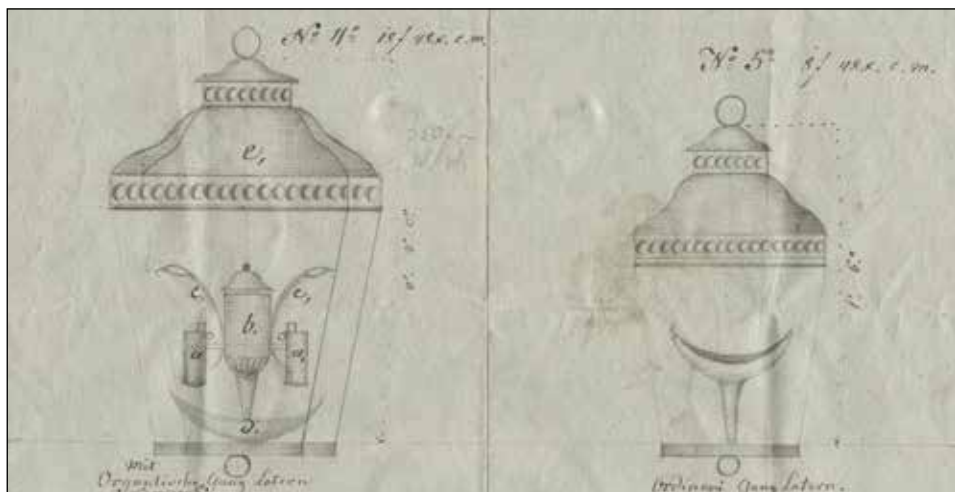
⁴⁶ PAP KOVÁCS 1854. 163. o. A cikksorozat más részeit Pap Gáborként írta alá. A szerző Vönöczky Pap Gábor – lásd a 31. lábjegyzetet.

⁴⁷ VÉGHÉLYI 1886. 304. o.

Püspöki, érseki városok közvilágítása a 19. század első felében

Az érseki és püspöki városokban hasonló a helyzet. A katolikus egyházi székhelyek közül kivételnek a szabad királyi városi rangú települések közül is Temesvár tekinthető kivételnek, melynek már 1760-as évektől volt közvilágítása. Székesfehérvárott 1826-tól kezdődött a közvilágítás néhány olajlámpással, 1830-tól közvilágítási pénztár működött a városban. 1833-ban városi tulajdonban 65 lámpa volt és 9 magánosoké. 1844-ben már csak 45 lámpa világította a belvárost, az új lámpákat a külvárosokban állították fel.⁴⁸ Nagyváradon 1803-tól volt közvilágítás mécsesekkel. Győrben 1816-tól 30 lámpával a belvárost világították, 20 évvel később már a külvárosokat is.

Esztergom közvilágításának kezdete egy 1834-es tudósítás szerint a királyné névnapja alkalmából kivilágítást rendeztek, melyre „*Pesten készített visszasugárzó 25 lámpákkal*” díszítették a piacot és nevezetesebb utcákat. A lámpák készítésének költségét adakozásból fedezték. Ekkor kezdődött a közvilágítás a városban.⁴⁹ Vácott 1839-ben kezdték 10 lámpa felállításával, melyet az ikerváros egyik földesura, a váci püspök hagyott jóvá. Egy évvel később Püspök-Vácott „lámpa-társaságot” (lámpa-egyletet) hoztak létre, hogy az adakozások és lámpabálak jövedelmét ösz-

Argand lámpa 1827-ből (No4.). A szabadkai új városháza egyik folyosói lámpája.
Mellette egy ampolna. Forrás: SZTL F 272. A 27/aec. 1827

⁴⁸ KÁLLAY 1989. 112–113. o.

⁴⁹ Hazai's Külföldi Tudósítások, 1834. nov. 12. 310. o. Visszasugárzó azaz reverbère-lámpákat állítottak fel.

szegyűjtsék. 1851-ben a 24 tagú egyesületnek 5300 váltóforint tőkéje volt, melyből 22 lámpát világítottak az olaj árától függően a téli 4, 5 vagy 6 hónapra keresztül. Káptalan-Vácott 1460 forintnyi alaptőke kamataiból a téli 6 hónapokban 6 utcai lámpással világítottak.⁵⁰ Szombathelyen 1831-től 6 lámpás világít, külön városi lámpás-pénztárt hoztak létre és színházi előadások jövedelmét is fordították erre a célra.⁵¹ Egerben 1836-ban a kaszinó a hölgyek által felajánlott tárgyak árveréséből, hogy „a’ köz bátorság ’s dísz tekintetébül az éji megvilágosítást eszközölni” tudják.⁵² A kaszinói lámpabálak és színi előadások bevételéből is állították fel az első utcai lámpákat: 1837 augusztusában 50 Argand-lámpát.⁵³

Pécsett 1839-től próbálkoztak az utcai világítással, és 1844-től világítja a belvárost 40 lámpa, melyet a polgárok vásároltak és a város üzemelteti.⁵⁴ Nyitrán a városi tanács tagjainak házára került lámpa 1846 előtt.⁵⁵ Kalocsán 1846-ban 6 lámpát állítottak fel: kettőt a székesegyház előtt, a többi a fő utcán.⁵⁶ Az 1850-es évek első felében már nem volt közvilágítása, a nagyobb terjedelmű utcavilágítás 1858-ban kezdődött.⁵⁷ Nagyváradon 1852-től volt rendszeres közvilágítás, a városháza előtt 25 lámpával kezdték.⁵⁸

Besztercebányáról, Rozsnyóról, Szatmárnémetiből nem találtam cikket a 19. század közepéről. Összegezve a katolikus püspöki vagy érseki székhely mezővárosok többségében az 1830-as években kezdődött a világítás. A rendszeres(ebb) közvilágítás kezdete Veszprémben 1845-re tehető, mely Pécs 1844-ben kezdődő közvilágításával szinte megegyezik és hasonló lehet Nyitra városéval is.

Hol rendeztek a 19. században lámpabálakat?

Az első lámpabálak rendezéséről a korabeli hírlapokban először 1836-ban találtam tudósítást. Ezekre Eger és Miskolc városokban került sor, mindkét helyen a helyi kaszinó szervezésében. A következő évben Gyöngyösön is rendeztek ilyen bált – a Heves vármegyei település valószínűleg nem akart lemaradni Egertől. 1838-ban a losonci kaszinó kezdeményezésére ott is volt táncmultság.

⁵⁰ HORVÁTH M.–PINTÉR 1996. 447–448. o.

⁵¹ MELEGA 2012. 146. o.

⁵² *Honművész*, 1836. dec. 15. 800. o.

⁵³ *Regélő*, 1837. ápr. 9. 230. o. és *Jelenkor*, 1837. máj. 13. 149. o.

⁵⁴ MNL BaML IV. 1003. b. 24/1845.

⁵⁵ *Életképek*, 1846. ápr. 18.

⁵⁶ *Életképek*, 1846. máj. 2.

⁵⁷ *Pesti Napló*, 1856. márc. 20. 2. o. és *Pesti Napló*, 1858. okt. 31. 2. o. Kalocsa mezőváros történetére vonatkozó 19. századi iratanyag nagyon töredékesen maradt fenn, pl. a jegyzőkönyvek is hiányoznak.

⁵⁸ LAKOS 1904. 318. o.

A már említett pápai lámpabál különlegessége lehetett az alkalomra írt lámpa-keringő. A következő évben Debrecenből, Miskolcraól és Vácról tudósítottak lámpabálakról. Az 1840-es években már több helyről érkezett tudósítás ilyen táncvigalmakról. Veszprémen kívül a következő évekből Zalaegerszegről, Szolnokról, Körmendről, Nagybányáról, Nagykanizsáról és Vácról. Az 1830-as évek báljai többségét a helybeli kaszinók szervezték, de a következő évtizedben már Debrecenen és Tatán kívül nem találtam hírt arra, hogy a kaszinó rendezte volna a lámpabált, sőt Zalaegerszegen az egyesületi alapszabályokra (statútumokra) hivatkozva nem engedték, hogy a kaszinó termeiben lámpabált rendezzenek.⁵⁹ Zalaegerszegen nemcsak a lámpák felállításáért tartott a városi tanács táncmulatságot, hanem 1846-ban is – egy évvel az utcavilágítás bevezetése után is egy lámpabált sorsjátékkal.⁶⁰ Nagykanizsán a lámpák üzemeltetése érdekében rendeztek lámpabált, mivel 1845 év végén úgy tűnt, hogy az újév sötétséggel fog beköszönteni, mert „*utcai lámpáink, néhány évi szolgálatuk hálás elismerésüül, nyugalomba fognak helyheztenni*”.⁶¹ A lámpabál „felvilágosodottabb” volt, mint a polgári bál, mivel utóbbin a zsidók nem vehettek részt.⁶² Szolnokon az 1845-ben rendezett táncvigalom igazi magyaros multság lehetett, mivel a kor divatja szerint – bár a hölgyek nem voltak Védegyleti tagok, mégis – Magyarországon gyártott kartonszövetből készült a ruhájuk, és főként csárdás táncoltak, nem keringőt (valcert).⁶³

Az 1850-es években Erdélyből is találtam hírt lámpabálról, a megyeszékhely Dés rendezettilyent, hogy a felállított 30 utcalámpa „*éji világításának*” költségeiről gondoskodjanak.⁶⁴ Belényesen évente tartottak lámpabált. A *Presburger Zeitung* szerint ez olajból (oelball) volt, hogy a meglévő olajat – de már ásványolajat: photogént – vásárolhassanak az utcai lámpákba. Az újsághír írója csodálkozott azon, hogy a repcében gazdag vidéken olajbált kell tartani.⁶⁵ Lámpabált tehát már nemcsak a közvilágítás bevezetésének érdekében tartottak, mint a reformkorban, hanem a fenntartására is. Ebben a legszorgalmasabbak a gyöngyösiiek voltak, ahol a városi hatóság a reformkorhoz hasonlóan rendezte a lámpabálakat 1858-ban és 1863-ban is és valószínűleg minden évben.⁶⁶ Jászberényben 1856 farsangján a városkivilágítási pénztár gyarapítására rendeztek táncvigalmat.⁶⁷

⁵⁹ *Honderű*, 1843. júl. 29. 125. o.

⁶⁰ *Jelenkor*, 1846. jan. 29. 46. o.

⁶¹ *Életképek*, 1846. jan. 17. o.

⁶² *Életképek*, 1846. márc. 7.

⁶³ *Pesti Divatlap*, 1845. febr. 6. 179. o.

⁶⁴ *Pesti Napló*, 1855. márc. 13. 4. o.

⁶⁵ *Presburger Zeitung*, 1857. márc. 17. 2. o. és *Hölgyfutár*, 1857. márc. 14. 260. o.

⁶⁶ HORNER 1863. 46–47. o.

⁶⁷ *Budapesti Hirlap*, 1856. febr. 23. 3. o.

A losonciak ismét lámpákra gyűjtöttek az 1860-as években, ugyanis az 1849-es tűz óta nem volt közvilágítás.⁶⁸ 1867-ben az „Ipolysági város kivilágítási egylet” a honti kaszinóban tartott táncvigalmat.⁶⁹ 1865-ben a tatai kaszinó három táncvigalmat is rendezett az utcavilágítás költségeire.⁷⁰ Léván 1854-ben a meghívott zenekar híre – Patikárus testvérek, híres cigány-zenészek – is hozzájárult a két táncmulatság sikeréhez.⁷¹ A városok példáját a falvakban is követték, például Celldömölkön is az 1870-ben 4 lámpával kezdődő közvilágításra összetáncolták a költségeket.⁷² 1877-ben Tolnán az akkor alakult társaskör szervezett egy „picnic-mulatságot”, melyen százötvenen vettek részt, hogy a helyi utcák világításra alakított pénztárt gyarapítsák.⁷³

1875-ben Csepregen egyesületet alakítottak a közvilágítás bevezetésére (Csepregi Utcavilágítási Egylet), mely nemcsak a tagdíjakkal, hanem a vácihoz hasonlóan táncmulatságok rendezésével is gyarapította tőkéjét. Fürdőhelyeken is tartottak lámpabálakat, például az erdélyi Kovásznán 1875 nyarán három táncmulatságot is rendeztek, melynek 30 forintnyi jövedelméből néhány lámpát felállítottak.⁷⁴

Balassagyarmaton egy lelkes, a színházat támogató asszony, Szerémy Antalné sz. Boldogházi Kis Anna kezdeményezésére valósult meg a közvilágítás 1841-ben, aki a műkedvelő színi előadás jövedelmét is felajánlotta a célra.⁷⁵ Két évtizeddel később a *Fővárosi Lapok* így számolt be az 1873-as balassagyarmati lámpabálról: „A balassa-gyarmati »lámpabál«-nak e hó 14-kén kis közönsége volt s a jócéla csak ötvenhatvan írt jövedelem gyűlt be; de a kis társaság jól mulatott”.⁷⁶

Ezekről a vármegye által szervezett lámpabálakról Mikszáth Kálmán is megemlékezett az egyik hírlapi tárcájában, hogy milyen lesz 200 év múlva Balassagyarmat: „Este azután felgyúlnak a gázvilágítás ragyogó csillagai, az ósanyák fele hektikába esett, míg a »lámpabálokon« összetáncolta ezt a fényes ékességét a megifjodott székvárosnak. No, csakhogy megvan s a »Balassá«-ból későn hazavergődő utódok nem esnek kanálisba a sötétségben.”⁷⁷

⁶⁸ *Hölgyfutár*, 1863. dec. 5. 544. o.

⁶⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1867. jan. 20. 33. o.

⁷⁰ *Pesti Napló*, 1865. febr. 15. 2. o.

⁷¹ *Pesti Napló*, 1854. jan. 8. 4. o.

⁷² PORKOLÁB 1926. 147. o.

⁷³ *Tolnamegyei Közlöny*, 1877. jan. 28. 3. o.

⁷⁴ *Nemere*, 1875. aug. 18. 267. o.

⁷⁵ *Hírnök*, 1841. ápr. 1. 1–2. o.

⁷⁶ *Fővárosi Lapok*, 1873. ápr. 19. 389. o.

⁷⁷ MIKSZÁTH 1964. 57. o.

1880-ban Déván lámpabált, 1881-ben Rakamazon a főbíró kezdeményezésére a helyi iskola termében batyubált rendeztek a lámpák megvásárlása érdekében.⁷⁸ Ercsiben a helybeli olvasókör rendezett táncmulatságot az utcai lámpák felállítása érdekében „meglepő sikerrel” 1882-ben. A Perkátai Olvasó Egylet a helyi fogadóban zártkörű táncmulatságot szervezett a könyvtára és „az éjjeli lámpák fenntartása javára”.⁷⁹ Ezt a következő évben is megismételték Perkátán. Máshol a dalegylet hangversenyt és felolvasást tartott, melyet táncmulatság követett, például Felvincen.⁸⁰ 1893-ban Letenyén a jótékony célú nyári mulatságot a letenyei Önkéntes Tűzoltó Egylet, a helyi kaszinó és a dalos egylet rendezte az utcai lámpák felállításáért.⁸¹

Műkedvelő előadást sok helyen rendeztek a közvilágítás érdekében, Gyómán a régészegyleti gyűlést kötötték össze a színi előadással és táncmulatsággal „a vasúti utca világitási alapja javára”.⁸² Az egyik legsikeresebb ilyen előadást Nagybjomban a községháza tanácstermében rendezhették, mivel 479 korona gyűlt össze a kitűzött célra.⁸³

Az Erdélyben, Kolozsvár közelében lévő Kékes (ma: Chiochis) falu fiatalsága saját könyvtára és a községben felállítandó lámpák javára egy nyári táncmulatságot szervezett 1885-ben.⁸⁴ Deveserben az 1880-as években a fiatalság rendezett a farsang alkalmával táncmulatságot, teaestélyt, hogy a településen felállítsák az első utcai lámpákat. Kékesen szintén a fiatalság egy nyári táncmulatságot rendezett. 1887-ben Csornán az izraelita fiatalság rendezett táncestélyt.⁸⁵ A „szeghalmi ifjúság” a templom utcai lámpa-alap javára tervezett táncmulatságot.⁸⁶ A fiatalok a 20. század elején is gyűjtöttek az utcai lámpák javára, például 1904-ben Kölesden. Hőgyészen a legényegylet saját és a községi lámpa alap javára rendezett egy nyári mulatságot.⁸⁷ Adonyban a purim-bál jövedelme negyedét ajánlottak fel az izraelita fiatalok.⁸⁸ Fóton 1889-ben a „közhelyeken állítandó lámpák költségét megkezdtek farsangi széles jó kedvükben összetánczolni”.⁸⁹

⁷⁸ *Nyírvidék*, 1881. márc. 3. 3. o.

⁷⁹ *Székesfehérvár és Vidéke*, 1882. febr. 9. 1. o. és *Székesfehérvár és Vidéke*, 1882. febr. 16. 2. o.

⁸⁰ *Magyar Polgár* (Kolozsvár), 1887. febr. 18. 3. o.

⁸¹ *Zalamegye*, 1893. júl. 9. 3. o.

⁸² *Békés*, 1888. okt. 28. 2. o.

⁸³ BÁCSI 1906. 2. o.

⁸⁴ *Ellenzék* (Kolozsvár), 1885. júl. 27. 3. o.

⁸⁵ *Egyenlőség*, 1887. márc. 6. 8. o.

⁸⁶ *Békésmegyei Közlöny*, 1895. szept. 12. 3. o.

⁸⁷ *Tolnamegyei Közlöny*, 1905. jan. 4. 5. o. és *Tolnamegyei Közlöny*, 1910. aug. 4. 6. o.

⁸⁸ *Egyenlőség*, 1904. márc. 13. 9. o.

⁸⁹ *Vácsi Hirlap*, 1889. márc. 3. 3. o.

Nagyvázsonyban az iparosok zártkörű táncestély rendeztek az első utcai lámpák felállítása érdekében.⁹⁰ Máshol az ipartestület is rendezett mulatságot a helyi lámpa-alap, azaz a közvilágítás javára, például Hógyészen 1910-ben.

Balatonkenesén a lámpák beszerzése érdekében az első lámpabált 1884-ben a községi előljáróság szervezte. A 94 forintnyi jövedelmet eredményező bál sikeréhez két földbirtokos és egy bérlő egy-egy lámpa megvásárlásával is hozzájárult. Az 1880-as évek második felében [Balaton]Kenesén a helyi Lámpabizottság évente két bált is tartott a község utcavilágítása érdekében, egyet télen és egyet nyáron. A nyári táncmulatságon nemcsak a helyi lakosok, hanem a fürdővendégek is részt vettek. A lámpabál felülfizetőinek nevét az újságban is közzétették. A nyári lámpabálak a fürdői évadot is színesítették, élénkítették, pl. az úri kisasszonyok parasztleányekkel táncoltak.⁹¹ Az erdélyi Sugásfürdön – Sepsi-szentgyörgy közelében – szintén a nyáron rendeztek táncestélyt a helyi világítás-alap javára.⁹²

A 19. század végén már elterjedt lehetett, hogy a falvak is lámpabált rendezzenek. Ezzel kapcsolatban Ruik László írt egy novellát *A migraineskor* címmel, mely 1894-ben a *Gömör* című lapban jelent meg. A helyszínt így mutatta be: „A bálra a nagy állást ékesítették föl. Földjét kihordták sárga földdel, az oszlopokat tele-szőgezték fenyőfagallyakkal, a fal fogyatékoságait s a jászlakat ponyvoákkal takarták el. Lámpákat bőven akgattak szanaszét, nehogy gunyolódjon valaki, hogy a lámpabál lámpások nélkül szükölködik.”⁹³

A megyeszékhelyek közül Dicsőszentmártonban 1886-ban a megyeháza nagytermében rendeztek jótékony célú zene- és dalestélyt táncmulatsággal, melynek bevételét az utcák éjszakai világítására fordították.⁹⁴ Szekszárdról 1891-ből maradt fenn az első tudósítás lámpabálról. Valószínűleg minden évben megrendezték a 19. század végén, hogy több lámpa legyen Szekszárd község utcáin.

Tiszafüreden világítási bált rendeztek 1891-ben, hogy petróleumot tudjanak vásárolni a lámpákba. Ezen a lámpabálon 115 család fő felülfizetett, vagyis a helyi társasági életben meghatározó szerepet játszó családok szinte mindegyike.⁹⁵

Sárbogárdon 1893 farsangján és az év végén is volt lámpabál a közvilágítás bevezetésére, vagyis „*Vigalom az utca lámpáért*”, amit az ifjúság szervezett.⁹⁶

⁹⁰ *Veszprémi Független Hirlap*, 1887. febr. 5. 3. o.

⁹¹ *Veszprém Megyei Hivatalos Heti Közlöny*, 1886. aug. 22. 1. o.

⁹² JÁ. 1897. 2. o.

⁹³ RUIK (később Nógrády) László: *A migraineskor. Gömör*, 1894. nov. 18. 3. o. (In: *Gömör*, 1894. nov. 11. – nov. 25.)

⁹⁴ *Magyar Polgár*, 1886. ápr. 18. 3. o.

⁹⁵ VADÁSZ 2000. 160–161. o.

⁹⁶ *Székesfehérvár és Vidéke*, 1892. dec. 13. 2. o.

Sárbogárdon 1910-ben is volt ilyen táncmulatság, melynek meghívóját az Országos Széchényi Könyvtár kisnyomtatványtára őrzi.⁹⁷

Néhány esetben az illusztris vendégek is hozzájárultak a lámpabálok sikeréhez. 1898-ban Dombóvárott a Dóry Jenő és társai által rendezett lámpabálon a belügyminiszter, Perczel Dezső is részt vett gyermekeivel. A vármegye elitje is részt vett, például Dóry Pál alispán és a Dóry család több tagja. A bál 150 forintot jövedelmezett.⁹⁸

Az egri kaszinói bálak jövedelméből „lámpa-világítási alap”-ot hoztak létre, amit a dualizmus korában az újévi köszöntések megváltási összegeivel is gyarapítottak, és még 1875-ben is a város költségvetésének bevétele volt a két ka-

Lancert (*Quadrille des lanciers*) táncolók a XIX. század elején. Forrás: *Vasárnapi Ujság*, 1899. febr. 19. 129. o.

szinó lámpa-világítási alapjainak kamatai (433 forint + 38 forint 43 krajcár), mely az „utcai lámpák világítására”, vagyis a közvilágításra fordított összegnek (1223 forint) több mint a harmada volt.⁹⁹

Kiss Vilmos 1914-ben Villány község jövőjéről írt cikke szerint 20 utcai lámpa beszerzése 3–400 korona lenne, melyet az első lámpabál jövedelmében megvásárolhatnának. A lámpák fenntartása csak 300 koronába kerülne, és külön lámpagyújtogatót sem kellene alkalmazni, mert a két éjjeli őr elláthatná ezt a feladatot.¹⁰⁰

A lámpabálokról tehát 1836-tól az első világháborúig az or-

⁹⁷ OSZK Kny. C. 14877. „Sárbogárdon létesítendő utcai közvilágítás javára” – a katalógusban csak ezt a lámpabál meghívót találtam.

⁹⁸ A DOMBOVÁRI „Lámpabál”. *Tolnavármegye*, 1898. febr. 20. 5. o. és *Tolnamegyei Közlöny*, 1898. febr. 20. 6. o. – „A rendezőség és az összeseregülő vendégek, tökéletesen meg lehetnek elégedve a sikerrel, mert a fő vonzóerő, — kire különben a bál előre hirdett sikerét is alapították. — Perczel Dezső belügyminister, eragadóan csinos leányával szintén megjelent.”

⁹⁹ Eger város költségvetése az 1875-ik évre. *Eger*, 1874. nov. 26. 380. és *Eger*, 1874. dec. 31. 420. – Természetesen pl. az új kaszinó 1875-ben is gyűjtött pénzt például az újévi köszöntések megváltásából a lámpa-alap részére. (*Eger*, 1874. dec. 24. 413. o.)

¹⁰⁰ KISS 1914. 3-4. o.

szágos, majd a helyi hírlapokban található tudósítás. A korabeli statisztikák szerint a 20. század elején Magyarország számos településéről, és nemcsak a kevés lakosságú falvakból, pusztákról hiányzott a közvilágítás. Ez lehetőséget adott lámpabálak, táncmulatságok rendezésére. A korszakban a közvilágítás költsége több település anyagai lehetőségeit meghaladta, ezért is rendeztek jótékonyági mulatságokat, „világítási bálakat”, amit szintén lámpabálaknak neveztek.

Milyenek voltak az utcai lámpák az 1840-es években?

Az 1820-as években kezdett terjedni a növényi olajjal történő világítás Magyarországon, s elsősorban utcavilágításra használták. A közvilágítás az 1830-as évektől kezdett elterjedni, miután a repce termesztése megnövekedett az országban. A repceolajat sokféleképpen hasznosították egyik módja a világítás volt. A 19. század első felében az utcavilágításra szolgáló olajlámpák repceolajjal működtek. Veszprém első gyára is egy olajgyár volt, amit 1833-ban Rothauzer Móric alapított.¹⁰¹ Jakab Réka és Kákonyi Anna monográfiája szerint a Rothauzer Móric olajgyár nem üzemelt folyamatosan. Az 1848-as összeírásban Rothauzer Iszák és fia Rothauzer Márk szerepelnek, mindketten olajütők voltak. (A cég neve: Rothauzer Mór Fiai Dezsó volt.)¹⁰²

A zsiradék és szurokvilágításról az olajvilágításra való áttérés a lámpák alakját is átalakítottak a „vas serpenyők” helyett a mécsesek jelentek meg. A mécsesek fényerejét a fémtükrökkel növelték meg, azaz franciául reverbere¹⁰³ („fényverő”) lámpákat alkalmaztak. Ilyen lámpákat állított fel Esztergom városa 1834-ben. Gyöngyösön is Argand-lámpákkal világították az utcákat. A reformkorban kezdtek elterjedni a harang alakú és Argand-lámpák. Ezekhez már nem szögletes lámpatesteket alkalmaztak, hanem legtöbbször gömb vagy harang alakú üvegburákat. A lámpák repceolajjal működtek. Bécs város költségvetése szerint 1845-ben¹⁰⁴ egy Argand-lámpába 7 lat olaj kellett, míg a közönségesbe (reverbere) 3 lat¹⁰⁵ olaj naponta. Az Argand-lámpák kezeléséért a közvilágítás bérlői is többet kértek, például 1830 körül Pest városa egy közön-

¹⁰¹ ÓVÁRI, 1912. 170. o.

¹⁰² JAKAB – KÁKONYI [2020.] 208. o.

¹⁰³ „Reverbére (viszsaütő), simított homorú tükör, mell a'réa eső sugarak visszaverésére szolgál. Europa főbb városaiban a' világítók (lámpák) bírnak ezzel, melly ragyogó érczből (rézből, aczélból) készíttetik.” (KÖZHASZNÚ ESMERETEK 1834. 139. o.)

¹⁰⁴ *Hetilap*, 1845. ápr. 18. 90. o.

¹⁰⁵ Lat régi magyar súlymérték, a legkisebb országos súlyegység. 1 lat = 1,5312 dkg az országos mérték. (BOGDÁN 1987. 115. o.)

séges lámpa felgyújtásáért 1 korona 29 krajcárt fizetett, egy Argand-lámpáért ötször ennyit.¹⁰⁶ Ez a különbség az 1850-es és 1860-as években is fennmaradt. Az utcai Árcandiai, azaz Argand-lámpákról jegyzeték fel 1845-ben, hogy „egy lámpába téli hosszú éjjeleken 16 latt rafinírozott olaj tetetik – a lámpa gyujtogatónak havi fizetése 10 fpengő – a lámpa üvegét minden héten egyszer, ennek kanoczáat elennen minden nap tisztítani szükséges.”¹⁰⁷

A lámpatesteket az utcasarkokon – néha házak falán – vaskarokra tették. Más esetekben nem magas faoszlopokra kerültek. Például Balatonfüreden a fa lámpaoszlop felső részéhez rögzítették a lámpatesteket. (Pesten az oszlopos lámpák is egy vaskaron voltak, nem az oszlop tetején.) A lámpagyújtók ekkoriban is létrával járták az utcákat, mivel az olajat a mécsesbe vagy lámpába kellett tölteni. A lámpák eloltását egy póznára szerelt fémhengerrel oldották meg. A lámpák eloltásának és felgyújtásának jelentét ábrázolták a pesti Lámpagyújtók 1851. évi újévi üdvözetén. Ezen a metszeten a – fordított – harang formájú, tetején hajlított kürtővel ellátott lámpa látható. A lámpa szerkezetéhez a hengeres lámpatest alsó részén elhelyezett fém ajtón fértek hozzá. Az Argand-lámpa működéséhez szükséges légáramot a lámpa tetején elhelyezett – vagy derékszögben hajlított – kürtővel biztosították.

A lámpákat egy korabeli fotó is megörökítette. A Veszprémhez közeli Zalaegerszegről maradt fenn egy 1845 körül készített dagerrotípiá, mely az egyik legrégebbi Magyarországon készült fotográfia.¹⁰⁸ Zalaegerszegen 1845 novemberében állították fel az első lámpákat a *Jelenkor* tudósítása szerint.¹⁰⁹ Az utcai lámpa a kép bal sarkához közel látható a bajai születésű Anisits Pál boltja előtt, amely alapján sikerült azonosítani a képet. A lámpaoszlopon sötét csík, valószínűleg olajfolt látszik, amiről a 19. században az olaj, később a kőolaj lámpák esetében panaszkodtak, hogy csöpögtek és a közelükben járóknak vagy az alattuk megállóknak a ruháját bekoszolhatták.

Kivilágítás és kandeláber

1857-ben nagy eseményre, királyi látogatásra készült Veszprém. Már hónapokkal korábban csinosították az épületeket, utcákat. Járdákat készítettek, amiről Francsics Károly is megemlékezik. A látogatás mulandó fénypontja volt az esti kivilágítás. Erről a *Budapesti Hírlap* tudósított: „Este a város legünnepélyesebben ki

¹⁰⁶ PATACSICH 1831. 6. o.

¹⁰⁷ SzTL F:272 16. 163/ aec 1845.

¹⁰⁸ FISLI 2020. – Az ötvösjegy alapján legkorábban 1845-re határozta meg a kép készítésének idejét.

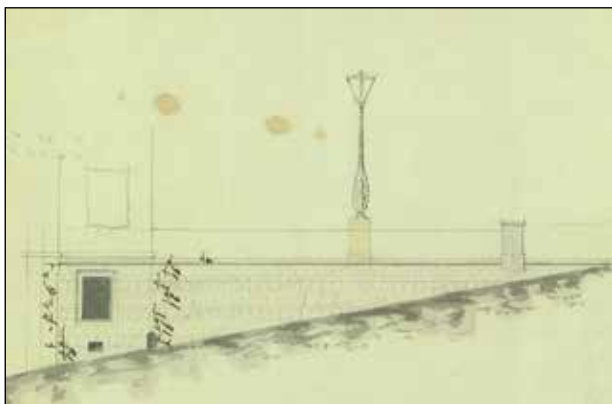
¹⁰⁹ *Jelenkor*, 1845. nov. 20. 558. o.

Új évi üdvözlét Pest tisztelt nagylelkű lakóihoz!

Forrás: OSZK Plakát- és Kisnyomtatvány-tár, Újévi jókívánságok gyűjtemény,
Pesti lámpagyújtók Új évi üdvözlét, 1851. év

volt világító; ismét legnagyobb fényt fejtettek ki, az Ő Felsége által a bevonuláskor érintett útonalakk, míg a város bejárásánál levő nagy vásárpiacz, egy népiünnep alkalmából, az Ő Felsége legmagasabb jelenléte fölött örövendő nép élénk gyűlt helyévé alakult át. Annak négy végén egy egy, 6 ölnyi magasságú s számos lángok visz fényében pompásan

Az 1857. júl. 12-i királylátogatás tiszteletére állított lámpák tervrajza és annak megvalósított állapota a Piac (Óváros) téren.

Forrás: A tervrajz: MNL VeML XV 11 a T 622.

Fotórészlet: Fortepan 93362/Kiss László.

A fotót 1900-ban készítette Dabasy Fromm Géza.

tündöklő pyramis állott, kölcsönösen összekötve a színes golyók sűrű sorával, melyek közt ismét nagy csillagok ragyogtak; a hely közepén pedig amaz állandó karvilárok egyike volt, miket az itteni izraelita cultus-község, a mai magas ünnepély maradáno emlékéül, három különböző helyen állított fel, s melyek egyszersmind Veszprém városának hasznos szépítését képezendik. Az oldalhomlokzatok egyikén állott a vörös-fehér oszlopokon nyugvó császári sátor, melynek átellenében, két emelkedett pontról, a Császári Pár kivilágított névojegyjei tündöklöttek. A sűrűn ellepelt piacz, szép feldíszítésében s a nép vidám magaviselésével, különösen érdekes látványt nyújtott; ezenfölül a püspök úr bőven gondoskodott étel s italról; már délután egy nyársra húzott ökör, több ürükkel együtt, tévé körsetáját, s néhány hordó bor a nép szemében kedvezőleg fogadott melléklet volt. A város-kivilágítás legmagasabb megszemlélése alkalmával Őfelsége ezen helyet is legmagasabb jelenlétével szerencsételni méltóztatott, s az őt fogadó örömkialtásokból ismételve meggyőződhetett arról, hogy minő örömmel tölti el a legmagasabb látogatás Veszprém városa s Veszprém megye lakosait.”¹¹⁰

Mi lehetett a tudósításban említett „karvilár”? Sajnos a fenti idézetből csak annyi derül ki, hogy valamilyen utcai világító lámpa. Az egyik legnagyobb magyar nyelvű internetes adatbázis az Arcanum Digitális Tudománytárban is csak hét találat van erre a szóra. Ez egy nyelvújítási szó, mely nem terjedt el. Jelentése – valószínűleg – több karú kandeláber. A Czuczor Gergely és Fogarasi János

¹¹⁰ Budapesti Hírlap, 1857. aug. 18. 1. o.

által szerkesztett *A magyar nyelv szótára* szerint a vilár: „Több égő gyertyával vagy lámpával felszerelhető, v. felszerelt, s különféle alakban divatos világtartó. Független, falba illesztett, több ágú, több karú vilár. [...] Új alkatú szó, de már-már kedveltebb a szintén új »csillár«.”¹¹¹ A csillár szó harmadik jelentése volt: „Sok lámpából, vagy mécsből, gyertyából összeállított világító; másképp: vilár”.¹¹² Az *Athenaeum* folyóirat 1841-ben megjelent egyik számában közölt folytatásos regényben szerepel a „csilár” szó, melyhez a szerkesztő Bajza József ezt a megjegyzést fűzte: „Új-szó-javaslat: csilár = Lustre; vilár = lux¹¹³; világ = mundus.”¹¹⁴

A karvilár szó kandeláberként való azonosítását alátámasztja, hogy Kun Lajos, veszprémi főrabbi a veszprémi zsidóság múltjáról írt könyvében ezt írta a király látogatásról: Veszprém „polgársága természetesen a nagy eseményhez méltó módon akarta az uralkodó fogadását rendezni. A veszprémi zsidóság ez alkalomból három díszes kivitelű kandellábert állíttatott fel az ú. n. Vásárálláson”.¹¹⁵

Gál Péter és családjának iratai

Veszprém város közbiztonsága az éjszakai világítás hiánya mellett sem volt rossz. A 19. század közepi lapokban nem maradt fenn tudósítás a veszprémi lopásokról, vagy arról, hogy éjszakánként nem lehet sétálni az utcákon. A Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltárának Bajai Fióklevéltárában őrzött iratok közt található a Gál család iratai. Ebben Gál Péter testvérének Gál Lajosnak az irataiban, aki Veszprém vármegye tisztii alügyésze volt, található egy dokumentum, mely szerint Veszprém városában 1844. február 9-én este „midőn már az uccákon való járás kelés megszűnt” ketten a városháza egyik boltját kirabolták, de az éjjeli őr felfedezte és bár igyekeztek elillanni és egyikük a „Balaton jegén őt üldöző megyei foglárnak vasvillával is ellent” állani.¹¹⁶

Gál Péter Pápán tanult. 1846-tól volt joggyakornok Veszprémben, a következő évben ügyvédi vizsgát tett Pesten és táblai hites jegyzőnek választották. Az országgyűlésre Hunkár Antalt kísérte el, mint titkára. 1848-ban nemzetőrként, a szentgáli csapat vezetőjeként harcolt. 1850-ben Enyingre költözött, ahol ügyvédként élt feleségével, míg 1854 októberében lakhatási jogot kért és kapott Baja városától.¹¹⁷ Házat vásárolt és gyermekeikkel Bajára költöztek, ahol halálukig

¹¹¹ CZUCZOR–FOGARASI 1874. 1039. hasáb

¹¹² CZUCZOR–FOGARASI 1862. 1003. hasáb

¹¹³ lux = fény

¹¹⁴ *Athenaeum*, 1841. nov. 28. 1032. o.

¹¹⁵ KUN 1932. 62. o.

¹¹⁶ MNL BKML XIII. 5. b. Gál (II.) Lajos iratai - Gál Lajos feljegyzései és fogalmazványai

¹¹⁷ MNL BKML IV. 1103. b. 858/1854.

Faoszlopos petróleumlámpák Balatonfüreden a színház előtti sétányon, 1839-ben. Erdős színész rajzáról Kehlman K. metszete. Forrás: Regélő, 1839. máj. 19. 321. o.

éltek. Gál Péter hat év várakozás – és ellenkezés – után 1850-ben vette feleségül a római katolikus vallású Boda Klotildot (1832–1859), Boda László táblabíró, a veszprémi püspök uradalmi ügyviselőjének,¹¹⁸ ügyészének a lányát. Valószínűleg az egyik veszprémi bálon találkoztak. Gál Péter levelei közt fennmaradt, hogy testvére a veszprémi kaszinó báljára szerzett neki belépőjegyet. Gál Péter felesége korai halála után nem nősült meg újra, három gyereküket a Bajára költöző anyósa, Moravcsik Borbála segítette felnevelni.¹¹⁹ A család iratai közt háztartási feljegyzéseik egy része is fennmaradt. Az 1843. évre vonatkozó kiadási feljegyzésében nem található bejegyzés egy február 18-i bálra, és nem találtam az 1852–1857 *Jövedelmek és költségek* című naplót átnézve sem.¹²⁰

„...mennyit táncoltunk a lámpabálban?!”¹²¹

A megmaradt és digitalizált Veszprémben kiadott lapokban nem találtam tudósítást veszprémi lámpabálokról. Az 1880-as évek végén a *Veszprémi Független Hírlap* és a *Veszprém Megyei Hivatalos Heti Közlöny* már nem a helyi, hanem a balatonkenesei lámpabálokról tudósított. Télen és nyáron is rendeztek lámpa-

¹¹⁸ Boda László uradalmi ügyviselő volt 1842-ben. (A' VESZPRÉMI 1842. 5. o. – Boda László is tagja volt az olvasóegyletnek.)

¹¹⁹ KOPASZ 1956. és PINTÉR 1997. 17–31. o.

¹²⁰ MNL BKML XIII. 5. b. II. 7. 1852–1857. Jövedelmek és költségek (napi szinten vezetve)

¹²¹ SZÜFI 1846. 359. o.

bálakat, a lámpabizottsági elnök Rosenberger János szervezésében. A nyáriak a fürdőidény mulatságai voltak és a fürdőhely fejlesztésére, közvilágítására szolgáltak, hogy a meglévő lámpákkal világíthassanak. Az első kenesei lámpabálról 1884-ben a *Veszprém* című lap tudósított, amit a község előljárósága a helyenként veszélyes országutak közvilágítása érdekében szervezett. A tudósító szerint ez „különösen setét esteleken a mezőföldi vásárokról hazautazó Veszprémi iparosoknak” is érdekében állt.¹²²

1881-ben a németújvári (ma: Güssing) bálról közölt hírt a *Veszprém Megyei Hivatalos Heti Közlöny*, melyet a közvilágítás jobbítása érdekében tartottak. A korabeli veszprémi utcavilágításról ennek kapcsán ironikusan jegyezte meg az újságíró: „No hiszen Veszprémben váltig tánczolhatnánk”.¹²³

A 19. századi és dualizmuskori lapokban kutatva az 1836 és 1914 közötti időszakból találtam tudósítást lámpabálakról vagy táncmulatságokról a közvilágítás érdekében. A hírlapi tudósítások egy részében a tudósító veti fel, hogy jó lenne lámpabált tartani. Ezeket a lámpabálakról szóló részben nem soroltam fel. A reformkori zombori tudósítást mégis érdemes felidézni, mert azt is összefoglalja, hogy milyen utcavilágítási dilemmák voltak a korszakban: „*Olvasó körünk – mellyről máskor többet – egy roppant táncvoigalmat tartana – a hirharang szerint – jótékony célra. Jó lenne tán a bál’ jövedelmét a város’ kivilágítására fordítani. Valóban tréfás látni, mikép a világítás barátjai három pártra oszolnak: a liberalisták a gázvilágítást akarják becsúsztatni, a conservatív rész a régi jó olajlámpánál marad, a zomboriak a holdat pártolják, mert ezen világítás legolcsóbb.*”¹²⁴ A hold világítását sokáig Veszprémben is használták, ahogy egy 1853-ban megjelent újsághírben írták: „*jelenleg még kivilágításról szó sincs, ha csak azt nem nevezzük kivilágításnak, mikor tiszta éjjeken a tele hold Veszprém utcáira is le világít.*”¹²⁵

A lámpabálak rendezésének oka – a közvilágítás hiánya, vagy a gyér utcavilágítás volt. Ezek háttérben az adott település szerény anyagi körülményei is álltak. Ezt a dévai tudósító így fogalmazta meg: „*Apáthi Lászlóban tevékeny buzgó közigazgatási főnököt nyert, kinek rövid kormányzása alatt is végbe ment már miért az előtt hat évig híjába fohászkodtunk t. i. az utcák kivilágítása. Az igaz, hogy Dévának csekély jövedelmi forrásai vannak, de a leleményesség segít azon s Apáthi úr olyan polgármesteri bált rendezett világítási alapra mint azelőtt álmodni se mertünk.*”¹²⁶ Ruik László novellájában így fogalmazta meg: „*A szomszéd falu bölcs atyái nem elégedtek meg a hold és csillagfényvel, de hogy bizonyos állapotban kényelmesebben találjanak*

¹²² *Veszprém*, 1884. febr. 17. 3. o.

¹²³ *Veszprém Megyei Hivatalos Heti Közlöny*, 1881. márc. 6. 1. o.

¹²⁴ TEMÉN 1846. márc. 4. 176. o.

¹²⁵ *Pesti Napló*, 1853. márc. 15. 2. o.

¹²⁶ *A Hon*, 1880. febr. 17. 2. o. (reggeli kiadás)

Farsangi báli ruhák.

Forrás: Pesti Divatlap, 1845. 19. szám. 311. o.

győzni, hogy szükséges a jó utcavilágítás. A fohász így hangzik: „Bölcs Tanácsunk, aki ott székelsz a városházán, add meg nekünk a mi rendes éjjeli világításunkat, miként mi is megadjuk a petróleum árát. Gázvilágítás, jöjjön el a te fényes országod a mi városunkba is s világítsd be városatyáinknak fejét, akik aztán nekünk kivilágíthatósanak – most és mindörökké, Amen!”¹³⁰

További kutatások szükségesek annak megállapítására, hogy pontosan melyik évben, illetve években kezdődött a rendszeres közvilágítás Veszprémben. Az első hírlapi tudósítás szerint – amit találtam – már 1842-ben voltak utcai lámpák, csak nem gyújtották meg éjszakánként ezeket.¹³¹ Az 1850-es évek tűnik valószínűnek, mert például Pápán 1857-ben kezdődött a rendszeres közvilági-

haza felé, elhatározták a lámpák felállítását. A fedezendő költségekre pedig genialis leleményességgel lámpabált rendeztek.”¹²⁷

Néhány településen rendszeresen rendeztek lámpabálakat, például Gyöngyösön, ahol az egyik tudósítás szerint: „Rendes éjjeli világításról szó sincs, bár a lámpabálok meg tartása a helybeli hatóság mindez évi kedves eszméjéhez tartozik.”¹²⁸ 1855-ben Pápáról írták, hogy „hajdan ott is tartottak lámpabált”, de az összegyűjtött pénz eltűnt, ezért nincs közvilágítás.¹²⁹

A Veszprémi Független Hírlap pápai tudósítója 1886-ban Abraham bácsit idézte a korabeli utcavilágítási állapot bemutatására, rávilágítva arra, hogy sokszor a városatyákat kellett arról meg-

¹²⁷ RUIK 1894. 3. o. – A lámpabál a főszereplő Flóra kisasszony migrénjét is örökre elmulasztotta.

¹²⁸ HORNER 1863. 46–47. o.

¹²⁹ Budapesti Viszhang, 1855. okt. 21. 272. o.

¹³⁰ UDVARDI 1886. 2. o.

¹³¹ AA. LL. 1842. 87–88. o.

tás.¹³² Egy 1886-os újsághír szerint a sétateret nem világították, kalendáriumi világítás volt, azaz a holdvilágos esteiken nem gyújtották fel a lámpákat – sőt borús éjszakákon sem. A korabeli újságíró szerint a „*rendezett tanácsú városban nincs rendszeres utcai világítás*”.¹³³

A tanulmány elején említett nyomtatványt az Országos Széchenyi Könyvtár kisnyomtatvány-tárában nem sikerült megtalálni és a Lackó Dezső Múzeumból is azt az információt kaptam, hogy ebből az időszakból nincs nyomtatványuk. A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltárának kutatószolgálatára szerint a Vegyes nyomtatvány gyűjteményük rendezetlen, ezért nem kutatható.

A *Veszprémi Szemle* korábbi számaait átlapozva találtam az 1857-ben újonnan épült kaszinó táncterme megnyitásának meghívójegyét, melynek díszes szegélye megegyezik a levéltárban Baján található „*Hirdetés*” egyik szegélyével.¹³⁴ Az 1857-es meghívót Ramazetter Károly nyomtatta, aki 1847-ben vásárolta meg az egykori Szammer-nyomdat Jesztány Tóth Jánostól.¹³⁵

A „*Hirdetés*”-ben szereplő Sámsonné, valószínűleg Sámson Pál felesége, pontosabban özvegye lehet. Sámson Pál „*rőfös posztó és különféle portéka*”, valamint fűszerárus a reformkorban Veszprém nevezetesebb kereskedőinek egyike volt, ezért is szerepel neve a *Közhasznú Honi Vezér* kalendárium több kötetében.¹³⁶ Lőrinczi Ferenc kutatásai szerint Sámson Pál (1789–1845) kereskedő felesége Scharnpeck Erzsébet volt és 1849-ben két házuk is volt Veszprémben. Sámson Pál özvegye 1874-ben halt meg Veszprémben.¹³⁷ Az országos lapokban megjelent hirdetések alapján az 1850-es években ő vezette az üzletet. Fiuk Sámson Pál az 1860-as években a veszprémi Nemzeti Kaszinó pénztárnoka volt, átvette a rőföskereskedést, de 1873-ban 44 éves korában meghalt. Özvegyétől 1878-ban Schymmel Lajos vette át az üzletet.¹³⁸

A hirdetményben említett Várszeghy valószínűleg Várszeghy János városi tanácsos. 1854-ben egy bizottságot (választmányt) hoztak létre Veszprém erkölcsi és anyagi előrehaladása érdekében, melynek a kiadott rendelete szerint az egyik feladata az volt, hogy az éjjeli világításra pénzt gyűjtsön. Ekkoriban a városi rendőrbiztos Várszeghy János volt, s a fenti bizottság tagja is.¹³⁹ Ezek

¹³² *Pápai Lapok*, 1886. aug. 22. 136. o.

¹³³ UTCZAVILÁGÍTÁS 1886. 2. o.

¹³⁴ FÖLDESI 2013. 29. o.

¹³⁵ DANÓCZY 1989. 55. o.

¹³⁶ ALBERT [1842.] 269.

¹³⁷ Ezúton is köszönöm Lőrinczi Ferencnek az átküldött adatokat.

¹³⁸ Sámson Pál gyászjelentése; *Központi Értesítő*, 1878. okt. 24. 1. o.

¹³⁹ MNL VeML V. 141. b. 1856. sz. n. – Köszönöm az adatot Földesi Ferencnek.

alapján nagyon valószínű, hogy a Baján megtalált hirdetés az 1850-es évek közepén készült Veszprémben.

Veszprémben 1845 és 1853 közötti időszakból találtam tudósítást arról, hogy lámpabált rendeztek. Vas Gereben hírlapíró, ügyvéd az 1850-es évek népszerű regényírója is tudósított a veszprémi lámpabálról, bár ő többször is megjegyezte a közvilágítás hiányát, sőt lámpátlan városnak is nevezte Veszprémet. A *Pesti Divatlap* nagybányai tudósítója azt írta, hogy a lámpabál bevételéből csak néhány hétig világítottak az utcai lámpák. Veszprémben 1854-ben is a közvilágítási alap hiánya miatt – vagyis mert nem volt pénz olajra – nem gyűjtötték meg a lámpákat.

*Faoszlopos lámpa a Püspökkert sétányán.
Forrás: Laczkó Dezső Múzeum LDM 68.3.13.*

1836 és 1914 között Magyarország számos településén rendeztek lámpabált. Már a reformkorban ezek egyike Veszprém volt. A közvilágítás és a bálak összekapcsolódtak, mert nemcsak a lámpabálokon táncoltak, hanem a téli időszakban a kulturális rendezvények megtartását is sikeresebbé tette az utcavilágítás. *Pesti Divatlap* egyik már idézett veszprémi tudósítója így foglalta össze a közvilágítás kulturális szükségességét: „lámpáinkról szinte hallgat a krónika; no, csak a télre legyen, mert bizony nem lesz kedvünk táncolni.”¹⁴⁰

¹⁴⁰ BÉRCZY 1846. 638. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

FORRÁSOK

- MNL BaML = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára
 IV. 1003. b. Pécs Város Tanácsának iratai (1690-1872), Tanácsi iratok (1690-1847)
- MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára
 IV. 1407. g. Baja Város Tanácsának iratai, Vegyes iratok (1786-1950)
 XIII. 5. Gál család iratai (Baja) (1588-1952)
 b. Gál családtagok iratai (1818-1913)
 – Gál Péter ügyvéd, országgyűlési képviselő iratai
 – Gál (II.) Lajos iratai – Gál Lajos feljegyzései és fogalmazványai
- OSZK = Országos Széchényi Könyvtár
 Kny. C. 14877. „Sárbogárdon létesítendő utcai közvilágítás javára 1910. évi márczius hó 28-án, ... tartandó ... tánczestélyre”
- SzTL = Szabadkai Történelmi Levéltár
 F:272. Szabadka (Maria Theresiopolis 1838-ig) Szabad Királyi Város Tanácsának iratai 1779-1849
- MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára
 V. 141. b. Veszprém Város Képviselőtestületének iratai (1848-1874)
- AA. LL. (1842): Levél VI . . s Antalhoz. (Gyorskocsi) *Regélő – Pesti Divatlap*, 1842. febr. 5. 86-88. o.
- A DOMBOVÁRI (1898) „Lámpabál”. *Tolnavármegye*, 1898. febr. 20. 5. o.
- A' VESZPRÉMI (1842) *olvasó-társaság' név-könyve* MDCCCXLII. (2. év), Veszprém
- ALBERT Ferenc, Monte Degói (1842) (szerk.): Közhasznú Honi Vezér. Gazdasági, házi és tiszti kalendáriom 1843. közestendőre, XII. évf., Pest.
- ANTALFFY Gyula (1982): *Reformkori magyar városrajzok. (Utazások a múltban és a jelenben) Panoráma*, [Budapest]
- B. (1845): Veszprém. *Pesti Divatlap*, 1845. nov. 6. 1071. o.
- BÁCSI (1906): Farsang végén. (Hegyen-völgyön mulatság.) *Somogyi Hirlap*, 1906. febr. 28. 2. o.
- BENEDEK Marcell (főszerk.) (1963): *Magyar Irodalmi lexikon*. I. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÉRCZY (1846): Veszprém. *Pesti Divatlap*, 1846. aug. 8. 638. o.
- BOGDÁN István (1987): *Régi magyar mértékek*. (Gondolat Zsebkönyvek) Gondolat, Budapest.
- BONA Gábor (2018): *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*, Arcanum (arcanum.com/hu/online-kiadványok/Bona-bona-tabarnokok-torzstisztek-1/)
- BOROSS Mihály (1844): (Székes-Fehérvár) *Regélő*, 1844. máj. 23. 653-654. hasáb

- CZUCZOR Gergely – FOGARASI János (1862): *A magyar nyelv szótára*. 1. kötet, Pest
- CZUCZOR Gergely – FOGARASI János (1874): *A magyar nyelv szótára*. 6. kötet, Budapest
- DANÓCZY Balázs (1989): A veszprémi nyomdászat kétszáz éve. *Magyar Grafika*, 1989/4. 55.
- EGERVÁROS (1874) költségetése az 1875-ik évre. *Eger*, 1874. nov. 26. 380–381. o.
- FÁBIÁN Borbála (2005): „Világít nekünk Singer olcsón és jól” I., Szabadka „conservatív fényei”, *Bácsország*, 2005/2. 57–59. o.
- FÁBIÁN Borbála (2006a): A közvilágítás kezdetei Baján, Az első utcai lámpák. *Bajai Honpolgár*, 2006/8. 16. o.
- FÁBIÁN Borbála (2006b): *Magyarország kivilágítása a XIX. század második felében. Az állam szerepe a közvilágítás alakulásában*. In: Állam és nemzet a XIX–XX. században. Szerk.: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor, [DE Történelmi és Néprajzi doktori Iskola] Debrecen, 2006. 344–355. o.
- FÁBIÁN Borbála (2009a): A hálás utókor? A Gaál Péter utca elnevezésének története. *Bajai Honpolgár*, 2009/1. 15. o.
- FÁBIÁN Borbála (2009b): Kecskemét közvilágítása a XIX. században, „Végre valahára legyen jó világításunk!” *Cumania* 24. 313–335. o.
- FÁBIÁN Borbála (2010): Újévi üdvözetek a 19–20. században. Egy régi magyar szokás a Bácskában. *Bácsország*, 2010/4. (55.) 3–12. o.
- FÁBIÁN Borbála (2017): „Egy közvilágításra szolgáló lámpát felállítatni kegyeskedjék.”: *Magyarországi lámpakérvények a 19. század második feléből*. In: Z. KARVALICS László – FÁBIÁN Borbála (szerk.) *A fény információ-történetéhez*. (Információ-történelem 9.) Gondolat, Budapest, 2017. 195–219. o.
- FÉNYES Elek (1851): *Magyarország geográfiai szótára*. Pest
- FISLI Éva (2020): Szépséges, furcsa tárgy. Újabb, 1848 előtti magyar dagerrotípa a nagyvilágból. *Apertúra* LXII. 2020. jan.-márc. (mafot.hu/apertura_szepseges-furcsa-targy.html#ref)
- FÖLDESI Ferenc (2013.): „Éljen a haza! Virágozzék Veszprém városa!” Alkotmányos mozgalom Veszprémben. *Veszprémi Szemle*, 2013/1. 17–40. o.
- HORNER István (1863): *Gyöngyös városának történeti, statisztikai és geográfiai leírása*. Pest
- HORVÁTH M. Ferenc és PINTÉR Dénes (összeá.) (1996): „Késő maradékainknak tétessen jegyzésben”, *írásos emlékek Vác város múltjából 1074–1990*. (Váci Történelmi Tár I.) Vác Város Önkormányzata, Vác
- HUDI József (2009): *Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprémben*. Gondolat, Budapest
- JAKAB Réka – KÁKONYI Anna [2020.]: *Tárguló és szűkülő terek*. A veszprémi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete. Veszprémi Zsidó Hitközség, Veszprém
- JÁ. (1897): Sugás fürdőből. *Székely Nemzet*, 1897. aug. 21. 2. o.
- KAKUK (1844): Veszprém. *Regélő Pesti Divatlap*, 1844. április 4. 428. o.
- KÁLLAY István (1989): *A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon, 1686–1848*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KISS Vilmos (1914): Villány község jövője. *Pécsi Napló*, 1914. jan. 1. 2–4. o.
- KOPASZ Gábor (1956): Gaál Péter családi levéltára. *Levéltári Híradó*, 6. 1956/ 2-3. 39–49. o.

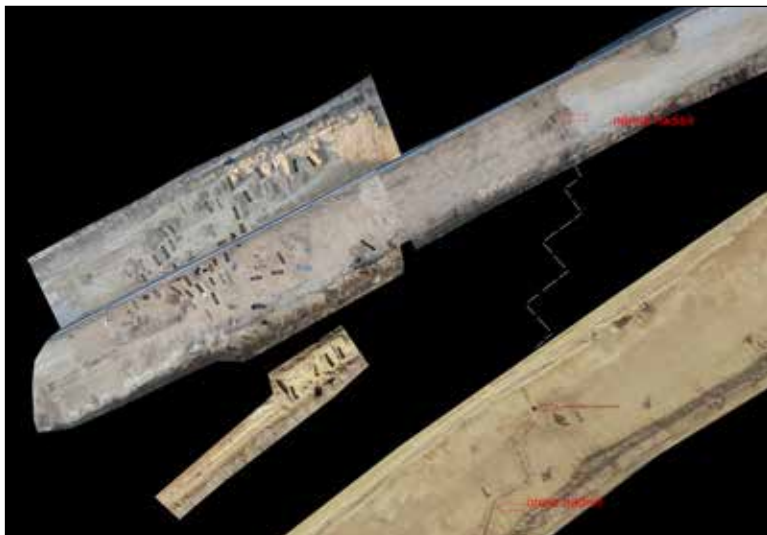
- KÖZHASZNU ESZERETEK *tára A' Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva*, 10. kötet. Q – Snyders. Pest, 1834.
- KUN Lajos, dr. (1932): *A veszprémi zsidóság múltja és jelene*. [Karcag]
- LAKOS Lajos (1904): *Nagyvárad múltja és jelenéből*. Nagyvárad
- MELEGA Miklós (2012): *A modern város születése; Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában*. (Archívum Comitatus Castriferrei 5.) Vas Megyei Levéltár, Szombathely
- MIKSZÁTH Kálmán (1964): *Kétszáz év múlva*. In: *Mikszáth Kálmán cikkek és karcolatok 1. 1869–1874*. Szerk.: Bisztray Gyula, (Mikszáth Kálmán összes művei) Akadémiai Kiadó, Budapest
- MOLNÁR István (1943): *Mikor kezdődött Pápán az utcák és a terek kivilágítása? Pápa és Vidéke*, 1943. jan. 17. 3. o.
- ÓVÁRI Ferenc (1912): *Közgazdasági élet*. In: *Veszprém múltja és jelene*. Veszprém
- PAP KOVÁCS Gábor (1854): *Utiképek és eszmék*. (B. Füredtől Komáromig.) *Hölgyfutár*, 1854. febr. 20. 161–164. o.
- PATACSICH József (1831): *Szabad királyi Pest városának leírása*. Pest
- PINTÉR Ilona (1997): *Bács-Kiskun megyei Levéltár XIII. családok fondcsoportjának repertóriumai*. Segédletek II., Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét
- PORKOLÁB István (1926): *Cellőmölk – Kismáriacell szabadalmas mezőváros története*. Cellőmölk
- RÉGI TÁNCZOK. *Vasárnapi Ujság*, 1899. febr. 19. 126–129. o.
- ROSOS Imre (1845): *Veszprém. Életképek*, 1845. dec. 6. 737–738. o.
- RUIK (később Nógrády) László (1894): *A migraineskor*. *Gömör*, 1894. nov. 18. 3–4. o. (In: *Gömör*, 1894. nov. 11. – nov. 25.)
- RYBÁR Olivér - KOVÁCS Győző Gyula (2019): *Dr. Csolnok Ferenc orvos, Cholnoky Jenő számára írt veszprémi vonatkozású feljegyzései*. *Veszprémi Szemle*, 2019./3. 48–80. o.
- SZINNYEI József (1905): *Magyar írók élete és munkái*. 10. kötet, Budapest
- SZÜFI (1846): *Veszprém. Pesti Divatlap*, 1846. ápr. 30. 359. o.
- TEMÉN Laczi (1846): *Zombor. Honderű*, 1846. márc. 4. 176. o.
- UDVARDI J. (1886) : *Pápa*, február 18. *Veszprémi Független Hirlap*, 1886. febr. 20. 2. o.
- UTCZAVILÁGÍTÁS (1886) *Veszprém*ben. *Veszprémi Független Hirlap*, 1886. aug. 21. 2. o.
- VADÁSZ István (2000) *Társasági-társadalmi élet Tiszafüreden a századfordulón*. In: *Zonunk*, A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 15. sz., Szolnok
- VARGA Béla (2009): *Veszprém város lexikona*. Veszprém
- VAS Gereben (1845): *Vándorbot*. 3. rész, *Életképek*, 1845. nov. 22. 662–666. o.
- VAS Gereben (1846): *Kerékvágás Soprontól Pestig*. 1. rész, *Életképek*, 1846. máj. 9. 591–596. o.
- VESZPRÉMI (1845): *Veszprém. Életképek*, 1845. febr. 8. 193–194. o.
- VÉGHELYI Dezső (1886): *Emléklapok rendezett-tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből*. Veszprém
- VÖNÖCZKY [Pap Gábor] (1853): *Veszprém-zalai levelek*. IX. rész, *Pesti Napló*, 1853. jún. 7. 2. o.

Veszprém II. világháborús védelmi rendszerének nyomai Veszprém Csucska-dűlő régészeti lelőhelyen

PÁLFFY SÁNDOR

Veszprém város keleti oldalán húzódó, eddig ismeretlen második világháborús lövészárkok egy szakasza, légvédelmi állások körárka, egy szovjet és német katona földi maradványa is előkerült a 8-as út régészeti szakfelügyelete, majd leletmentő ásatása során.

2020 októberében a város déli elkerülő útgyűrű építésekor a Budapest úti csomópont közelében középavari kori temetőrészt bukktak a szakemberek. A hetedik századi régészeti leletek mellett azonban második világháborús emlékek, elsőként egy lövészárkok betöltésének lenyomata került elő a humuszos követően. A Kormányhivatal Örökségvédelmi Osztályával, a Hadtörténelmi Múzeummal és a Várkapitánysággal történt egyeztetés után a jelenségek dokumentálása S. dr. Perémi Ágota ásatásvezető irányításával kezdődött el. Úgynevezett

Hadisírok, avari sírok helyzete Veszprém Csucska dűlő. Drónfelvétel

georeferált térkép készült, továbbá a műholdas és fotogeometriai adatokat egy térinformatikai rendszerben tárolták. A drónfelvételeken kirajzolódott, hogy kelet-nyugati irányban húzódik a lövészárók vonala cikk-cakk alakban. A fel-tárás jelentőségét éppen a védvonal iránya adja, mivel ez a szakasz lényegében párhuzamos a 8-as főúttal. A várt támadási irány viszont a főútra merőleges védelmi vonalat feltételezne. Az árkot szabályos rendszerben, egyenlő törésekkel alakították ki, a területen mintegy 600–800 méter hosszan tártuk fel, a lövészárók szélessége 50–60 centiméter, mélysége átlagosan 80 centiméter volt.

A veszprémi lövészárókrészlet egy a város körül már korábban kialakított védelmi rendszer lehetett, míg a 20 mm űrméretű német Flak légvédelmi gépágyú állások kialakítása inkább az állásokat elfoglaló német csapatlégvédelemhez köthető. A város német védelmét 1945. márc. 16-án Székesfehérvár északi térségéből meginduló bécsi és pozsonyi hadászati támadó hadművelet számolta fel a térségben. A szovjet előretörés gyorsan történt, a város átkarolásával észak felől, a gyulafirátóti nagymező és Márkó irányában haladt. A szovjet 103-as és a 98-as gárda-lövészadosztály és a 22. gárda-harcoksidandár 1945. március 23-án vonult be Veszprémbe.¹ A geleméri majornál és a litéri elágazóban több harcokosi maradt vissza kilőve, mivel a szovjetek a Literről a 8-as útra vezető kereszteződést mindenképp tartani akarták. A 9. SS „Hohenstaufen” páncélosadosztály és a 23-as páncélosadosztály március 22-én és 23-án 102 szovjet páncélos kilövését jelentette.² A veszprémi víztorony és környéke, valamint a Nagy-Látó-hegy (321 mp.) a Kis-Látó-hegy (270 mp.) megerősített német tá-

Német védőállások a Kis-Látóhegyen

¹ VERESS D. 2003. 1079. o.

² KOVÁCS-SZÁMVÉBER 2001. 270. o.

maszpont volt, amit a 3. páncélosadosztály védett, (pk: Soeth vezérőrnagy) és vélhetően ők foglaltak állást a lövészárokokban is.

A fellelt lövészárokszakasz valószínűleg közlekedőárok lehetett, ami összekötötte a géppuskákkal megerősített védelmi támpontokat. Ezt a verziót erősíti,

Lövészárok-részlet szabályos törésekkel

A német Flak légvédelmi gépágyúállások körítőárka

hogy nem találtak kiépített géppuskaállásokat az ásatási területen (azok inkább a magaslati pontokon lehettek, feltételezhetően a Látóhegyen, ezt feljegyzések is megerősítik). Az árokban inkább elhullott szórványleletként német eredetű

leletek kerültek elő, ugyanakkor viszonylag kevés kilőtt légvédelmi géppágyűhüvely hevert itt, ami azt jelenti, valószínűleg huzamosabb védekező harc nélkül hagyták el a védelmi állásaikat a 3. páncélosadosztály 3. és 394. páncélgránátos ezredei.

A szovjetek 8-as főút mentén és a Gyulafirátóti nagymezőn történő gyors előrehaladásuk átkarolással fenyegette a 8-as főúttól délre lévő magyar és német alakulatokat és a városban lévőket. Itt a lövészárók részletben és a légvédelmi állások kiürítését is e harcászati kényszer tette szükségessé. Ez nem gyávaság, hanem előrelátásként értelmezhető.³

A három német 20 mm űrméretű Flak légvédelmi géppágyűállás C alakú

20 mm űrméretű rézhüvelyek az állásokban, a Flak légvédelmi állás körítőárkában

Fa lőszeresláda maradvány, kibontva

³ FARKAS 2005. 78. o.

körítő árkának körzetében a szakemberek a lövedékhüvelyek mellett például súlyelosztó kampót, (a derékszíj és az azon lévő szerelék megtartására való) 1938 M gázálc szűrőjét, fa löszeresláda deszkáit találták meg. Emellett német csajka, egy fém JU-87 Stuka repülőgépmodell, alpakkakanál, sátorlapkarika – valószínűleg sátorral fedték be a tüzelőállást – és egy magyar katonai zubonygomb került elő. Utóbbira egy lehetséges magyarázat, hogy az árok kiásásában magyar katonák is részt vettek vagy jártak korábban az árokrendszerrel. A fentiek mellett előkerült néhány elhagyott szovjet 7.62x25 éleslőszer is, ami fegyver újratöltésekor hullhatott ki. Az árok Várpalota irányába haladt, majd befordult a mai hipermarket áruház irányába. A szegényes leletanyag alapján a védekezés súlypontja a Nagy- és Kis-Látó-hegyre koncentrált továbbá a Cholnoky városrész bunkereinek térségére.

Valószínűsíthető, hogy a közlekedőárkot 1944 nyarán építhették ki, és az is elképzelhető, hogy a város lakói közreműködtek ebben. A szentkirályszabadjai reptér védőárkainak kiásásában a felsőkereskedelmi iskolások is részt vettek, mint például a jutasi laktanyától – a Veszprém-belső pályaudvarra vezető vasútvonal keleti oldalán, a városban is. Az Őrház utcai szakaszon a sziklás talajban az árkokat úgy kellett kirobbantani.⁴

A mostani feltárás nem teljesen előzmény nélküli: a hipermarket építések 2000-es években Rainer Pál történész pusktatus- és árokmaradványt lokalizált, míg az új uszoda építésénél 2020 januárjában régészeti szakfelügyelet során került elő magyar 1934 M kulacspohár és egy német jelzőpisztoly patron, német DZ35-ös tányérakna gyújtó is. Ezek a leletek az avar kori ásatás területén feltárt lövészárkok további É-i irányba továbbhúzódó részleteire utalhatnak.

A 2020-as ásatási helyszínről egy szovjet katona földi maradványa is előkerült a lövészárkokban. Egy húszas éveiben járó katona földi maradványait találták meg, a fiatal alsó lábszára hiányzott. Katonai azonosító nem volt a maradvány körül, ezért a személy azonosítása ma már szinte lehetetlen. Sírmellékleteit egy sarlókalapácsos rézgomb, magyar fillérek, valamint egy hagyományos, csepp alakú, orosz katonák által használt kanál, továbbá 7.62x54 mm-es Moszin Nagant karabélylőszerék tölténytáskában és egy szájharmonika alkották. A katona maradványait a feltárás után a Hadtörténelmi Múzeum hadisírgondozói szállították el.

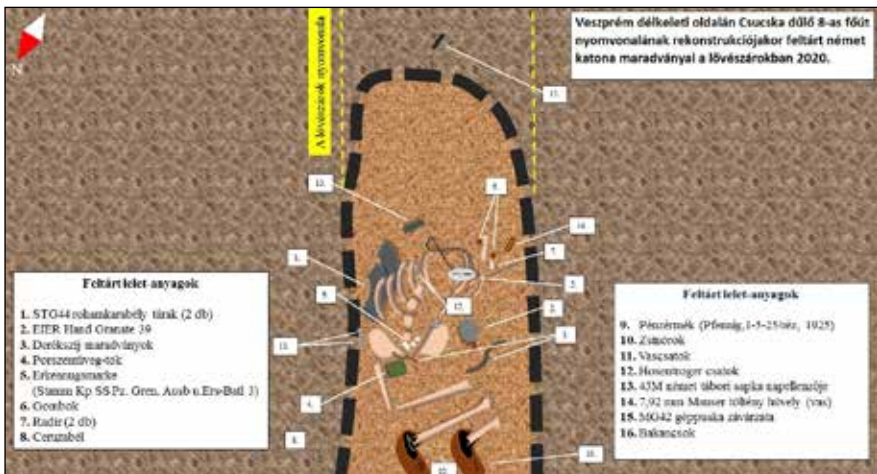
2021. évi régészeti leletmentés során egy német katona maradványai is előkerültek katonai azonosítóval (Erkennungsmarke) a lövészárkok ÉNy-i lezárt végében. A katona azonosítóján: Stamm Kp SS Pz.Gren.Ausb u. Ers-Batl 3 felirat állt (törzsszázad / 3. SS-páncélgránátos-kiképző- és pótzászlóalj) a katona személyi azonosító számával. A maradványokat a Német Hadisírgondozó Népi Szövetség

⁴ REICHERT 2004. 69. o.

Orosz katona maradványának sírmellékletei

megbízottja elszállította. A katona halálát a hasi tájékon fellelt ólom srapelgolyó okozhatta, ami a szovjet tábori lövegekben és a Szu-76-os önjáró rohamlövegekben is lehetett használatban. Számos írószer, rádiógombok a szokványos felszerelési tárgyak mellett egy német 7.92 mm űrméretű MG-42-es géppuska závárszerkezetének tartalék alkatrésze, és két darab a kor legkorszerűbb gyalogsági kézfegyvere az STG-44-es rohamkarabély két tára is feküdt a katona maradványai mellett. Ezzel a korszerű géppisztollyal és a puska előnyös tulajdonságait ötvöző rohamkarabéllyal – amit méltán mondhatunk az orosz Kalasnyikov mintájának – inkább a háború végén látták el a német páncélgránátosokat.

Német katona maradványainak vázlatrajza

Német katona sirmellékletei

A korábban előkerült szovjet katona és a német katona maradványai ugyanabban a lövészárokban 50 m távolságban helyezkedtek el egymástól.

A nagyobb mennyiségű kilőtt német lőszerhüvely hiánya a 7.92 mm űrméretű német MG-42-es géppuskából vagy Mauser 98 K karabélyból, arra utal, hogy itt szilárd védelem nem volt beásva, de a szórványleletek a német zománcozott csajka és a német 1938 M gázálc szűrőszelencéje utal a szórványos harci cselekményekre. A két halott katona is ezek során veszíthette életét.

Német 1938M gázálc szűrőszelencéje

Német zománcozott csajka a futóárok aljában

A leletanyag a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumba kerültek restaurálásra és a múzeum hadtörténeti gyűjteményét gyarapítják.

Intenzívebb harci cselekmények zajlottak le 1945 március 23-án a Nagy Látó-hegyen (321.m.p.) ahol géppuskák voltak beásva, minden bizonnyal a rendkívül kedvező magaslati pozíció okán (tisztá időben Várpalotáig is ellátni). A hegy lábánál és a keleti oldalon Magosi István adóügyi tanácsos még 1945. ápri-

A II. világháborús leletanyagot restaurálja Pálffy Sándor fémrestaurátor a Laczkó Dezső Múzeumban

lis 15-én is lovak tetemeit, szétdőlt állásokat, szétszóródott lőszermaradványokat, temetetlen német és orosz halott katonákat látott. Erős ágyú vagy aknatűz maradványaira utaló nyomokat is említ.⁵ Az utóbbi évek terepbejárásai ezt igazolták mert a mezőgazdasági talajművelés a leírásra utaló számos leletanyagot hozott a felszínre. Német 75 mm űrméretű páncéltörő vagy repeszgránát lövedékhüvely talp részét, kilőtt, esetenként hőtől szétduzzant gyalogsági lőszerhüvelyeket és aknagránát, vagy tüzérségi lövedékek repeszeit. A szovjet tüzérség már távolabbról is elkezdte a magaslaton lévő 3. német páncéloszázadosztály állásait megsemmisíteni.

Veszprémet 1944 júniusától, majd decemberétől folyamatosan bombázták: összesen 85 támadást szenvedett el a város, amelyek következtében a 2900 lakóházból csak 800 maradt meg épen. A bombázásokban 75 városi lakos halt meg. A város, mint közlekedési és utánpótlási csomópont, valamint a 101. „Puma” Honi Légvédelmi vadászpilóta-ezred jutási katonai reptere miatt is jelentős célpont volt. Az utolsó légitámadás 1945. március 23-án 10 órakor érte a várost, ami nyilván a város körüli védelmi állásokat is érinthette, egészen az 1945. március 23-ai 14 órai kiűritésig a 103-as és a 98. szovjet gárda-lövészadosztály és egyéb szovjet alakulatok városba vonulásáig.⁶

⁵ VERESS D. 2003. 1079. o.

⁶ VERESS D. 1995. 40. o.

Veszprém második világháborús terepi emlékei régészeti módszerekkel idáig kevésbé dokumentáltak. A régészeti ásatás során fellelt jelenségek és leletek egy szűk történelmi pillanat lenyomatát jelentik – a front vonalának változásával néhány hétről, adott esetben néhány napról beszélünk –, amit rögzíteni kell az utókornak. Az új és már feldolgozott információk kiegészíthetik, sőt, akár cáfolhatják is az eddigi forrásokat.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- FARKAS Jenő (2005): *A Szent László Hadosztály katonái írták II.* (magánkiadás)
- KOVÁCS Zoltán András – SZÁMVÉBER Norbert (2001): *A Waffen-SS Magyarországon.* Paktum Nyomdaipari Társaság. Budapest.
- REICHERT Henrik (2004): A német megszállástól az orosz „felszabadulásig”. *Veszprém Megyei honismereti tanulmányok XXI.* Veszprém.
- VERESS D. Csaba (1995): Légítámadások Veszprém ellen (1944. június 30 – 1945. március 23.). *Veszprémi Szemle* 1995/2. 24–40. o.
- VERESS D. Csaba (2003): *Magyarország hadikronikája 1944–45.* Militaria Kiadó. Budapest.

KÖZLEMÉNYEK

Áradások a Séden III.

KOVÁCS GYŐZŐ GYULA

Az 1881-ik év és a megelőző évek áradásai, a Séd rendszeres kártételei is bekerültek Véghely Dezső vármegyei alispán éves jelentésébe.¹ Az alispán megállapítja, hogy „a Séd folyó rendezésére s az ezzel kapcsolatos intézkedésekre vonatkozó ügyek vármegyénk részéről már a rég múlt időkben is igen gyakran és mondhatnám figyelmes ellenőrzéssel tárgyalattak. E folyónak Veszprém városánál, továbbá Szent-István, Vilonya, Litér és Papkeszi községek határainál időnként fölmerülő áradásai nagyon óvatos eljárást követeltek is.

Nem tartozhatik ugyan e jelentésem keretéhez ezen ügyek tüzetes ismerete s így e pontnál huzamosabban nem is időzőm; annyit azonban jeleznem kell, hogy az ősök útmutatásait követve ezen ügyek újabb tárgyalása a napi rendről nem maradhat el.

A Veszprém város területén kigyózó alakban átfolyó Séd vize (a régi levelekben: Veszprémvize név alatt is szerepel) ezen város csatornázási intézkedéseivel kapcsolatos összefüggésben van. A Balogtó mellett és a Kasza-völgyből lerohadó vizek elvezetésére készített csatornák és általában a városi csatornák ugyanis, kivétel nélkül, a Sédbe szolgálnak s így nagyon természetes, hogy minden intézkedés, mely ezek rendezésére irányult, érintette a Séd folyót is.

A Plosszer-sétány mellett s a külső püspök-kert keleti oldalán elvonuló nyílt csatornának [Ördögárok] rendezése már napirendre került; hasonlóképpen tárgyalás alatt áll a kórház előtt és mellett záporok és hóolvadás alkalmával lerohadó vizek szabályozása is. Azt hiszem, hogy ezen kérdések sikeres megoldása a Séd folyó partjainak gondosabb kezelését is feltétlenül maga után vonja.

Ugyan a Séd folyót érinti azon kérvény is, melyet a vörösberényi alapítványi urodalom képviselőjében a közalapítványi kir. ügyigazgatóság Veszprémváros

---

¹ Jelentés Veszprém Vármegye állapotáról az 1881-ik évre. Összeállította: Véghely Dezső alispán. Veszprém, 1882.

hatóságának intézkedése ellen adott be. Panaszoltatik ugyanis, hogy a fejes-völgyi víz a Sédbe az eddigi állapottól eltérőleg vezetettik be és hogy a pápai országuítról lerohanó víz elvezetésére a Dávid-árva intézet mellett készített vízjárás is szabályellenes. Ezen ügy előkészítés alatt áll.

Az 1880. év folyamán a főtisztelendő veszprémi káptalan részéről kérelmezett, hogy a Séd folyónak a kádártai és rátóti határookban nagyon tekervényes és beiszaposodott vadvíz-árka rendeztessék. Ezen vadvíz-árok, az összes érdekelt meghallgatása mellett, ezek kész beleegyezésével s a kir. főmérnök műszaki tervének alapján, az 1881. évben rendeztetett is.

Az 1881. év folyamán Litér, Vilonya és Szent-István községek birtokosai részéről kérvény adatott be, melyben a Séd folyón, a szent-istváni és vilonyai határoknál levő táblás-zúgó felhúztatásának szabályozásáért folyamodtak.

Ezen ügy alapos és így helyes elintézéséhez a Sédre vonatkozó előiratokat előkeresttem s az ügy jelenleg műszaki előterjesztés alatt áll.”

A városi és megyei illetékesek tárgyaltak, iratokat tologattak, keresgéltek, műszaki terveket készítettek, ha készítettek, de az ügyben érdemi előrelépés nem történt. Hóolvadásakor, nagyobb záporosók alkalmával jött a víz és rendre elöntötte a partmenti kerteket, házakat, malmokat. Sok esetben csak a bentlakók lélekjelenlétén, illetve a mentésben résztvevők gyorsaságán múltott, hogy nem történt tragédia.

A következő néhány év időjárása nem sürgette a hatóságokat, mivel a gyors hóolvadások elmaradtak, villámárvizek nem voltak. Az emberek emlékezetéből lassan kikopott a gondolat, hogy a csendesen csordogáló Séd ki is áradhat, jobb erre felkészülni, a bajt megelőzni. 1886-ban volt egy erre utaló jel, amiről a *Veszprémi Közlöny* az alábbi tudósítást közölte: „Jó esőnk² volt a múlt péntek este, mely alatt a villám a kúria mögött levő Vida-féle ház kéményébe ütött a nélkül, hogy gyújtott volna. A Séd folyónak szombatra való rendkívüli megáradása kedvező jel arra nézve, hogy a környéken még nagyobb eső volt, mint nálunk, ami bizony el is kellett már, mert szomorú, nagyon szomorúak voltak kilátásaink.”

Azt, hogy az illetékes körök csak beszéltek a Séd szabályozásáról és az áradások megelőzéséről a város lakossága, főként a Séd völgyében élők 1888 januárjában és márciusában a „saját bőrükön” megtapasztalhatták.³ Történt ugyanis, hogy „a városunkon keresztül folyó Séd patak a gyors olvadás következtében

² *Veszprémi Közlöny*, 1886. jún. 6. Jó esőnk volt... 2. o. A Veszprémi Független Hírlap június 12-én ugyancsak tudósít az áradásról és hozzát teszi még, hogy „hétfő délután fél 2 órakor nagy zápor volt, s jég is esett, de csakhamar elolvadt s így semmi kárt sem tett.

³ *Veszprémi Független Hírlap*, 1888. jan. 28. Az áradó Séd. 3. o.

kezd komolyabb alakot öltetni s tartani lehet az áradástól is. Éppen ezért a városi hatóság szigorúan elrendelte a molnár mestereknél a zsilipek rendben tartását.”

A lap következő számában „szakavatott kézből” közöl információt a Séd szükséges és eddig elmaradt szabályozásával kapcsolatban.⁴ „Becses lapjának legutóbbi számában az »Áradó Sédről« is megemlékezni méltóztatott. Ennek következtében alkalmoszerűnek tartom ezen közérdekű üggyhöz annyival inkább hozzá szólni; mivel az 1885. évben hozott víz-jogi törvény meghagyása szerint, valahára a Séd folyót is, tán a legközelebbi tavaszon – kultúrmérnökök felmériek s hol szükséges, szabályozzák.

Hogy a vásott Séd folyó a kellő és szigorú szabályozást megérdemli, ez köztudomású tény, szükséges ez, nehogy minden zápor vagy hóolvadás a folyó hosszában lakókat, néha az egész Hosszú-utcát is nyugalmaiból felriassza – nagy dühöngő szokása szerint tetemesen megkárosítsa. A Sédnek áradását meglehet törni. Ezt a Fojt-féle malomnál lévő »Nagy Zuggó«⁵ ez ideig bebizonyította, amennyiben azon esetre nem emlékeznek, hogy ezen zuggó kellő felhúzása után – akármily árvizet átszalasztani – ne bírt volna.

Ezen bizonyítékból kiindulva, a köz- és vagyonsbiztonság érdekében kívánatos, hogy a város területén a Séd medre kellőleg kiszélesíttessék, úgy a rajta lévő zuggók a fentebb említettel egyenlő nagyságúakká alakíttassanak át. Csak ezeknek megtörténte után lesz értelme ama erélyesnek nevezett hatósági rendeletnek, de a jelen állapotban nincs! Ez – pardon: veszedelem után a hatóságnak felmentő pajzsa lesz, de a károsult közönségre – alig lesz jótékony kihatással.”

A piarista gimnáziumban (rendházban) működő meteorológiai észlelő állomás⁶ feljegyzése szerint március első napjai meglehetősen hidegek voltak. Hatodikáig napközben is fagyott, 5-én reggel mínusz 12,0 C-fokot mutatott a hőmérő. Az enyhülés 7-én napközben kezdődött, ezt követően a reggeli fagyok is megszűntek. Március 11-én már arról írtak⁷ a lapok, hogy az időjárás egészen tavaszias. „A hó erősen olvad s ha így tart hát a héten el is megy tisztára. Csak menjen is el, mert eleinte szívesen láttuk ugyan, de most már senki sem marasztalja a megunt vendéget.” A gyors olvadás miatt a hólé⁸ „egészen megtöltötte a Séd folyó medrét, de a víz semmi kárt nem tett. Még a lapályosan

⁴ *Veszprémi Független Hírlap*, 1888. febr. 4. A Séd szabályozása. 2. o.

⁵ Zuggó (zúgó): vízgyűjtő gátján keresztül vezető, fedett csatorna, mely az összegyűjtött víz kibocsátására szolgál. [Pallas Nagylexikon]

⁶ Az észleléseket ekkor Tölcséry Ferenc végezte, a korábbi észlelő Takács József igazgatóvá történő kinevezése miatt nem tudta folytatni. Később Bolgár Mihály végezte a megfigyeléseket, méréseket.

⁷ *Veszprém*, 1888. márc. 11. Időjárásunk... 3. o.

⁸ *Veszprémi Független Hírlap*, 1888. márc. 17. A Séd csendes. 3. o.

fekvő kerteket sem öntötte el, mert a molnárok egytől-egyig pontosan felhúzták a zuggókat.”

Két héttel később arról olvashatunk, hogy „Vízáradások vannak országszeret. A kár már eddig is sok millióra rúg. A Rába kiáradása folytán a marcaltói úton a közlekedés beszünttetett.”⁹

1888. szeptember 2-án Peremartonban és vidékén roppant felhőszakadás volt.¹⁰ „Reggel 9 és 10 óra közt a Balaton felől sűrű fekete felhők jelezték a közeledő vihart, mely csakhamar ki is tört. Jó negyedóraig szakadt az eső. Pár másodperc alatt megteltek az utcák a rohanó ár piszkos vizével, mely házakba, pincékbe is berontott. A Séd vízmedre csakhamar megtelt, az áradat kiöntött a rétekre, honnét a ritka bőségben termett, nagyrészt minden száradó sarjút mind elhordta. Ami megmaradt, iszap alá került. Lejtős helyen kimosta a krumplit és kukoricát. A tarlón legelő sertéseket a víz magával ragadta, de a csekély vízből szerencsésen kimenekült az egész falka. A takarmány szalmában úgy is szűkölködő lakosságának nem kis gondot fog adni ezután a szarvasmarhák kiteleltetése.”

Hasonló kiöntésről számol be a *Veszprém*¹¹ szeptember 9-i száma is. „A múlt vasárnapi [szeptember 2.] esőzés folytán az Ajka község határát keresztül szelő folyócska [a Torna-patak] oly nagyon megáradt, hogy a környékre veszedelmes kezdett lenni. Nemcsak a szántóföldekre öntött ki, hanem több helyütt házi állatokat is ragadott el. Nevezetesen Reé Jenő ajkai bérlőnek 600 darab birkáját sodorta el, szerencsére azonban, hogy néhány kivételével megmentették őket.”

A *Veszprémi Független Hírlap* tudósítása szerint „dacára száraz telünknek, a múlt kedden lágy idő és előtte éjen át tartott esőzés folytán [Veszprémben 14,5 milliméter eső esett] a Séd folyó medre kiáradt. Nagyobb kár nem történt. Mindössze néhány kertet elöntött a víz.”¹²

A *Veszprémi Független Hírlap* tudósítása¹³ szerint „a tavasz [rendszerint] azal köszönt be, hogy aktuálissá lesznek a biblia ama részei, melyekben Mózes megírta az özönvizet. Nálunk is megnyilatkoztak e héten az egeknek csatornái s úgy beborult, mintha esni készülne negyven nap és negyven éjjel. Mindenki, kit dolga a szabadba kihajtott, sietett, hogy földél alá juthasson, mert esernyő sem használt a sűrűen csurgó csapadék ellen. Künt a szabadban egész kis tengerek képződtek az olvadó hótól és sűrű esőtől. A mi csendes Séd folyónknak is megártott sok a jóból. Vészkiált jelezte kedden éjjel, hogy a jó folyó kiáradt, alaposan megriasztva a Hosszú-utca alsó részein lakókat, behatolt egy-két házba, ürge

⁹ *Veszprém*, 1888. márc. 25. Vízáradások... 3. o.

¹⁰ *Budapesti Hírlap*, 1888. szeptember 6. Felhőszakadások. 7. o.

¹¹ *Veszprém*, 1888. szept. 9. Vízáradás. 3. o.

¹² *Veszprémi Független Hírlap*, 1889. márc. 23. Víz áradás. 3. o.

¹³ *Veszprémi Független Hírlap*, 1889. márc. 14. Tavaszí árvizek. 3. o.

módra kiöntve a csendesen szunnyadó embereket. Hagymáskér körül már nagy kiterjedésű földeket öntött el az ár. A Berger-féle malmot körül ölelte, úgy, hogy életveszélyes volt onnét a külvilággali közlekedés. Itt a tavasz. Úszunk nyakig – a sárban.”

Ugyanebben a számban¹⁴ olvashatjuk, hogy „a közmunka és közlekedésügyi miniszter közrendeletileg utasította a törvényhatóságokat, hogy a nagy hó-olvadás következtében beállható árvizek ellen a szükséges óvintézkedéseket jó előre tegyék meg, nehogy a veszedelem készületlen találja őket. A miniszter egyúttal elrendelte, hogy a Duna mentén levő árvíz-veszélyes helyekre a főszolgabírókat és községi előljárókat figyelmeztessék s ezekről úgy a folyam-mérnöki, mint az államépítészeti hivatalt értesítsék.”

A meteorológiai állomás feljegyzései szerint 1889. március első tíz napjában hideg idő volt, a hőmérsékletek napközben is fagypontra maradtak. Tizedike után megenyhült az idő, 12-én és 13-án eső esett. „A megenyhült idő és az eső oly rohamosan olvasztotta föl a hegyekben levő havat, hogy árvízről lehetett tartani. Kedden [március 12-én] éjjel a túzoltóság a Séd partján örködött, hogy a bekövetkező veszéllyel készen legyenek a segélynyújtásra. A Séd ugyan kijött a medréről, de kárt nem okozott a városban, hanem a Csátár-hegy alatt levő malmot megrongálta, a kert falát bedöntötte, a szobába az iszapot behordta.”¹⁵

Május 21-én, kedden nagy felhőszakadás volt megyeszerte. „Délután 4 órakor zuhant alá az óriási zápor s több óráig tartott az esőzés. A megye több részéből vett tudósítás szerint nagy károkat is okozott. Emberéletben – dacára, hogy egyes helyeken áradást okozott a zápor – nem esett kár. Városunkban a Séd-patak partján levő kerteket is elöntötte az ár.” Itt érdemes megjegyezni, hogy a városban, a meteorológiai feljegyzés szerint „csak” 10,5 milliméter eső esett, de a Bakonyban, a Séd vízgyűjtő területén jóval több, ez okozta a patak kiöntését. Néhány nappal korábban, május 17-én Veszprémben 43,8 milliméter eső esett heves zivatar kíséretében, de a lehullott csapadék a városban kárt nem okozott. A *Veszprémi Közlöny* az utóbbiról röviden megjegyezte:¹⁶ „A roppant melegség után lett jó eső is. A város tavai megteltek vízzel.”

1890–91 telén rendkívüli hideg volt, vastag hótakaró borította Veszprémet és a térséget. Január első napjaiban a minimum hőmérséklet mínusz 20 C-fok alá csökkent és a délutáni hőmérsékletek is mínusz 10 C-fok alatt maradtak. A hónap középhőmérséklete mínusz 7,1 C-foknak adódott. A híradások megfagyott emberekről, behavazott járhatatlan utakról, megszakadt vonat- és postaközle-

¹⁴ *Veszprémi Független Hírlap*, 1889. márc. 14. Az árvízveszély ellen. 3. o.

¹⁵ *Veszprémi Közlöny*, 1889. márc. 17. Árvíz fenyeget bennünket. 3. o.

¹⁶ *Veszprémi Közlöny*, 1889. máj. 19. Jó eső. 3. o.

kedésről szóltak. A Duna Pestnél befagyott. „Hóbástyák zárják el ma Veszprém-várost a külvilágtól úgy, hogy a közlekedés a külvilággal teljesen megszakadt. A budapesti vonat tegnapelőtt Fejérvárig eljött s ott megrekedt. Ma Fejérvártól szánkán akarták Veszprémig továbbítani a levél-, pénz- és hírlappostát – de az is megsüllyedt s visszament Fejérvárra. Akik 2 nap előtt Veszprémből a szomszéd községekbe mentek – azok sem kerülhettek idáig vissza. Ezek közt van Fejes rendőrkapitány is, ki két nap óta Balaton-Almádiban van elhavazva, hova egy hagyatéki ügyben ment ki. Legjobban jártak e fölséges rongyidővel a vidéki adósok, mert most se licitációra, se foglalásra nem szabadulhatnak ki hozzájuk az egzekutorok¹⁷ Van hát öröm is – a kárban.” – írta a *Veszprémi Független Hírlap*.¹⁸

Nem véletlen, hogy a temérdek hó láttán Bolgár Mihály is felteszi a kérdést a *Veszprémi Közlöny* hasábjain: „Lesz-e hát vízáradás Veszprémben?”¹⁹ Dolgozata végén megállapítja: „hosszú és keserves méréseinknek végeredménye az lett, hogy a hóburok középvastagsága 60 centiméter lehet. Tegyük még ezen mérésekhez azt, hogy a Séd folyó felső vízvidéke Jutasig 230 km²; világos, hogy azon víztömeg, mely most fehér állományban fekszik földjeink fölött, közel 27 millió köbméterre rúg. Tekintetbe véve még azt is, hogy a Séd folyón közepes vízálláskor évenként 10 millió köbméter víz folyik le; ez a hőmennyiség, ha mind lefolynék a Sédbe, közel 3 évig lenne képes táplálékot nyújtani néki.

Mi lesz már most velünk, ha egy kis meleg eső hirtelen elolvasztja a havat?

Megjegyzem még itt végül, hogy [...] én sem óhajtom, hogy az általam megjövendölt vízáradás bekövetkezzék. De ha mégis, úgy első sorban is az érdem nem engem fog illetni, hanem molnárainkat. Hogy miért éppen őket, azt hiszem, nem kell sokáig bizonyítgatnom. Tessék csak a Betekincs völgyön végig sétálni s figyelmesen meg szemlélni azokat az árkokat, a melyeknek rendeltetése lenne a fölös vizet gyorsan és veszély nélkül levezetni; biztosítók bárkit is arról, hogy abban az emberi kéznek, de legkisebb nyomaira sem fog akadni.

Míg tehát molnáraink a malom-árkokat a legnagyobb gonddal tisztogatják, mert az adja kenyerüket; mit sem törődnek a vadárkok épségével, s így a környék biztonságával, mert ez nem adja a kenyerüket.

Nem tudom, hogy mi van a corpus iurisban²⁰, de sejtem, hogy még nincs egészen rendén így, amint van, s hogy ezen a vízáradások befogadására rendelt medrek tisztán tartása nem a kacsák és békák hivatása egyedül. No természetesen tisztelet a kisebb s nagyobb kivételeknek, de semmi esetre sem annak a

¹⁷ Egzekutor = végrehajtó

¹⁸ *Veszprémi Független Hírlap*, 1891. jan. 10. Elhavazva. 2. o. Hóbástyák. 3. o.

¹⁹ *Veszprémi Közlöny*, 1891. jan. 18. Lesz-e hát vízáradás Veszprémben? 1–2. o.

²⁰ Törvénytár

nem tudom miféle rozoga, szemét épületnek, mely a gazdasági kerttel szemben forgácsokat gyalul. Bíz ezzel az épülettel, ha már egyszer senki, még a gazdája sem törődik, jó lesz, ha mások méltatnák egy kis figyelemre.”

A város szinte belefűlt a rengeteg hóba. „A járdák mellett jobbról-balról 1½ méter magas hó-falak, melyek közt a szánút vezet. Ez az út azonban, minden öl távolságra, egy-egy rémséges gödröt képez s ezeken át bukdácsolnak a szánok oly nyekergő döccenésekkel, hogy csupa siralom nézni. Ilyen utakra s utcákra a legöregebb polétások²¹ sem emlékeznek. De hát így van ez másutt is s Rátóthon is, hol a képviselő-testület e héten elhatározta, hogy ezt a telet nem egybe, de 3-ba veszik be. Végzésüket deputáció²² hozza be a megyei alispán úrnak!”²³

Tekintettel a rendkívüli hóhelyzetre „vármegyénk alispánja körrendeletet intézett a megye főszolgabíráihoz és a rendezett tanácsú városok polgármestereihez, melyben sürgős intézkedéseket kíván a bekövetkezendő rohamos olvadás veszélyének lehető meggátolására. Felhívja az alispán eme rendeletben az illető főszolgabírókat, vagy polgármestert, hogy azonnal és minden egyéb dolgainak félre tételével intézkedjék, hogy: 1.) hatósága területén minden malom vagy egyéb vízi mű az illető előjáróság közbenjöttével késedelem nélkül vizsgáltassék meg és a mennyiben a malom készüléke, zuggója stb. hibásnak vagy hiányosnak találtatnék, ennek kiigazítására a tulajdonos vagy a bérlő azonnal utasíttassék. 2.) a vizek medre mellett a hó, a mederhez és zuggóhoz való juthatás szempontjából, az érdekelt felek által eltávolíttassék. 3.) minden olyan anyag, mely a víz szabad lefolyását megakadályozhatná, a mederből az illető fél által vagy ennek mulasztása esetén az illető fél költségére azonnal eltávolíttassék. 4.) a hó lehetőleg olyan helyekre hordassék, a honnan rohamos olvadás esetére is, a hó-lé nagyobb bajokra okot ne szolgáltatson. 5.) a malmok és egyéb vízművek tulajdonosai vagy bérlői azonnal utasíttassanak, hogy melegebb napokban jelentkező hóolvadás esetére vagy a mint a víz határozott emelkedését veszik észre, a zuggókat azonnal felhúzzák és mindaddig felhúva tartásák, a míg a veszély tart. 6.) a rohamos olvadás folytán bekövetkezendő áradásra való tekintettel azon helyeken, a hol záporosók alkalmával is az illető lakosság veszélynek szokott kitéve lenni – az érdekelt lakosok figyelmeztetendők, és pedig már most hogy a víz által elsodorható vagyonukat minden késedelem nélkül biztosabb helyre szállítsák át.”²⁴

²¹ Polétások: szakaszmesterek. A szakaszmesterek kötelessége volt többek között az adó- és más ügyekben kiadványozott iratoknak, a címzeteknek való kihordása, a tanköteles gyermekek összeírása stb. (Bővebben olvashatunk a témáról a Dr. Csiszár Miklósné által szerkesztett *Múltidéző* című kiadványban: Kik voltak a polétások?; 47. oldal)

²² Deputáció: küldöttség, bizottság.

²³ *Veszprémi Független Hírlap*. 1891. jan. 24. Városi utcáinkról... 3. o.

²⁴ *Veszprém*, 1891. jan. 31. Az olvadás ellen. 3. o.

Lehet, hogy az alispán körrendeletén kívül Bolgár Mihály felszólalása és kritikája is hozzájárult ahhoz, hogy „a városi rendőrkapitány felhívást intézett a város határában levő molnárokhoz és kallósokhoz²⁵, hogy a zuggókat rendben és jókarban tartsák, az azokhoz vezető utakat járhatóvá tegyék és a zuggók tábláit, mihelyt a víz növekedését észreveszik, rögtön húzzák fel. A vadvízárvokat pedig tartsák tisztán. A Séd partján lakókat is figyelmeztette a nagy hó olvadása által bekövetkező veszélyre, hogy óvó intézkedésekről gondoskodjanak. S a lapályosabb helyekről minden havat eltakarítsanak. Ezen kívül a helyi honvéd-állomás parancsnokságát és az önkéntes tűzoltó egyesület főparancsnokát megkereste a netán előforduló vízáradásnál való segítség végett.”²⁶

Február első napjaiban a rendőrkapitány „szakértőkből álló szűkebb-körű értekezletet hívott meg, a netán bekövetkező vízáradás alkalmával nappal és éjjelén való védelmi teendőkre. Fáklyák is rendeltettek; a tűzoltóság és honvédség legénysége szintén segédkezni fog vész esetén; úgy szinte [valamennyi] zúgóhoz felügyelő állíttatik.”²⁷ Ugyancsak ebben a lapszámomban olvashatjuk az örömteli hírt, hogy „olvadásnak indult a rengeteg sok hó; szerencse, hogy az olvadás csak lassan halad előre s így az árvizet valószínűleg kikerüljük.”

Megnyugtatta az olvasókat a *Veszprém*²⁸ február 21-én, mikor közli: „Nem lesz árvíz. Már legalább Veszprémbe nem lesz, – így remélik a szakértők. Némi alapja lehet is ennek a reménynek, mert a természet bölcsessége – úgy látszik – nagyon kedvezően osztja be az olvadás veszedelmes munkáját. Nappal mindig erősen olvad, éjjel pedig konokul fagy. Így aztán lassankint, részletekben takarodik el az a rettenetes hó-massza, amely, ha egyszerre, rohamosan indult volna meg, bizony a kiöntött ürgék szomorú sorsára juttatta volna városunk Séd-menti házainak lakóit.”

Veszprémbe ugyan nem lett árvíz, de „a beállott olvadás alaposan tönkretette a megyebeli közutakat. Se’ szán-út, se’ kocsi-út nincsen, s bármelyik járművön indul el a halandó emberiség, mindenféleképpen kockáztatja hátgerincének és oldalbordáinak épségét. [...] Benn a városban nem kevésbé veszedelmes rosszak az utak, mint a városon kívül. A Horgos- és Buhim utcákban valóságos életveszedelem környékezi a járókelőket, s ha valakit útja erre viszi, jól teszi, ha otthon előbb végrendelkezik. Talán az illetékes hatóság rászoríthatná az egyes háziurakat, hogy valamennyire jókarba helyezték legalább a gyalogjárdákat.”²⁹

²⁵ Kalló: gyapjú árúk tömörítésére szolgáló gép. [Pallas Nagylexikon]

²⁶ *Veszprémi Független Hírlap*, 1891. jan. 31. Árvíz ellen. 3. o.

²⁷ *Veszprémi Független Hírlap*, 1891. febr. 7. Az árvíz ellen. 3. o.

²⁸ *Veszprém*, 1891. febr. 21. Nem lesz árvíz. 3. o.

²⁹ *Veszprém*, 1891. febr. 21. Rossz utak. 3. o.

1892-ben is arról olvashatunk, hogy a Séd medrével nem történt semmi, mivel „a Séd vize oly eliszapolt már, hogy elkelve annak egy alapos kikotortatás. Tán elrendelhetné azt a tanács.”³⁰ Pontosan három hónappal később [a korábban említett alispáni jelentés után tíz évvel] örömteli hírről számolhatott be a Veszprém, ugyanis „a Séd medrének, valamint a rajta levő vízművek rendezését kezdeményezte az alispán. Tudva azt, hogy mily nagy kincse fekszik vármegyénknek a Séd völgyében levő védőtöltésekben, malmokban és egyéb vízművekben, az intézkedést örömmel üdvözöljük. Amint az állami kultúrmérnökség bevégzi a Torna folyó szabályozását, azonnal a mi Sédünk medrének rendezéséhez fog hozzá.”³¹

1893-ban meglehetősen szeszélyes volt térségünk időjárása. Egy február 4-i híradás³² szerint „a rendőrség most a Séd folyó tisztogatásával és a zúgók rendezésével foglalkozik, hogy a Séd folyó hóolvadáskor ki ne öntsön.” Két héttel később arról olvashatunk, az időjárás „olvadást hozott egész héten, A hó lassankint húzódott el s így a Séd veszélyes áradásától nincs mit tartani.”

A hideg és csapadékszegény telet hűvös tavasz és nyár követte, a június kivételével minden hónapban kevesebb eső esett, mint a sokévi átlag. Az augusztusi csapadékösszeg 8,7 milliméter, a szeptemberi 25,9 milliméter volt. Az átlagos csapadékmennyiség elmaradása azt eredményezte, hogy október közepén arról tudósítottak a lapok, hogy „Veszprém városában több kút és a Séd vize rohamosan apad. Ha a rohamos apadás még pár napig tart, a molnároknak be kell szüntetniük az őrlést.”³³

1894 április második felében jótékony esők voltak Veszprémben és a térségben. „Elvervén a port, megtisztítván a levegőt s éltető erőt adván a növényzetnek. Az eső nagyobb vidékre terjedt ki s több helyen zivatarral vegyesen felhőszakadás alakjában hullott alá, minek következtében városunk alatt a Séd patak vagy félméterrel megáradt.”³⁴

1894. június 5-én „óriási vihar sűrű jégesővel vegyest” dühöngött Veszprémben és a vármegyében. „Kedden délután 4 óra tájban jött az első roham nagy szélviharral, erős zápor sűrű jégeső után. Ez rövid ideig tartott s csak átvonult a város fölött, nem okozott túlságos kárt, hanem csak egy kis ijedelmet.

Este felé 6 óra tájban jött az igazi veszedelem. A Bakony felől nyomultak erre óriási jég-felhők és csakhamar dió nagyságú jégdarabok verdesték az ablakokat és háztetőket. Itt nálunk ez a második roham is felhőszakadásforma záporral

³⁰ *Veszprémi Független Hírlap*, 1892. ápr. 2. A Séd vize... 3. o.

³¹ *Veszprém*, 1892. júl. 2. A Séd szabályozása. 3. o.

³² *Veszprémi Független Hírlap*, 1893. febr. 4. A rendőrség... 3. o.

³³ *Veszprémi Hírlap*, 1893. okt. 14. Vízhíány. 3. o.

³⁴ *Veszprémi Hírlap*, 1894. ápr. 28. Esik eső... 3. o.

vegyest jött, úgy, hogy az alacsonyabban fekvő házak, többek között a Szt.-Anna kápolna is csakhamar megteltek iszapos vízzel. A megdagadt Séd folyó is igen sok veszedelmet okozott a partmenti házakban. A közvágóhídon innen egy házat összedöntött. A tűzoltóság és katonaság kivonult és a valóságos kis árvíz-szerű veszedelem ellen segílykezet nyújtottak a lakosságnak.”³⁵

1894–’95 telén ismét rengeteg hó esett Veszprémben és a térségben. Hófúvásokról elakadt vonatokról, megfagyott emberekről szoltak a lapok híradásai. A január 7-ére tervezett országos vásárt „dacára a rémséges hóföregetegnek” ugyan megtartották, de silány volt. Alig 50–60 ember mozgott a városban. A nagy hó és hideg dacára a *Veszprémi Független Hírlap* optimistán kijelentette: „Nem lesz árvíz, pedig attól lehetett tartani, hogy a Séd menti utcák víz alá fognak merülni az olvadás következtében. A hótömegek fele már elúszott, s így bajtól nem kell tartani.”³⁶

Január közepén ez a kijelentés Veszprémben meglehetősen felelőtlennek bizonyult. A Bakonyban még nem kezdődött meg az olvadás és a február újabb, jelentős mennyiségű csapadékot, főként havat hozott. Az újabb hófergetegek miatt a vonatok ismét elakadtak, február 16-án arról írtak a lapok, hogy „e télen most már hatodszor van Veszprém város, a hófuvatok által, elzárva a külvilágtól. [...] A kőszénraktárakból kifogyott a kőszén, a vidéki behozatal csaknem teljesen szünetel. A boltokból kifogyni kezd a petróleum.”³⁷

Március első napjaiban „a bekövetkezhető árvíz esetére a rendőrség megtette a szükséges óvintézkedéseket. A partmenti lakosokat egész határban értesítette, hogy a Séd folyó partján levő minden értékes ingóságaitak biztos helyre helyezték s amennyiben módjukban áll, jóeleve gondoskodjanak védelmi eszközökről is. Egyben felkérte a helybeli honvéd- és tűzoltóparancsnokságot, hogy netáni vész esetén a mentési munkálatokhoz megfelelő számú legénységet rendelkezésre bocsátani szíveskedjenek, a molnárok és kallósok pedig írásbeli felhívásban utasítottak a zúgók jókarban tartására és az éjjel-nappal való szigorú felügyeletre.”³⁸

Március 20-án fejes Antal városi rendőrkapitány figyelmeztetést intézett a Séd menti lakosokhoz: „Tekintve a roppant havazásra, mely különben is most már a tavasz kezdetén oly nagy mennyiségben mutatkozik, miszerint különösen a parti lakosokat méltán aggodalommal tölti el, amennyiben a könnyen bekövetkezhető meleg, szeles idő az olvadást rohamosan elősegítvén, nálunk

³⁵ *Veszprémi Hírlap*, 1894. jún. 9. Ítélet-idő. 3. o.

³⁶ *Veszprémi Független Hírlap*, 1895. jan. 19. 3. o.

³⁷ *Veszprémi Független Hírlap*, 1895. febr. 16. Az elhazavott város. 3. o.

³⁸ *Veszprém*, 1895. márc. 9. Árvízvédelmi intézkedések. 3. o.

a különben is szűk Séd folyó medre csakhamar megtelvé, a rohanó ár kiöntésével nem csak a parti lakosok épületeit és ingóságait, hanem életüket is veszélyezteti.

Mindezeknél fogva, tekintettel a földmivelésügyi m. kir. miniszterium 2984/895 sz. körrendeletére figyelmeztetnek a parti lakosok, hogy lapályos helyekről minden értékes ingóságot eltávolítsanak, mentő eszközeiket készen tartsák, hosszú köteleket és rudakat s t. i. a Séd folyó medrét az illető tulajdonosok tisztán tartsák, abból minden akadályozó tárgyat elhárítsanak. Végül pedig a vízmű tulajdonosok, molnárok, kallósok stb. éjjel-nappal éber figyelemmel őrködjének a felett, hogy a zúgókat, zsilipjeiket jókarba tartva könnyen kezelhetők és felhúzzhatók lehessenek.

A rendőrség fáklyákról gondoskodni fog, sőt a szükséghez képest egyéb mentő eszközökről is.”³⁹

Március 23-án a Veszprémben már arról olvashatunk, hogy „a rengeteg hólepel, amely mindenfelé elborította a föld felületét, a héten erős olvadásnak indult s javarészből már el is fogyott. Nagyon természetes, hogy a hóolvadás magával hozta a vizek áradását, s a mi kis folyónk a Séd is megdagadt, de szerencsére, a part melletti lakosságnak mindeztideig a kiöntéstől nem kell tartania. A vizeknek a terekről való hirtelen lefutása sok helyütt megrongálta utainkat s különösen erős ostromnak volt kitéve a külső püspökkert mellett elhúzódó Plosszer-sétányi árok [Ördögárok], hol kedden, mikor a víz először megindult, méter magasságnyi víz rohant a városi csatornába, 5–10 kilós köveket gördítvén magával. A víz a püspökkert mögött elterülő lapályos fekvésű szántóföldön gyülemlett össze, hol egy kis tengert képezve, délután 1 óra felé megindult a levezető csatornákon, érdekes látványt nyújtva az arra járóknak. Az időjárás különben még mindig szeszélyes s a Józsefek és Benedekék szégyenére, szerdán reggelre még egy kis hózivattal is megtraktált bennünket, de remélhetőleg ez lesz az utolsó kellemetlenkedése, mi legalább – az emberiség szent nevében – ezt várjuk tőle!”⁴⁰

1896. január utolsó napjaiban „a hóolvadás, a beállott nyugati szelek folytán rohamosan megindult. Csupa pocséta a város. A Séd erősen megáradt.”⁴¹ Az átmeneti enyhe idő után februárban fagyos napok jöttek, a hónap utolsó hetében pedig „hózivatarokhoz [hózápor erős széllel] volt szerencsénk. [...] Óriási tömeg vizes hó esett le vidékünkre s bár óriási szélvésszel jött, nagy hófuvatok nem képződtek. A vasutak megbirkóztak az akadályokkal, de a kocsutak ir-

³⁹ *Veszprémi Független Hírlap*, 1895. március 23. Figyelmeztetés a Séd-menti lakosokhoz! 3. o.

⁴⁰ *Veszprém*, 1895. március 23. Hóolvadás. 3. o.

⁴¹ *Veszprémi Független Hírlap*, 1896. február 1. A hóolvadás... 3. o.

tózatossá lettek. A város utcái is hóbástyákkal vannak tele. A nagyobb hóakadályokat a rendőrség ingyenes munkaerővel némileg elhárította.”⁴²

A hatóságok részéről nem késett a felkészülés és a figyelmeztetés, ugyanis „a hónap rohamos olvadására tekintettel, a rendőrség közzétette, hogy a Sédparti lakosok semmiféle ingóságot a folyó partján ne tartsanak, a molnárok pedig zúgóikat jókarban tartsák, éjjel és nappal figyelemmel legyenek a netáni gyors olvadás estén a zúgó tábláinak hirtelen felvonására, valamint, hogy a folyó medrét akadályozó minden tárgy onnan eltávolíttassék.”⁴³ Egy héttel később a tudósítások már arról szóltak, hogy „a sok hó oly csendesen elolvadt, hogy még a Séd folyó medre sem telt meg vízzel.”⁴⁴

1897. május végén arról írt a *Veszprémi Hírlap*, hogy „a szeszélyes időjárásáról híres április hónap ez idén, úgy látszik, május helyére csúszott a kalendáriumban. A szerelmesek hónapja ezúttal kegyetlen, rideg és vizenyős vala, s olyan takaros zivatarokkal kedveskedett, hogy még a szelíd hajlamú Séd patak is csaknem kiöntéssel fenyegetőzött.”⁴⁵

1898. május 20-án „délután nagy dörgés villámlás között megeredtek városunk fölött az ég csatornái, s hirtelen olyan takaros felhőszakadás kerekedett, hogy az utcákon patakokban rohant a szennyes ár. A csatornák nem bírták a hirtelen meggyülemlett vizet levezetni, s így az alantasabb fekvő házakat csakhamar elöntötte az ár. Az Anna-kápolnába is behatolt a víz, mire a tűzoltóság néhány szivattyúval kivonult és elejét vette minden nagyobb kárnak.”⁴⁶

Szemléletesen írja le az iménti zivatart a *Veszprémvármegye* tudósítása. „A múlt hét első napjain olyan melegség volt, mintha nem májusban volnánk, hanem a kánikula közepén. Felhőtlen volt az ég, szellő is alig lengedezett. A Balaton vize 25°C-ra melegedett föl, úgy, hogy az emberek már egész vígan fürödtek a magyar tenger pompás vizében. Csütörtökön keleti szél kezdett fújdogni, az ég lassan-lassan beborult s a gazdák reménykedve néztek az égre, várva egy jótékony, csöndes esőt. De biz’ abból semmi se lett. Hanem pénteken délután 3 óra tájban zivatar támadt. Haragos, sötétszürke fellegek tornyosultak az égen, dörgés dörgést ért és olyan heves záporosó esett, hogy Veszprém utcáin valóságos patakokban folyt a víz. Egyszer a villám le is csapott a városerdőbe, de kárt nem okozott. Ugyancsak péntek délután 4 órakor egy második zivatar volt, amely még hevesebb volt. A vihar Almádi és Kenese fölött is elvonult, alaposan megöntöztvén a szőlők szomjas földjét. Az Anna-kápolnába

⁴² *Veszprémi Független Hírlap*, 1896. február 29. Hózivatarhoz... 3. o.

⁴³ *Veszprémi Független Hírlap*, 1896. február 29. A hónap rohamos olvadására... 3. o.

⁴⁴ *Veszprémi Független Hírlap*, 1896. március 7. A sok hó... 3. o.

⁴⁵ *Veszprémi Hírlap*, 1897. máj. 30. Szeszélyes május. 3. o.

⁴⁶ *Veszprémi Hírlap*, 1898. máj. 22. Felhőszakadás. 2. o.

olyan sok víz folyt be a zápor következtében, hogy a vizet a tűzoltóknak kellett kiszivattyúzniuk.”⁴⁷

1901 márciusában, több alkalommal „a Séd vize árvizet hozott a városra. Múlt szombaton [március 2-án], hétfőn [március 4-én] és tegnap [március 8-án] a betekints völgy konyhakertjeinek nagy részét elöntötte, sok kárt okozott a kert tulajdonosainak. Az árvíz több házba is behatolt.”⁴⁸ Valóságos áradásról írt a Veszprémi Hírlap március 10-én: „A hóolvadástól s a sok esőzéstől a mi kis Sédünk hatalmasan megáradt. Hétfőn a Sédmenti kertek mind víz alatt állottak. Megakadt egy estére és éjjelre a vízvezeték is, a mely alkalommal tapasztalhattuk, hogy mily ügyetlenség volt a régi kutakat betemetni. Pénteken reggel a Séd oly nagy volt, mint egy nagyfolyam, óriási zúgással öntötte el a kerteket, sőt egyes utcákba is behatolt s az ott levő házakban sok kárt tett.”⁴⁹

A Veszprémi Ellenőr hangulatos képet fest a hóolvadás okozta áradásról: „Lám-lám, a szerény Séd-patak mire nem képes! A szentgáli erdőből leözlő piszkos hó-levet magába szedve, szakasztott olyan allűrökkel dolgozott, mint a megáradt folyamok. Nem törte ugyan »zúgva-bőgve át a gátot«, hanem egy pár gyaloghídat úgy elsodort a helyéből, mint könnyű pelyhet, elöntötte a mentén levő kerteket, sőt a hosszú-utcán és a mellék-utcákon több házba is behatolt. Sőt a vízvezetéket is megtámadta úgy, hogy egy napon át szinte vízmizériában szenvedett a város. Szerencsére a Séd-nek ez a hirtelen haragja nem szokott sokáig tartani, s így most is hamar elmúlt.”⁵⁰

Az áradásról és a vízvezetési gépház elöntéséről még a *Pesti Napló* is beszámolt: „Veszprémi jelentés szerint a szentgáli erdőségeken a Séd folyó annyira megáradt, hogy Veszprém alatt elöntötte a külvárosi réteket és kerteket. A piszkos ár a veszprémi vízvezetékbe is benyomult, aminek következtében a vízvezetéket el kellett zárni s így most Veszprémben nincs iható víz. A vízáradás Veszprém vidékén tetemes károkat okozott.”⁵¹

1901. március 5-én délelőtt 10 órakor Szeglethy György polgármester Mitner Kálmán királyi mérnök, valamint a városi főorvos társaságában szemlét tartott és jegyzőkönyvet vett fel „a vízvezetési vízmű üzemében előfordult zavarokról s azok okának kinyomozása tárgyában.” A jegyzőkönyv⁵² a korábbi napok eseményeinek leírása után elemzi az okokat és leírja a feltárt hiányosságokat.

⁴⁷ Veszprémvármegye, 1898. máj. 25. Májusi zivatar. 5. o.

⁴⁸ Népakarát, 1901. márc. 9. Kiöntött a Séd.

⁴⁹ Veszprémi Hírlap, 1901. márc. 10. Árvíz. 3. o.

⁵⁰ Veszprémi ellenőr, 1901. márc. 9. Árvíz a hosszú-utcán. 3. o.

⁵¹ Pesti Napló, 1901. márc. 10. Az áradás. 6. o.

⁵² Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára V. 173. b; 2d. II/514/1901

„A Veszprém városi vízvezetékét üzemben tartó Rumpel és Wladek vállalkozó cégnél alkalmazott Lányi Gyula gépész folyó hó 2-án délután 4 órakor jelentette, hogy a hirtelen beállott áradás következtében a Séd folyó iszapos vize a vízvezetéki gépház gyűjtő kútjába a túlfolyás számára készült vezetéken át benyomult, továbbá, hogy a Fejes-völgyön át a Sédbe lerohanó áradat a Fejes-völgyben elhelyezett kőagyag csővezetékeket több helyen kimosta.

Alulírott polgármester Mittner Kálmán r. mérnök úr társaságában a helyszínére azonnal kivonultam és úgy találtam, hogy a gépház gyűjtő kútja szürke iszapos vízzel van megtelve 's a gépek járása e miatt szünetel. Minthogy azonban a szolgálati medence⁵³ a vízszükségletet még már maga is ellátta, illetőleg elláthatta volna, a város vízzel való ellátása fennakadást nem szenvedett és így az alkalommal különleges intézkedés szüksége fenn nem forgott.

Az áradat másnap, azaz f. hó 3-án reggeli 6 órára megszűnván a kút kellő felügyelet mellett megtisztított 's meggyőződtem arról, hogy mindkét gép ugyan az nap délutánján működésbe hozatott 's a vezeték a funkcióját minden zavar nélkül folyósította.

Tegnap napon, azaz f. hó 4-én a beállott esőzés és szélvihar következtében az olvadás minden felé rohamosan megindulván a Séd vize annyira megáradt, hogy több helyen medrét is átlépte, 's a Fejes-völgyi úton a vízvezetéki vízszűrőig való eljutást is lehetetlenné tette. A benyomuló szennyes víz miatt tehát a gépek működése ismét megszüntetettvén a lakosság egyedül a medence csekély tartalmára van utalva, mert mint utólag kiderült vasárnap délután a gépek csak esti 6 óráig jártak 's így a medencébe kellő mennyiségű víztömeg fölhajtvá nem lett. Tegnap, azaz f. hó 4-én délután 4 órakor jelentkezett a gépházi alkalmazottak közül egy egyén a városi tanács előtt jelentve, hogy a szolgálati medence csakhamar kiürül 's a gyűjtő kút tartalmának szennyes volta miatt a szivattyúzást abba kellett hagyni. Az épp együtt ülő tanács e körülményről a lakosságot a helyi szokás szerint azonnal értesítette 's a Sintér kút vizét előzetesen már kitisztítottván a városi orvos véleménye alapján, mely szerint a víz teljesen tiszta és ártalmatlan, a közönség rendelkezésére bocsájtotta. Közben este 5½ órakor már az egész vízmedence és a városi csőhálózat teljesen kiürítve lett. Az állapot ma reggel 7 óráig tartott.

A fölmerült eset alkalmából vizsgálat tárgyává tétetett, vajon a Séd vizének a vízvezetéki vízzel való elegyedését minek lehet tulajdonítani?

Lányi Gyula gépkezelő szerint a megtörtént esemény két okra vezethető vissza éspedig: 1.) A vízvezetéki gépház gyűjtő kútjának túlfolyás vezetéke a Séd medrébe bírván kiürítéssel, a magas vízállás következtében a Séd vize az ala-

---

⁵³ Itt az Almádi út mellett lévő szolgálati medencéről, ciszternáról van szó.

csonyabban fekvő gyűjtőkútba benyomulhatott 's szerinte ezt megakadályozni módjában nem is állott. 2.) Az is lehetséges szerinte, hogy a forrás vezeték mentén lévő több rendbeli aknák vagy azok némelyike a Séd áradása folytán víz alá kerültek 's minthogy légmentesen el nem zárhatók, alkalmat szolgáltatnak az áradatnak az aknába való benyomulására s a forrásvízzel való elvegyülésére. De sőt azt sem látja kizártnak, hogy a Fejes-völgyi forrásvezeték kőagyag csövei alámosatván leszakadtak s így a külső víztömeg a nyílásokon beömölhetett.

A való tényállás megállapítása az áradás miatt, mivel a helyszínére elhatolni ma még nem lehet, későbbre halasztatott.

Alulírottaknak azonban az a meggyőződése, hogy bármiként történt is a Séd vizének a vezetékbe történt benyomulása, az mindenesetre a szerkezet hibáira vezethető vissza, mert: 1.) Hiányzik egy tolózár, mely lehetetlenné tenné, hogy a Séd vize bármily magas vízállás mellett is a gyűjtő kútba nyomulhasson. 2.) Hiányzik egy megfelelő vezeték melyen át a gyűjtő kút tartalma, ha beszenyveztetik, a szabadba kivezethető, illetve kinyomatható. 3.) Feltűnő és gyakran érezhető hiánynak kellene minősíteni, ha a forrás vezetékek kőagyag csövei akként lennének beágyazva, hogy azok ily könnyen és gyorsan kimosattatván leszakadozás veszélyének kitéve volnának, s amennyiben az esetek valóban fennforognak, mit a későbbi vizsgálat lesz hivatva kideríteni; úgy hasonló vízmizériák elkerülése végett föltétlenül szükségesnek látjuk a fentírt okok, illetve hibák megszüntessenek."

Még aznap, március 5-én Szeglethy György polgármester levelet intézett a Rumpel és Wladek vízvezetéki vállalatnak Bécsbe, amelyben figyelmezteti a céget a korábban kötött szerződésre, és kéri annak mihamarabbi teljesítését. „A Veszprém városi vízvezeték üzemére vonatkozó 1895. évi szeptember 30-án kötött szerződésünk 20-ik pontja értelmében kötelezte magát cím, hogy az úgynevezett jótállási idő utolsó évében saját költségén egy, a vízművek kezelésében teljesen jártas művezetőt Veszprémbe fog tartani, kinek feladata a város segítésére lenni s alkalmazottjainkat a kezelésben kioktatni.

A jótállási idő utolsó esztendeje bekövetkeztén, sőt azóta már két hónap is eltelvén, kötelességem címet felhívni, hogy szerződésbeli kötelezettségének most már haladéktalanul eleget tenni 's egy szakértő, ha lehetséges a magyar nyelvben jártas mérnökét Veszprémbe küldeni és állandóan itt tartani szíveskedjék. Kénytelen vagyok e felszólamlásra azért is, mert ismételten fordultak elő oly zavarok az üzemben, melyek sürgős orvoslást igényelnek s melyek csak szakértő közbejöttével látszanak megszüntethetőnek.

Tegnapi napon is a Séd patak áradása következtében a gépek szüneteltek 's a város d. u. 3 órától ma reggeli 8 óráig víz nélkül szűkölködött.

Úgy látszik a kár a szerkezet hiányos voltára vezethető vissza s némi áldozattal elhárítható lesz.”

1902. augusztus 17-én óriási felhőszakadás volt Veszprémben. Az Angolkisasszonyok Intézetében működő meteorológiai állomás feljegyzése szerint délután 3 óra 15 perctől 7 óra 30 percig tartó, váltakozó intenzitású záporosó alkalmával 57 milliméter eső esett, aminek következtében a Séd is megáradt. „Varga Lajos fiakkeros a szakadó esőben hazafelé tartott kocsijával s a Séden átakart kelni. Mikor a patak közepére ért, az ár elragadta a lovakat s a kocsit is vitte magával. Varga segítségért kiáltott, de senki se volt a közelben. Szerencsére egy part mellett lévő fába kapaszkodott és megmenekült a kellemetlen helyzetből, mely esetleg halálos is lehetett volna reá nézve. A lovakat és a kocsit azonban elsodorta a sebes áradat s a lovak bele is fúltak a vízbe. A kocsi azonban megakadt és teljesen összetört. A megfulladt állatokat mikor a víz lefolyt, kifogták a Kiskúti korcsma közelében.”⁵⁴

---

⁵⁴ *Veszprémi Hírlap*, 1902. aug. 24. Szerencsétlenség a Sédén. 5. o.

A Kiskuti csárda története

POÓR FERENC

*Remek szép park, remek jó sör,
Isten segítsen el többször!
Langyos kis szellő lengedez,
Veszprémnek legszebb kertje ez.
Sudárnövésű fák között
Rózsállik pompás körözött.
S minden szép kincsnél többet ér
Friss sütésű jó kenyér,
s a legjobb paprikás csirke,
Hosoff bácsi hírét elvitte
A világ másik végére...
Madárcsicsergés dala száll,
Boldog az, aki ide jár.*

Dr. Friedler Kálmán és felesége
1935. július 27.

(bejegyzés a Kiskuti csárda vendéglátókönyvében)

Az Európai Unió támogatásával megvalósult, 2011 májusában átadott Kólostorok és kertek völgyével Veszprém város egyedülálló, festői turisztikai látványossággal lett gazdagabb. A projekt eredményeképp a Séd völgyében látványos sétaútvonal került kialakításra, műemlékekkel, kilátóhelyekkel, játszóterekkel, rendezvénytérrel, vendéglátóhelyekkel. A barokk püspöki pihenőtől induló turistaút most a város egyik legromantikusabb és legrégebbi vendéglátóhelyénél, a frissen felújított és üzembe helyezett, kerthelyiséges Kiskuti csárdánál ér véget.

A Kiskuti csárda építésének évéről nincs pontos adat, de bizonyos, hogy az 1800-as évek elején már létezett. Egy 1818-as veszprémi összeírásban zsidó csárdaként szerepel, Rosenthal Sámuel és családja lakta. A tulajdonos jó érzéssel választotta ki a mulató helyét a csatári zarándokútvonal mellett, amelyen a városlakók a búcsúba és kirándulni jártak – számítva a fáradt és szomjas betérrőkre. Mivel a kerthelyiséges mulatóhelynek nem volt külön neve, látogatói a tulajdonos után egyszerűen „zsidó csárda” néven ismerték. Varázsát a kertjében

álló, több mint száz éves hársfáknak köszönhető, amelyek árnyas lombjai alatt hangulatos majálisokat és juniálisokat tartottak.

Francsics Károly borbély – aki 1832-ben „felhagyott a korhelységgel” – naplójában így emlékezett vissza azokra a régi időkre: amikor „régi nyavalyámból, a részegségből mind jobban-jobban gyógyulni kezdtem [...] midőn kimenő napom következett is, vagy nem mentem sehová, vagy ha mentem is, tehát nem kocsmába vagy kávéházba, hanem ki a szabadba siettem. Egyszer a zsidó csárdai, másszor a Jutasi völgyben sétállám ki magamat, egyik pipadohányt a másik után kiégetve bámultam a kősziklákat, hajlásokat, felmásztam a hegyekre, amott meg leszaladtam a völgybe, többnyire estefelé fáradtan, porosan – de nem borosan – értem haza”.¹

Eplényi (Sábicz) Márton egy írása szerint az 1830-as években rengeteg festéket mázoltak el piarista gimnazista korukban Szoldatics Ferencsel a zsidó csárdában, ahol akkor a leendő festő anyja lakott (a csárdához ugyanis lakás is tartozott).²

A csárdáról 1848-ban is hallunk, hiszen május 16-án Francsics Károly a város egyik gyakran látogatott csárdájában, az úgynevezett „zsidó csárdában” vidám majálison vett részt, amiről maga is megemlékezett.³

A Zsidó csárda Veszprém 1857-es térképén

¹ Hudi József (szerk.): Francsics Károly visszaemlékezései. A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 3. Pápa, 2001., 24–25. o.

² Veszprém, 1883. júl. 22. Eplényi Márton: Ósi, 1883. július 15-én. 2. o. Szoldatics Ferenc (1820–1916) a vallásos festészet tanulmányozása céljából ment Rómába, ahol 1853-ban a még ott élő nazarénusokhoz csatlakozott.

³ „Hisz ez a mi ünnepünk hazáért szabadságért”. Egy veszprémi borbély a forradalomért. A Laczkó Dezső Múzeum kiállítása, Veszprém, 1998/1999., 10. o.

Az 1850-es években a csárda kertje hamuzsír égető helyként is szolgált; többnyire a házaktól összegyűjtött fahamut főzték itt főzőüstben. A forralás közben a hamu kilúgozódott, a hamuzsír pedig a víz felszínére szállt. Kihűlés után megfagyott zsírréteg maradt a hamu felett. A megfagyott hamuzsír másodszori kifőzés után lett tiszta, forgalomképes szappan.

1877-ben a helyi sajtó értesülése szerint a veszprémi „zsidó csárda” megunta a nevét, s azt modernebbel készül felcserélni.⁴ Ennek a valószínű oka, hogy az 1870-es évek második felében Istóczy Győző antiszemita rumi országgyűlési képviselő tevékenységének köszönhetően az országban megszaporodtak a zsidóellenes zavargások, elterjedt a zsidóellenes hangulatkeltés, különösen a vendéglősök, kocsmárosok ellen. A „zsidó csárdaként” ismert mulatóhely így hát felvette a kerthelyiség melletti források egyikéről a jól hangzó Kiskuti csárda nevet, és Neu Lipót tulajdonos bérlőket keresett annak üzemeltetésére.

1879-ben Varga János volt a csárda bérlője, aki a következő évben az almádi szőlőhegyben, a Szeret-féle nyárilakban önálló vendéglőt nyitott.⁵

A csárda 1880. január 1. óta bérlő nélkül állt, ekkor Killinger János vendéglős bérelte ki, és nyitotta meg május 9-én a nagyérdemű közönség előtt. A regényes fekvésű csárdát a helyi sajtó is ajánlotta a zöldbe kirándulni szeretők figyelmébe.⁶

1881. április 17-től Anders József a volt a csárda új bérlője, aki jó minőségű meleg és hideg ételekkel, jó bor és sör pontos kiszolgálásával csalogatta vendégeit.⁷

1881 augusztusában figyelemre méltó cikk jelent meg a *Veszprém Megyei Hivatalos Heti Közlöny*-ben, amely azt javasolta, hogy a lehetőség határai közt be kellene fásítani Veszprém körül mindazokat a helyeket, amelyekkel a beültetés által kellemesebb, vonzóbb külsőt szerezhetne a város környéke. Példaként felhozta többek közt a Séd völgyét a Betekintstől a Kiskuti csárdáig – sőt még azon túl is.⁸

A zsidóellenes hangulatkeltés következményei miatt 1882 áprilisában arról tudósított a helyi sajtó, hogy a Kiskuti csárda, amely kellemes fekvése miatt régebben sokak által kedvelt mulatóhely volt, már nem lesz többé mulatókert, hanem – mint hírlik – gazdasági célokra fogják használni, mivel látogatottsága az utóbbi időkben erősen megcsappant.⁹ Május elején viszont a *Pápai Lapok* közölte, hogy a mulatóhely mégis kapott bérlőt, s nem fog bezárni. A hírt megerősítette a *Veszprémi Független Hírlap* is, azzal, hogy az új bérlő (nevét nem közölte a lap) az épületet fel fogja újítani.

⁴ *Veszprém*, 1877. márc. 11. Névváltoztatás. 3. o.

⁵ *Veszprém*, 1880. máj. 30. Almádiban! 5 o..

⁶ *Veszprém*, 1880. máj. 9. A kis-kuti csárda megnyitása. 5. o.

⁷ *Veszprém*, 1881. ápr. 17. Anders József hirdetése. 5. o.

⁸ *Veszprém*, 1881. aug. 14. Országutaink befásításához. 1–2. o.

⁹ *Veszprém*, 1882. ápr. 30. A kiskuti csárda. 3. o.

Nem csupán az épület, de a hangulat is megújult. Májusban Kis Jancsi (Orsolya János) jeles cigányzenekara, külföldi vendégszereplésének megkezdése előtt, hétfői és pénteki napokon a Kiskuti csárdában játszott.¹⁰

Ugyanakkor a völgy fásítását is sürgette a megyei hivatalos közlöny: „*óhajtandó volna, hogy a Betekints és Kiskuti csárda közt levő kellemes és sétáló közönség által előszeretettel felkeresett völgyben az út fákkal lenne beültetve*”.¹¹

1882. szeptember 11-én óriási felhőszakadás volt Veszprém határában, a Sashegy táján. Az eső vég nélkülinek látszott, s alig egy óra múlva a Séd kilépett medréből. A gyönyörű Klezár-féle kert kerítését összedöntötte az ár, s behatolt a Davidikum kertjébe is, óriási károkat okozva. Meindl József csatári csöngős malma összedőlt, a Kiskuti csárda melletti Bertalan malom is jelentékeny károkat szenvedett. A mentésben a városi tűzoltóság és a helyi katonaság elismerésre méltó munkát végzett, emberéletben szerencsére nem esett kár.¹² A csárda épülete magasabban feküdt, így nem eshetett az árvíz áldozatául.

1883-ban a nyári évadra Lankesz István jó hírű helyi vendéglős bérelte ki a csárdát, ami garantálta, hogy a vendégek kellő színvonalú kiszolgáltatásban részesüljenek.¹³ És talán izgalomban is! Szeptember 22-én szélteben beszéltek a városban, hogy Savanyú Józsi, a hírhedt haramia a Kiskuti csárdában járt. A megyei heti közlöny munkatársai utánajártak a dolognak és kiderült, hogy nem a haramia, hanem egy Hollósy nevű helybeli asztalossegéd volt ott, aki Savanyú Józsinak adta ki magát. Mivel nem ez volt az első szélhámossága, bevitték a rendőrkapitányságra.¹⁴

Más izgalmas dolgok is történtek. 1883–84 fordulóján több temetőhegyi polgár lakóházába oláh cigányok törtek be, s ott disznóhúst, kenyeret és más élelmiszert tulajdonítottak el. Akik ezt észrevették, egészen a Kiskuti csárdáig üldözték a tolvajokat. Ott azonban a cigányok csatlakoztak több ott várakozó társukhoz, s komoly ellenállásra készültek, mire a polgárok felhagytak az üldözéssel. „*Bizon csak szép állapotok ezek!*” – tudósított az esetről a *Veszprémi Független Hírlap*.¹⁵

1884-ben a nyári évadra Horváth István almádi vendéglős, későbbi panziótulajdonos bérelte ki s üzemeltette a mulatóhelyet. A megnyitást a húsvét előtti vasárnapra (virágvasárnapra) ígérte jó italokkal és ételekkel.¹⁶

¹⁰ *Veszprémi Független Hírlap*, 1882. máj. 6. Kiss Jancsi. 1. o.

¹¹ *Veszprém*, 1882. máj. 21. Fásítsunk. 3. o.

¹² *Veszprémi Független Hírlap*, 1882. szept. 23. Felhőszakadás Veszprém határában. 3. o.

¹³ *Veszprémi Független Hírlap*, 1883. ápr. 7. A kiskuti csárda. 3. o.

¹⁴ *Veszprém*, 1883. szept. 23. Savanyú Józsi a kiskuti csárdában! 3. o.

¹⁵ *Veszprémi Független Hírlap*, 1884. jan. 5. Tolvaj oláh cigányok. 3. o.

¹⁶ *Veszprémi Független Hírlap*, 1884. márc. 29. A „Kiskuti Csárda” 3. o. *Veszprémi Független Hírlap*, 1884. ápr. 26. A kis-kuti csárdát. 2. o.

Egy 1885-ből származó tudósítás szerint a csárda épülete „*gyár helyiséggé lesz átalakítva, nevezetesen kéregfa-metsző működik itt*”. A tudósítás további része Veszprém iparának egy eddig ismeretlen adatára utal, amikor így folytatja: „*csak helyeselni tudjuk, hogy a faipar nálunk gyárilag űzetik*”.¹⁷

1886 tavaszán élénk mozgalom indult meg egy új sétaút létesítése érdekében, amely a Szent László kápolna melletti népiskolától a Kiskuti csárdáig vonul. A sétaút két oldalának befásítását a sajtó tudósítása szerint már meg is kezdték. A sétaút létrehozását adakozásból kívánták megvalósítani.¹⁸ A Kiskuti csárda környéke kedvelt helyszíne volt a céllövészetnek és a fegyveres erők különböző hadgyakorlatainak. A céllövészet már a 19. század elején meghonosodott az úgynevezett Klastrom völgyben, ahol a városi polgárok „*lövöldözésben magokat gyakorolni kívánták*”. A bort, sört és a harapnivalót a zsidó csárdából hozatták, ezért úgy tűnt, hogy a lövölde terület a csárdához tartozik, pedig az a város területe volt. Az esetet a városi bizottság kivizsgálta, majd felszámolták az engedély nélküli lövöldét. Az 1873–82 között működő Veszprémi Polgári és Honvéd Lövész Egylet is működtetett a csárda közelében egy lövöldét, de a boszniai háború kapcsán a sportszerető tisztikar elkerült a városból, és az egylet hanyatlásnak indult.

1886-ban Veszprém város nyári csendjét a berukkolt rezervisták (tartalékos katonák) zavarták augusztus 10-én. A 71-es és a 72-es zászlóaljak szabadságot állománya a tisztikarral együtt 10 napos gyakorlatot tartottak a csárda környékén, ahol „*fogyott is a héten a pálinka*”.¹⁹ 1887. március 4-én a helybeli honvédség tartott lögyakorlatot az „*úgynevezett zsidó csárda völgyben*”. Az arra járóknak dobszóval hozták tudomására a céllövészetet, „*nehogy valamely eltévedt golyó békes polgárt találjon*”.²⁰ 1888. augusztus 19-től, majd 1890 augusztusában (az új ismétlőfegyverekkel) és 1891 júliusában szintén tartottak lögyakorlatot, az arra járókat a helyi sajtó intette óvatosságra – a saját érdekükben.

Felejthetetlen esemény volt 1888-ban a Húsvét ünnepe, amikor a körmeneten részt vevő tömeg egy része délután, kihasználva a szép tavaszi időt, kirándult a Kiskuti csárdába.²¹

1891-ben már Csík Zsigmond az új tulajdonos (Neu Lipót a kereskedelemre váltott), aki eladásra hirdeti a csárdát, esetleg bérbe adná. Szabady Ignác lett a mulatóhely bérlője, aki pünkösd mindkét napján délután tekeversenyt rendezett a kerthelyiségben. A főnyeremény 1 darab sonka és 5 liter bor volt.²²

¹⁷ *Napló*, 1963. febr. 1. A mai napon. 4. o.

¹⁸ *Veszprém*, 1886. ápr. 11. Élénk mozgalom. 3. o.

¹⁹ *Veszprémi Független Hírlap*, 1886. aug. 14. Veszprém város nyári csendjét. 3. o.

²⁰ *Veszprémi Független Hírlap*, 1887. márc. 5., Lögyakorlatok. 3. o.

²¹ *Veszprémi Független Hírlap*, 1888. ápr. 7. Húsvét. 2. o.

²² *Veszprémi Független Hírlap*, 1891. máj. 16., Tekeversenyt. 3. o.

1893-ban szarkasztikusan írta a *Pesti Napló*, hogy a Kiskuti csárdába csak Veszprém legnagyobb gyaloglói merészkednek, akik hosszú turista útjuk során itt pihennek meg egy pohárka somlói bor mellett. Szerencsés esetben valami harapnivalót is kaphatnak.²³

1894-től Link József derék városi vendéglős vette bérbe és üzemeltette a Kiskuti csárdát és a Betekints mulatóhelyet. Gyönyörűen parkosította a területet, új sétautat alakított ki a csárda tájékán. Jó borokat és söroket hozatott a pincékbe.

*A Kiskuti csárda az 1900-as évek elején
(archív felvétel)*

A megyei közlöny 1897. évi tudósítása szerint „E két szép hely bizonyára igen látogatott lesz ezidén”.²⁴ Úgy is volt, a mulatóhely éveken át nagy közkedveltségnek örvendett, 1897 pünkösdjén még tűzijátékot is rendeztek a kerthelyiségben.²⁵

Link József halála után veje, a rokonszenves püspökségi volt erdész, veszprémi vendéglős, Ifcsics János (1864–1937) és felesége, Link Anna volt a mulatóhely bérlője, amelyet 1900 pünkösdjének első napján nyitottak meg. Több évi sikeres üzemeltetése után a csárda 1907. március 8-án reggel tisztázatlan körülmények között kigyulladt és teljesen a tűz martalékává vált. Korabeli pletykák

szerint a tűz oka összefügghetett azzal, hogy Ifcsics 1906 őszén pert nyert Húsvét János kötélgyártó iparossal szemben, aki hamis vádakkal indított eljárást ellene.²⁶ A helyi sajtó szerint is a tüzet „nyilvánvalóan bosszúból eredt gyűjtogatás okozta”.²⁷ Ifcsics János később önálló vendéglőt nyitott a Kossuth Lajos utcában és virilista lett. Hazafias magatartása miatt a kommunisták 1919-ben törvényszék elé állították.

²³ *Pesti Napló*, 1893. ápr. 30., Nyári délutánok. 23. o.

²⁴ *Veszprémi Független Hírlap*, 1897. máj. 1., A kiskuti és Betekints kerteket. 3. o.

²⁵ *Veszprémi Független Hírlap*, 1897. jún. 6., Tűzijáték lesz. 3. o.

²⁶ *Veszprémi Ellenőr*, 1906. nov. 4., Elejtett vád. 6. o.

²⁷ *Veszprémi Ellenőr*, 1907. márc. 10., Leégett a Kiskuti. 5. o.

Az 1910-es évekből kevés információval rendelkezünk a csárda működéséről. A *Veszprémi Hírlap* szerint 1914. június 24-én a Magyar Királyi 31. Honvéd Gyalogezred tisztikara a völgyben tartotta szokásos díjlövő versenyét, amelyen részt vett az egész tisztikar. Az eredményhirdetés után a társaság a feldíszített Kiskuti csárdában mulatott.²⁸

A csárdát az 1920-as évektől Bakonyi (Braun) Andor, a Hungária sörcsarnok bérlője bérelte és nagy népszerűséggel üzemeltette. Cigányzenekarok muzsikáltak a mulatozóknak, 1925-ben például Árvai Józsi (1879–1953), a város és környéke leghíresebb primása szolgáltatta a zenét. Közvetlen autójárat is indult a városi taxiállomásról a csárdához.

1927-től Hosoff József lett a mulatóhely bérlője, 1930 júniusától pedig tulajdonosa, aki családias találkozóhellyé alakította a mulatóhelyet. A látogatók számára vendégeknyvet nyitott, amelyet kisebb-nagyobb megszakításokkal a mulatókert bezárásáig vezettek. A két világháború közötti „boldog békeidőket” nevezhetjük a Kiskuti csárda fénykorának. A középosztály családjai kívül a korabeli Veszprém egykori hírességei, például a Cholnoky testvérek, Homoki Ferenc újságíró, költő legszívesebben hársfavirágzás idején látogatták a csárdát. Cholnoky Jenő már világhírű földrajztudósként írta a csárda vendégeknyvébe: „A természet szépsége, Hosoffék finom főztje, a felszolgált jó bor harmóniája a világ egyik legszebb helyévé teszi számomra a Séd völgyét”. De megtaláljuk a vendégeknyvben mások mellett a bevezető vers szerzőjének, dr. Friedler Kálmán pénzügyminisztériumi tisztviselőnek a nevét, Karsay Józsefnek, a labdarúgó Profi Liga volt játékvezetőjének bejegyzését is. A közjogi és egyéb méltóságok azután kocsiztak le a völgybe, miu-

A Kiskuti csárda kerthelyisége 1930-ban.
Zimonyi Máté gyűjteménye

²⁸ *Veszprémi Hírlap*, 1914. jún. 28., Tiszti díjlövészet. 3. o.

tán kedvenc belvárosi kávéházuk bezárt, és az ottani cigányzenekar a csárdában muzsikált, akár hajnalig.

1929 őszén Veszprémben rendezték a városi és községi mérnökök negyedik vándorgyűlését, amelynek során szeptember 9-én este a zirci kirándulás után közös vacsorát rendeztek a Kiskuti csárdában. Az étkezés étlap szerint történt.²⁹

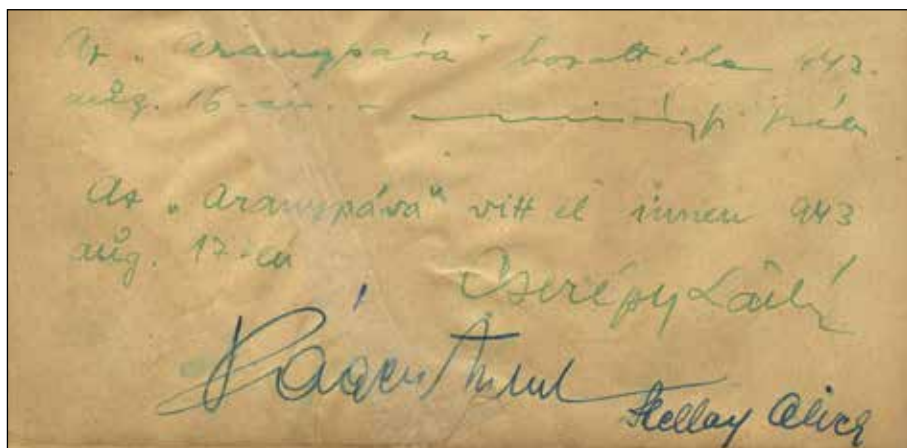
1933. július 9-én tartották a Magyar Sütők Országos Szövetségének gyűlését Veszprémben, amelyen részt vettek a megye nagyobb településeinek sütőiparosai. A gyűlés után a résztvevők a Kiskuti csárdába kirándultak.³⁰

1935. augusztus 16-án a dunántúli frontharcosok nagyszabású találkozót rendeztek Veszprémben. Miután az alsóvárosi temetőben megkoszorúzták az I. világháborús hősök emlékművét és a városháza tanácsstermében intéző bizottsági ülést tartottak, a Kiskuti csárdában dísztáborozáson vettek részt.³¹

1938-ban a Szent István völgyhíd átadását követő fogadást is a Kiskuti csárdában tartották.

1943-ban a Cserépy László által rendezett *Aranypáva* című filmdráma egyik helyszíne volt a Kiskuti csárda. A film rendezője és főszereplői: Páger Antal, Sulyok Mária és Szellay Alice augusztus 17-én a csárda vendéglőjébe írták be köszönő szavaikat.

A csárdát 1950-es utazásai során meglátogatta a mesterháza birtokára visszavonult Mesterházy Ferenc volt vármegyei főispán – aláírása szerepel a vendéglőjében.

Vendéglőnyi bejegyzés 1943-ból

²⁹ *Városok Lapja*, 1929. szept. 1., Meghívó. 207. o.

³⁰ *Magyar Sütők Lapja*, 1933. júl. 15. A szövetség tovább folytatja... 7. o.

³¹ *MTI Napi hírek*, 30. kiadás, 1935. aug. 16-án 21 óra 35 perckor

A csárdát 1952-ben államosították, a Hosoff család a Veszprém és Környéke Vendéglátóipari Vállalat alkalmazottja lett. A lakást viszont megtarthatták, így ment ez 1958-ig, Hosoff József haláláig. Ezután leánya, Simon Károlyné Hosoff Ágnes vezette a vállalat mulatóhelyét. A csárda látogatói ezekben az években kispénzű emberek, művészek, bohémek, egyetemisták, akiknek kedvenc ételle Ágnes asszony híresen ízletes bablevese és tepertős pogácsája volt. Rendszeresen ülésezett itt a Lovassy Gimnázium diákjai által 1964-ben alapított Nyelvművelő Klub, amelynek emlékét ma is hirdeti a csárda falán egy 1981-ben készült kerámia emléktábla.

Már szó volt róla, hogy a mulatóhely közelében a 19. század végén a fegyveres erők lövészversenyeket rendeztek. Ezt a hagyományt a szocialista rendszerben is előszeretettel ápolták. 1963-ban a Magyar Honvédelmi Sportszövetség járási versenyeinek megyei döntőjét rendezték meg a csárda környékén. 1965-ben, 1967-ben és 1968-ban a sikeres járási találkozók után a legjobbak az Összetett Honvédelmi verseny megyei döntőjén, nagyszerű terepen mérték össze erejüket ugyanitt. A járási győztesek gyalogló, motoros és lövész versenyen találkoztak egymással, s a Kiskuti csárdában ünnepelték eredményeiket. 1970 júniusában tartalékos tisztek megyei versenyét rendezték a mulatóhely környékén. 1972 őszén a fegyveres erők napja előtt három megye fiataljainak részvételével lövészversenyt és honvédelmi akadályversenyt tartottak a csárda környezetében. Utána jót mulattak a csárdában. 1973-ból és 1983-ból is tudunk honvédelmi verseny rendezéséről.

1969. február 3-án a hegyekben bekövetkezett esőzés, havazás és gyors olvadás következtében nagy árhullám vonult le a Sédén, amely több helyen is kilépett medréből, elöntve a kerteket. A Kiskuti csárda környékén rövid idő alatt szinte kisebb tenger keletkezett.³²

1967-ben a Veszprém és Környéke Vendéglátóipari Vállalat belső problémái miatt és a hatékonyság növelése érdekében eladásra hirdette a Kiskuti csárdát, de végül is nem talált vevőt, így más megoldást kerestek. 1970 nevezetes év volt a mulatóhely és a Hosoff-leszármazottak történetében: a csárda tulajdonjogát Ágnes asszony végül visszakapta. Május 8-án hirdetés adta tudtul a Naplóban, hogy újból megnyílt Veszprém kedvelt kirándulóhelye, a Kiskuti csárda.

A mulatókert környéke is rendezettebbé vált. 1974-ben készült el a csárda kertje mellett az új Séd-híd, szabályozták a patakmedret. A környező kertek fokozatosan kezdtek beépülni családi házakkal.

Ágnes asszony is idővel megfáradt, már nehezen tudta ellátni vendégeit. A nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején eladásra hirdette a mulatóhelyet, de nem akadt vevője.

³² *Napló*, 1969. febr. 4. Magas árhullám vonult le a Sédén. 1. o.

1995 tavaszán nagy vihar dúlt a völgyben. A Kiskuti csárdánál egy 30 méter magas, 120 cm törzsátmérőjű fűzfát döntött meg a heves széllelés, amelyet létráról daraboltak fel a tűzoltók, megmentve így a csárda épületét.³³

Ágnes asszony 1998 nyarán is eladásra hirdette a csárdát, de ekkor sem akadt komoly vevője, így hát folytatta a csárda üzemeltetését. 2004-ben 76 évesen a megye vendéglőseinek korelnöke már nem főz, híres pogácsait is egyre ritkábban süti. A harmadik évezred legelején a csárda már kevésbé népszerű, mint azokban az években, amikor a baráti társaságoknak, családoknak volt idejük, kedvük és pénzük is ahhoz, hogy beüljenek a csárda kerthelyiségébe.

Ágnes asszony halála után a család üzemeltette tovább a városszerte ismert vendéglátóhelyet, s habár teljesen más volt a szakmájuk, igyekeztek fenntartani a csárda hagyományos hangulatát, népszerűségét. Iskolás kiránduló csoportok, szervezett túrázók, nyugdíjas klubok voltak a vendégeik. 2011 októberében például az indián nyár napsugari mellett a Gizella Nyugdíjasklub tagjai látogattak meg a Kiskuti csárdát, ahol a kerthelyiségben egy felejthetetlen délután során szalonnát, kolbászt és hagymát pirítottak a nyársakon. 2012 júniusában a jó tapasztalatok alapján záró foglalkozásukat is itt rendezték.³⁴ Ám a felejthetetlen, élményekben gazdag találkozók lassan veszítettek egykori fényükből, a csárda népszerűsége idővel hanyatlott. A család is belefáradt az üzemeltetésbe, így a 185 éves múlttal rendelkező mulatóhely 2016-ban – úgy tűnt – végleg bezárta kapuit.

Hosoff Ágnes 76 évesen azon gondolkodott, hogy lesz-e vajon, aki a Kiskuti csárdát tovább működteti és fennállásának 200 éves jubileumát megszervezi. Örömmel állíthatjuk, hogy bizony lett! Az Európa Kulturális Fővárosa (EKF) programnak köszönhetően, Veszprém város közgyűlése döntésének értelmében a csárda ingatlan-együttese a város tulajdonába került.³⁵ Elsősorban a vendéglátó funkció visszaállítása volt a fő cél, de az EKF 2023 programban tervezett hagyományőrző és népművészeti központ létrehozása is, ahol a népművészetek, a népdal és a népi játékok, valamint a tánc és a kézművesség hagyományaival lehet ismerkedni. A Kolostorok és kertek helyszíneire tematikájában is jól illeszkedő funkció a tervek szerint hosszú távon is számos, élményekben gazdag lehetőséget kínál majd a látogatóknak.

Az EKF 2023 programsorozatban a szükséges létesítmény-fejlesztések keretében a Kiskuti csárda átalakítására és felújítására, valamint zöldfelületi környezete megújítására is sor került. A tervek elkészülése után a városi önkor-

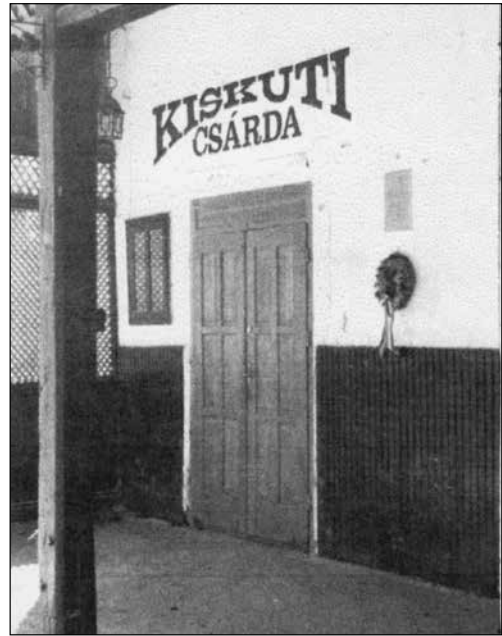
³³ *Napló*, 1995. ápr. 12. Viharok és károk. 3. o.

³⁴ *Napló*, 2011., nov. 7. Őrizzük a szépet. 15.o.; *Napló*, 2012. jún. 22. Jó hangulatban telt a találkozó. 14. o.

³⁵ *Napló*, 2021. márc. 27. Gyarapodó városi ingatlan-vagyon. 4. o.

mányzat beruházásában 2023 tavaszán támfal-felújítással megkezdték a megvásárolt terület rekonstrukcióját. A feladattal az önkormányzat a közbeszerzési pályázatot elnyert, jó referenciákkal bíró Diorit Partner Kft.-t bízta meg. A tervek szerint úgy kellett napjaink igényeire szabni a csárda épületét, hogy közben megmaradjanak azon rusztikus jegyei, ahogyan megszerették a veszprémiek, és beépült a mindennapjaikba. 2023 májusában már fel is vonultak az építómunkások, hogy elkezdjék a munkát, amit a szerződés értelmében december végéig el kellett végezni. A leromlott állapotú csárdaépület felújításának idejére az épület előtti 0273. helyrajzi számú útszakaszt (az egykori csatári zarándokút részét) ideiglenesen lezárták, az átmenő közúti és gyalogos forgalom is szünetelt.³⁶

Elsőként betonszegéllyel látták el az épület északi kertjének határát, hogy megakadályozzák ezzel az esős időben előforduló sárlefolyást. Térkövekkel burkolták a lezárt útszakasz nyomvonalát, felújították az épület mögötti, fából készült kerítést. A csárdaépület homlokzati hőszigetelés kapott, új nyílászárókat szereltek fel. Fontos volt, hogy új, cserepes tető is kerüljön a 220 négyzetméteres csárdaépület fölé, ami megóvja az időjárás viszontagságitól.

A Kiskuti csárda terasza a felújítás előtt

Folynak a betonozási és külső építési munkák

³⁶ *Veszprémi 7 Nap*, 2023. máj. 24. Kiskuti csárda átalakítása. 14. o.

Az épület belső átalakítása néhány belső fal átalakításával történt, hogy helyet adjanak az új konyhának, a vizesblokknak és a mintegy ötven főre tervezett belső vendégtérnek. Ehhez viszont épületgépészetileg teljesen át kellett alakítani az egész épületet, megoldani a hőszigetelést és a falak vizesedésének problémáját.

Egyidejűleg megkezdték az egykori kerthelyiség rendbehozatalát, amit szabadidő-parknak úgy rendeztek be, hogy hatvan vendég le tudjon ülni a szabadban. Emellett egy árnyékoló teraszt is kialakítottak, mobil színpad felállítására is lehetőséget biztosítottak, a gyermekeknek pedig játszóteret létesítettek. A tervezésnél kiemelt figyelmet kapott a természetes környezet megóvása – mindössze egy fát kellett kivágni, amellett, hogy a meglévő ribizli- és málnabokrokat is megtartották. A kivitelezés összköltsége bruttó 380 millió Forint volt.³⁷

A munkálatok befejeztével a csárda üzemeltetését az önkormányzat pályázat útján biztosította, amelyet Sindler Attila vállalkozó nyert el 10 évre. 2024. június 1-től a megújult vendéglátóhely már várja látogatóit.

A felújított Kiskuti csárda látképe

A felújított csárda terasza

Megjegyezzük: a nosztalgizálók örömeire talán érdemes lenne felújítani a bableves- és tepertős pogácsa hagyományt, bevezetni az új vendégkönyvet. Ha beindul a vállalkozás, akár még az élőzenés nyári estéket is fel lehetne újítani. A kerékpározók örömeire a Kiskuti csárda a V-Bike kerékpárkölcsonzó rendszer egyik gyűjtőállomása lett, elősegítve, hogy minél több ember használja ezt

³⁷ Így éled újjá Veszprém legendás csárdája. <https://vehir.hu>, 2023. máj. 27. (Letöltés dátuma: 2023. nov.7.); *Napló*, 2024. jan. 5. 1, Megújult a csárdaépület. 3. o.

a környezetbarát közlekedési lehetőséget. A csárda kultusza így mindörökké a veszprémieké maradhat, hiszen nem lehet a nosztalgikus emlékeket kitörölni sem a régiek, sem remélhetőleg a jövőbeni látogatók szívéből. Az élet ezzel végleg visszatérhet Veszprémvölgybe.

Az archív képeken kívüli fotókat Gandajeva Júlia készítette 2023–2024-ben.

FELHASZNÁLT EGYÉB IRODALOM:

HOGYA György (2005): *Cigányprímások és szórakozóhelyek Veszprémben*. Budapest.

Napló, 2004. febr. 22., Kocsmárosné, aranyvirág... 3. o.

JÁKÓI Bernadett (2006): *A Kiskuti csárda emlékkönyve*. Kézirat, CD melléklettel. Veszprém.

Napló, 2016. jún. 2. JÁKÓI Bernadett: Nincs több borozás a csárdában. 15. o.

Veszprémi 7Nap, 2021. ápr. 8. Újjáéled a kultikus Kiskuti Csárda. 11. o.

Rainprecht címer egy budai kápolnán, ahol Erzsébet királyné is imádkozott

RAINER PÁL

A közelmúltban Budapesten járva megtekintettem – igaz csak kívülről – a II. kerületben, a Budakeszi út 51/b. szám alatti, 1820–1822-ben épült, neogótizáló protoromantikus, régóta használaton kívül álló, felújításra szoruló, évtizedek óta bezárt Ferenc-halmi Szűz Mária és Nepomuki Szt. János-kápolnát. A kápolna homlokzatán egy sérült, kőből faragott házaspár címerre figyeltem fel, amely felkeltette az érdeklődésemet. Veszprémbe hazatérve utána néztem a kápolna

történetének, s ekkor kiderült, hogy a kettős címer Kalmárfy (Krammerlauff) Ignác és felesége, Rainprecht Katalin címere.¹ Miután az ausztriai eredetű, onnét a 16. századi végén a vallásüldözések elől Sopron vármegyébe (Fe-

A Ferenc-halmi Sz. Mária és Nep. Szt. János kápolna K- és É-felől.

A szerző felvétele, 2024

¹ HORLER 1962. 176–178., o. 73–74. ábrával és a kápolnára vonatkozó korábbi levéltári és könyvészeti adatok részletes felsorolásával; NAGY-BÓNIS 1975. 283–284. o. 116. ábrával.

keteváros/Purbach, Fertőfehéregyháza/Donnerskirchen) menekült evangélikus, majd rövidesen rekatolizáló Rainprecht család (a családnév gyakorta Reinprecht változatban is szerepel) három generációja szorosan összefonódott Veszprém város és Veszprém megye múltjával, úgy gondoltam a Veszprémi Szemlét is érdekelheti ez a Veszprémben ismeretlen emlék.

Annál is inkább, mert legjobb tudomásom szerint Veszprémben csupán egyetlen egy címerábrázolás található a családtól, de ez is olyan eldugott helyen, hogy nagy valószínűséggel a veszprémiek többsége sohasem látja, vagy, ha mégis, akkor sem figyel fel rá. Ez pedig nem más, mint a veszprémi főispánok a Laczkó Dezső Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményébe tartozó arcképgalériájának ifj.

A Rainprecht Katalin és Kalmárffy Ignác házaspár címere a ferenc-halmi Sz. Mária és Nep. Szt. János kápolna homlokzatán, 1822. A szerző felvétele, 2024

dr. Rainprecht Antal (1908–1986) főispánt (1945) ábrázoló olajfestménye, amely a veszprémi vármegyeháza Szent István-termében, a szemmagasságtól lényegesebb magasabban elhelyezve látható. Nos, az őt ábrázoló festmény bal felső sarkában kis méretben megfestették a Rainprecht család címerét is. Ráadásul nem a festmény keletkezésének idején szokásos modernebb stílusban, hanem olyan formában, ahogy az a család 17. századi címereslevelén megfestve szerepelt.²

A Lajta-hegység és a Fertő tó között, Feketeváros és Fertőfehéregyháza környékén főként kiterjedt szőlészettel és borászattal foglalkozó Rainprecht család két tagja, Rainprecht Rupert (1583–1632. okt. 4.) aranyműves és testvére, Rainprecht Pál (1588–1642) 1628. okt. 14-én kapott magyar nemességet és címera-

² LDM Képzőművészeti Gyűjtemény ltsz. 2020.2.1. Pellérdy Pospesch Nelly festménye. Az adatokat Tevesz Mária művészettörténésznek köszönöm. A kép említése: LOVASSY 2023. 283. o.

*Rainpreht Antal (1908–1986)
Veszprém vármegye főispánja (1945).
Olajfestmény. LDM Képzőművészeti
Gyűjtemény*

*Rainprecht Rupert (1583–1633) és testvére,
Rainprecht Pál (1588–1642) II. Ferdinánd ki-
rály által 1628. okt. 14-én adományozott címe-
re. RAINPRECHT 1980. címlap ábrája után*

dományt II. Ferdinánd királytól.³ Az egyenes állású, ívelt oldalú, felső sarkain átlósan lecsapott, kék színű tárcsapajzsban zöld talajon egy jobbra forduló, kiöltött vörös nyelvű arany oroszlán látható, felemelt jobbában arany markolatú, ezüst pengéjű szablyával. A pajzsban kissé jobbra fordított pántos sisak (a pántok aranyszínűek), a sisakon leveles arany korona. A sisakdísz a növekvő pajzsbeli oroszlán. A címertakarók jobbra vörös-arany, balra vörös-ezüst színűek. A címet a címeres levélen egy álló ovális, zöld koszorúval és barokkos arany girlandokkal keretezett lila mezőben festették meg. A lila mező pedig egy négy-szögletes, aranykeretes kék mezőben nyert elhelyezést. A kék mező jobb felső sarkában Magyarország vörössel és ezüsttel hétszer vágott címere, a bal felső sarkokban Magyarország hármashalmos, kettőskeresztes címere látható. Mindkét magyar címer egyenes állású, kerekaltpú címerpajzsban jelenik meg, a pajzsokat leveles arany korona fedi.⁴

Ugyanez a címer látható a 65 éves korában, 1672. június 3-án meghalt Reinprecht (a sírfeliraton így szerepel!) György⁵ sírkövén is, amely Donnerskirchen

³ KEMPELEN 1915. 9: 40.; HUDI 1998. 123. o.

⁴ HUDI 1998. 122. o.

⁵ Valószínűleg azonos a KEMPELEN 1915. 9:41. családfán szereplő Rainprecht Györggyel (1607–1672. szept. 22.), a nemességszerző Rainprecht Rupert fiával.

Reinprecht György († 1672) címeres sírköve, Donnerskirchen, r. k. templom. Forrás: (<https://www.kozterkep.hu/47232/reinprecht-gyorgy-epitafiuma#vetito=521133>)

2.) és Steiner della Pietra Terézia (1823 – Veszprém, 1888. nov. 19.)⁹ gyermeke, a váli (Fejér vm.) Dreher-uradalom jeles gazdatisztje volt. Innét csábította magához br. Hornig Károly veszprémi püspök Veszprémbe, ahol a veszprémi püspökség jószágkormányzója lett. Élénken részt vett az 1890-es évek katolikus politikai mozgalmában. Szorgalmas munkájával szép vagyont szerzett. Veszpr-

(Burgenland) r. k. templomának külső falába van beillesztve. Az álló téglalap alakú sírkő felső részét 18-soros német nyelvű nagybetűs felirat tölti ki, alsó részén egy lemélyített hármás karéjban faragták ki a család címerét.⁶

De hogyan került a Rainprecht címer egy budai kápolnára? Nos, a Ferenc-halmi fogadalmi kápolnát Krammerlauff (1790-től nemes Kalmárfy) Ignác (1754–1823) budai városbíró építtette saját telkén, a közelben álló budai villája és majorsága közelében. Az ő felesége pedig 1782-től – a több évtizedig vármegyei és városi hivatalt viselő (Pest vármegyei táblabíró és budai szenátor) Rainprecht Ferenc Xavér (1724–1781. nov. 16.) és felesége, Marckmiller Róza (1740–1786. aug. 6.) leánya –, Rainprecht Katalin (1758–1841. jan. 6.) volt.⁷

A veszprémi Rainprechtek máig jó emlékezetet, megbecsülést hagytak maguk után.

Dr. Rainprecht II. Antal (Donnerskirchen, 1844. febr. 9. – Budapest, 1908. szept. 11.)⁸ Rainprecht I. Antal (? 1813. máj. 13. – Donnerskirchen, 1844. febr.

⁶ <https://www.kozterkep.hu/47232/reinprecht-gyorgy-epitafiuma#vetito=521133>, <https://www.kozterkep.hu/47232/reinprecht-gyorgy-epitafiuma#vetito=544128> (feltöltő Bertha János, 2023. ápr. 4.)

⁷ KEMPELEN 1915. 9: 41–42. o.; NAGY 2020. 426., 434. o.

⁸ HUDI 1998. 127. o.; LOVASSY 2023. 276–277. o.

⁹ SZÖLLŐSI 1995. 318. o.

rémben megvásárolta a Rosos család 1813–1818 között épült, klasszicista, emeletes kúriáját (korábban Búzapiac tér 10., napjainkban Mindszenty utca 5.).¹⁰ A bakonyi Pénzeskúton (ma Pénzesgyőr) pedig 1897-ben birtokot vásárolt, ahol fel- és kiépítette Antalházát (ma Kerteskö) a család birtokát.¹¹ Felesége Reinprecht Magdolna (1846 – Veszprém, 1922) volt.¹² Veszprémében számos építkezés köthető személyéhez. Talán a leismertebb a püspöki jószágkormányzóságé (napjainkban Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Komakút tér 3.), amely mai formáját Schmahl Henrik (1846–1912) tervei alapján 1901–1902-ben nyerte, s amelynek a tornyán Rainprecht és kisfia („a nyájas kormányzó és a kis Tóni”) domborműves terrakotta mellképe is látható, igaz nagy magasságban.¹³

*Rainprecht Antal (1881–1946)
Veszprém vármegye főispánja (1917–1918
és 1918–1919). Olajfestmény.
LDM Képzőművészeti Gyűjtemény*

Fiuk, dr. Rainprecht III. Antal (Vál, Fejér vm., 1881. júl. 24. – Budapest, 1946. okt. 6.)¹⁴ a veszprémi piaristáknál érettségizett ügyvéd elvégezte a magyaróvári gazdasági akadémiát is. Édesapját, annak halála után követte a veszprémi püspöki jószágkormányzóság élén (1908–1909). Azonban a püspök szociális tevékenységét elégtelennek tartva, hamarosan megvált állásától. A republikánus, pacifista-humanista, köztársasági érzelmű ember ezután ügyvédként praktizált, iparvállalatok jogi képviselőjeként tevékenykedett és Antalházán gazdálkodott. Az I. világháborúban súlyos sebesüléséig tartalékos huszárcapitányként vett részt. (A veszprémi vármegyeházán az ő díszmagyaros portréja is látható.¹⁵

¹⁰ MÁRKUSNÉ VÖRÖS 2015a. 262–265. o.; JANKOVICS 2022. 160. o.; LOVASSY 2023. 283–284. o.

¹¹ HUDI 1998. 121. o. stb.; LOVASSY 2023. 276–277., 282. o.

¹² SZÖLLŐSI 1995. 318. o.; HUDI 1998. 127. o.

¹³ MÁRKUSNÉ VÖRÖS 2015b. 40–49. o.; JANKOVICS 2022. 121–122. o.; LOVASSY 2023. 282. o.

¹⁴ HUDI 1998. 127. o.; LOVASSY 2023. 277–279. o.

¹⁵ LDM Képzőművészeti Gyűjtemény. ltsz. 2020.1.1. Takách és Ecsödi festménye, 1936. Az adatokat Tevesz Mária művészettörténésznek köszönöm. A kép említése: LOVASSY 2023. 283. o.

A festményen, mentéjére tűzött frakkláncon¹⁶ büszkén viseli a világháborúban elnyert hadikitüntetéseinek miniatűrjeit: 1.) a Katonai Érdemkereszt 3. osztályát, 2.) az Ezüst Katonai Érdemérmét, 3.) a Bronz Katonai Érdemérmét, 4.) a 2. osztályú Ezüst Vitézségi Érmét, 5.) a Károly Csapatkeresztet és 6.) a feltehetően még önkéntesi éveiben során elnyert 1908-as Katonai Jubileumi Emlékkeresztet.)

Esterházy Móric gróf miniszterelnöksége alatt, 1917–1918-ban, majd 1918. nov. 1. –1919. márc. 17. között, Károlyi Mihály és Berinkey Dénes kormánya idejében Veszprém vármegye főispánja volt, de érzékelvén a politikai élet rohamos radikalizálódását, néhány nappal a Magyarországi Tanácsköztársaság kiáltása előtt tisztségéről lemondott. A vörös Tanácsköztársaság alatt antalházai birtokára internáltak. Az ellenforradalom hatalomra jutását követően viszont kellő önmérsékletet tanúsítva nem szorgalmazta meghurcolói megbüntetését. 1922–1926 között a veszprémi választókerület nemzetgyűlési képviselője volt. 1926-tól a magyarországi Páneurópa-mozgalom megalapítója és szorgalmazója.¹⁷ A Horthy-rendszer légkörétől azonban ez a mozgalom teljesen idegen maradt. Rainprecht egyre jobban elszigetelődött. Az 1926-os választások során már nem tudott bekerülni a nemzetgyűlésből újra országgyűléssé alakuló parlamentbe. 1930-ban visszavonult a politizálástól. Veszprémi kúriáját is eladta és a bakonyi Antalházára költözött gazdálkodni. Feleségétől, Fenyvessy Arankától (1883–1961) három gyermeke született.¹⁸

Ifj. dr. Rainprecht IV. Antal (Veszprém, 1908. márc. 15. – Bécs, 1986. dec. 22.)¹⁹ jogi végzettséget szerzett. Ügyvéd, törvényszéki jegyző, majd titkár a budapesti Goldberger-gyár jogtanácsosa. A II. világháború után a Kisgazdapárt soraiban politizált. 1945 márciusától októberig Veszprém vármegye főispánja. Kommunista nyomásra rövidesen lemondani kényszerült tisztségéről és néhány év múlva a hírhedt recski munkatáborban kötött ki. Innét 1953. szept. 18-án szabadult, s ezután rövid ideig rendőri felügyelet alatt Balatonfüreden tengődött. Az 1956-os forradalom után Ausztriába menekülve évtizedekig az ottani magyar emigráció egyik vezéralakjaként tevékenykedett. Gróf Eltz Máriával kötött házassága gyermektelen maradt. Sírja a Sankt Florian-i (Felső-Ausztria) Ágoston rendi kanonokok apátságának temetőjében található. Egykori recski rabtársai egybehangzóan úgy emlékeztek rá vissza, mint aki a rabság embertelen körülményei között is mindig tökéletes úri emberként visel-

¹⁶ A kitüntetések ilyen viselési formája némileg szokatlan. Díszmagyar mentén inkább eredeti formájukban viselték a kitüntetések. A frakklános viselés – mint neve is mutatja – inkább frakkon, egyéb polgári öltözeten volt általános.

¹⁷ LOVASSY 1996.

¹⁸ HUDI 1998. 127. o.; LOVASSY 2023. 279. o.

¹⁹ HUDI 1998. 127. o.; LOVASSY 2023. 279–282. o.

kedett, szinte minden sorstársához volt egy-egy jó szava, s mindent elkövetett azért, hogy társaiban tartsa a lelket, szellemileg ne fásuljanak el, a rabtartóknak ne sikerüljön őket megtörniük.

Két leánytestvére közül nővére, Rainprecht Magdolna (Veszprém, 1906. júl. 14. – East London, 1987. szept. 16.)²⁰ Lederer Györgyhöz ment feleségül és a II. világháború után Dél-Afrikába (Fokváros) emigrált. Húga, Rainprecht Judit (Veszprém, 1910. ápr. 21. – Budapest, 1989. jún. 17.)²¹ Kiskéry (Komornik) Lóránd (Ács, Komárom vm., 1888. jún. 2. – Balatonfüred, 1965. okt. 23.)²² m. kir. honvéd vezérőrnagyhoz, a jutasi Honvéd Altisztképző Intézet parancsnokához (1938–1940) (utóbb 1950–1957 között alkalmi munkás, 1957-től éjjeliőr) ment feleségül. Antalházán, majd birtokuk államosítását követően Balatonfüreden, később Budapesten élt. Megözvegyülvén, idős korában, halála előtt két évvel (1987) másodszor is férjhez ment, ezúttal Hankó Miklóshoz.

Velük ellentétben a budai kápolnán címerüket elhelyeztető Kalmárfy–Rainprecht házaspár kifejezetten vegyes, emberileg-erkölcsileg erősen kifogásolható emlékezetet hagyott maga után, igaz inkább csak a korszakkal foglalkozó budapesti várostörténészek köreiben, mert mára már egyiküket sem mondanám közismertnek.

Krammerlauff (Kalmárfy) Lőrinc (Buda, 1754. aug. 7. előtt – Buda, 1823. dec. 13.)²³ Krammerlauff János György kádármester, budai városi alkamrás (hivatalban: 1752–1777) ifjabb fia volt. Bátyja, Krammerlauff Ferenc nádori főudvarmester, nővére, Krammerlauff Veronika Laszlovszky József budai városbíró felesége. Felsőbb tanulmányait Bécsben és Nagyszombatban (Pozsony vm.) végezte, ahol kamarai-politikai tudományokat tanult. Négyévi patvaristáskodás után, 1776-ban Pesten tett ügyvédi vizsgát. Hivatali pályafutását gróf Niczky Kristóf tárnokmester (hivatalban: 1783–1786) magántitkáráként kezdte. 1785-től tárnokszéki jegyző.²⁴ 1782-től 1787-ig Buda város aljegyzője, 1788-tól budai városi tanácsos. 1790. nov. 18-án Pozsonyban magyar nemességet és cí-

²⁰ SZÖLLŐSI 1995. 319. o.; HUDI 1998. 126. o.; LOVASSY 2023. 279. o.

²¹ SZÖLLŐSI 1995. 319. o.; HUDI 1998. 126. o.; LOVASSY 2023. 279., 283. o.

²² HERCZEGH 1936. 359. o.; FÖLDESI 2010. 83. o.

²³ TAKÁTS 1932.; TÓTH 1940. 88. o.; KÓSA 1941. 39–40. o.; TÓTH 1941. 86–87. o.; NAGY-BÓNIS 1975. 434–435. o.; PÁLMÁNY 2013. 61–62. o.; NAGY 2020.

²⁴ A tárnokszék a tárnoki városok (Buda, Pest, Kassa, Bártfa, Eperjes, Komárom, Győr, Pozsony, Sopron, Debrecen, Szatmárnémeti, Kőszeg, Zágráb, Nagyszombat, Szokolca, Kőrös, Kapronca, Károlyváros, Korpona, Kismarton, Modor, Pécs, Újvidék, Temesvár, Szeged, Zombor, Szabadka) fellebbviteli bírósága volt. Budán, illetve Pesten működött. Ülésein a tárnokmester, vagy az altárnokmester elnökölt, bírótársai a tárnoki városok küldöttei voltak. NAGY-BÓNIS 1975. 453. o.; PÁLMÁNY 2013. 53–54. o.

mert kapott II. Lipót királytól.²⁵ A Kalmárfy címer négyelt pajzsának 1. és 4. fehér (ezüst) mezejében jobbra forduló,²⁶ lebegő, vörös tarajos fekete kakas áll, jobbában írotollal. A címerpajzs 2. és 3. kék mezejében hullámkon egy jobbra forduló feketével fegyverzett²⁷ fehér hattyú úszik. A pajzsos koronás pántos sisak. A sisakdísz egy növekvő jobbra forduló arany oroszlán, jobbában szablyával. A címertakarók jobbra fekete-ezüst, balra kék-ezüst színűek.²⁸ (Kempelen Béla viszont ettől teljesen eltérően írta le a Kalmárfy címet: „kék pajzsban oroszlán jobbában 3 rózsát tart; sisakdísz: növekvőleg az oroszlán, takarók: kék-arany, fekete-arany”.²⁹)

Nevét is ugyanekkor változtatta meg Kalmárfyra. A nemesség kiterjedt leányaira – Szerafina Konstancia, Eulália Anna, Alojzia Vilhelmina – is. 1790–1795 és 1797–1823 között budai városbíró. Pest vármegye táblabírája. Az 1796-os, 1802-es, 1807-es, 1808-as, 1811–1812-es országgyűléseken Buda város követe. 1808-tól a budai polgárórség parancsnoka. 1809. január 8-án, a Lipót Rend első kitüntetettjei között (17 nagykeresztes, 27 középkeresztes, 50 lovagkeresztes) ő is elnyerte a rend lovagkeresztjét.³⁰ A bécsi udvar besúgója, a magyar hivatali nyelvhasználat kiterjesztésének ellenzője. Rendkívül törtető, saját érdekeit mindenkor gátlástalanul előtérbe helyező ember volt, akit számos kortársa hivatali hatalmával való visszaéléssel, vesztegetéssel, sikkasztással, okirat hamisítással, a gondjaira bízott árvák vagyonának gondatlan kezelésével, részbeni ellopásával vádolt. Viszont a Széchényi Könyvtár alapításakor saját könyvtárának kéziratait ajánlotta fel (1802–1803). A Ludovika Akadémia megalapítását 2000 forinttal

Kalmárfy Ignác (1754–1823) II. Lipót király által 1790. nov. 18-án adományozott címe-re. Forrás: SIEBMACHER Ungarn 1893. után

²⁵ ILLÉSY-PETTKÓ 1895. 102., 120. o.; KEMPELEN 1915. (a munka digitális változatát használtam, ebben nincsenek oldalszámok).

²⁶ A heraldikában az irányok úgy értendők mintha a címet a saját ruhánkon vagy pajzsunkon viselnénk.

²⁷ A fegyverzet a heraldikában az állatok karmát, csőrét jelenti.

²⁸ SIEBMACHER Ungarn 1893. 282. o., Tafel 213.; ÁLDÁSY 1940. 6: 113. o. Nr. 132.

²⁹ KEMPELEN 1915. (a munka digitális változatát használtam, ebben nincsenek oldalszámok). Ez a címertelírás valójában sokkal inkább a Rainprecht címerre emlékeztet.

³⁰ RAINER é. n. (1944) 315. o.

Kalmárffy Ignác (1754–1823) budai városbíró arcképe a Lipót Rend lovagkeresztjével. Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum. Forrás: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Kalm%C3%A1rffy_Ign%C3%A1c#/media/F%C3%A1jl:Kalm%C3%A1rffy_Ign%C3%A1c_budai_v%C3%A1rosb%C3%ADr%C3%B3_1805_\(BTM_14708\).jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Kalm%C3%A1rffy_Ign%C3%A1c#/media/F%C3%A1jl:Kalm%C3%A1rffy_Ign%C3%A1c_budai_v%C3%A1rosb%C3%ADr%C3%B3_1805_(BTM_14708).jpg)

vett férje üzelmeiben. Pl. bűnrészes volt egy 1000 forintos kötelezvény hami-
sításában.³⁵ S tán kárpótlásként férje félrelépése miatt, ő férje velük együtt lakó
unokaöccsével, Krammerlauff Xavér Ferenc (kb. 1767–1813) helytartótanácsi
kancellistával szűrte össze a levét.³⁶

támogatta (1808).³¹ Építési biztosként előmozdította a budai Szent János Kór-
ház felépítését (1816–1820).³²

A Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma őrzi Kalmárffy Ignác olaj, vászon mellképét, amelyen valószínűleg a pesti polgárőrség parancsnoki egyenruhájában (világoskék színű, aranyzsinóros dolmány és mente) ábrázolták, mellén az osztrák császári Lipót Rend lovagkeresztjével. A képet a városi tanács festette a városháza számára.³³

Hivatali tevékenységéhez hasonlóan magánélete is erősen kifogásolható volt. Állítólag feleségét már házasságkötésük előtt teherbe ejtette, s csak így tudta kikényszeríteni, hogy leendő apósa hozzáadja feleségül a leányát. Számos szeretőt tartott. Nem idegenkedett saját mutatósabb szolgálólányaitól sem. Törvénytelen gyermekei is voltak. Egyesek szerint Isten létezésében is kételkedett.³⁴

Felesége esetenként szintén részt

³¹ RADA 1998. 38. o.

³² GÁRDONYI 1950. 570. o.

³³ Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum ltsz. 14708.; TAKÁTS 1932. 271. o.; NAGY 2020. 438. o. és [https://hu.wikipedia.org/wiki/Kalm%C3%A1rffy_Ign%C3%A1c#/media/F%C3%A1jl:Kalm%C3%A1rffy_Ign%C3%A1c_budai_v%C3%A1rosb%C3%ADr%C3%B3_1805_\(BTM_14708\).jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Kalm%C3%A1rffy_Ign%C3%A1c#/media/F%C3%A1jl:Kalm%C3%A1rffy_Ign%C3%A1c_budai_v%C3%A1rosb%C3%ADr%C3%B3_1805_(BTM_14708).jpg) Viszont a NAGY-BÓNIS 1975. 437. o. 177. ábrán bemutatott díszruhás főúr mellképe, aki a m. kir. Szt. István Rend nagykeresztjét viseli, nem azonos Kalmárffy Ignáccal.

³⁴ NAGY 2020 434. o.

³⁵ NAGY 2020. 411., 424. o.

³⁶ NAGY 2020. 423–424. o.

Ma már nehezen lehetne megállapítani, hogy milyen indíttatás vezérelte őket a Ferenc-halmi fogadalmi kápolna megalapításakor. Lehet, életük alkonyán, közeledni érezvén a halált, megbánták korábbi tetteiket, s a bűnbánatnak tán része lehetett a kápolna-építtetés. De az sem kizárt, hogy ezen tettüket is csak az úrhatnám kivagyiság vezérelte. Hiszen a felépített kápolna mellett volt villájuk, birtokuk. Márpedig egy főúri, vagy jobb birtokos nemesi család többnyire magánkápolnával is rendelkezett. Nem kizárt, hogy a polgárból nemessé avanszált Kalmárfy ezáltal is hiúságtól vezérelve idomulni akart a nálánál előkelőbb társadalmi osztályokhoz.

A budai kápolna homlokzatán elhelyezett kettős címeren – nyilván udvarias-ságból – az előkelőbb helyen, a heraldikai jobb oldalon szerepel a feleség és balra a férj címere. A két nagyjából ovális alakú, átlósan elhelyezett címerpajzs alja befelé dől és összeér. A Kalmárfy címer itt nem négyelt, hanem hatodolt, a (hiányzó) két felső és a meglévő két alsó pajzsmező üres. A pajzstalpaknál a két címer között, részben már a pajzsokra rálógva helyezkedik el a Lipót Rend aránylag nagyméretű, erősen stilizált, korántsem valóság-hű lovagkeresztje.³⁷ A rendjel keresztjét a keresztoszárak találkozásánál egy kisebb vésett talpaskereszt díszíti. A pajzsok kb. felső egyharmada mára letörött és hiányzik. Egy 1954-ből származó fotó a címereket még ép állapotban rögzítette. A felvételen a címerek kicsiny mérete dacára is kivehető, hogy eredetileg mindkét címernek volt sisakja, sisakdísz is, a sisakdíszek között felül középen pedig egy nagyobb, ötágú korona zárta a címerkompozíciót.³⁸

A Ferenc-halmi Sz. Mária és Nep. Szt. János kápolna, homlokzatán még az ép címerrel, 1954-ben. Forrás: Fortepan 26803/Geudusчек Tibor

³⁷ A Lipót Rend I. Ferenc császár-királytól Bécsben, 1808. júl. 14-én kiadott alapszabályainak 10. §-a kimondta: „Megengedtetik ellenben minden vitéznek, hogy nemzetségi címerét ezen díszjellel felékesíthesse és az aképpen felékesített címerrel minden alkalommal élhessen”. RAINER é. n. (1944) 321. o.

³⁸ Fortepan 26803. Geudusчек Tibor ajándéka.

Amikor a porosz–osztrák háború során a birodalmi fővároshoz közeledő porosz hadak elől 1866 nyarán Erzsébet császárné–királyné gyermekeivel (a tízéves Gizellával és a nyolcéves Rudolffal) Bécsből eltávozott, Kochmeister Frigyes báró (Sopron, 1816. nov. 22. – Bp. 1907. szept. 11.) farmakológus, gyógyszer-nagykereskedő közeli, 1852-ben épült villájába (napjainkban Budakeszi út 71.) költözött ideiglenesen és ebbe a kápolnába járt imádkozni.³⁹ A kápolnát 1927-ben a főváros megvásárolta a Kalmárfy örökösöktől. Restaurálás után 1932-ben újra felszentelték. Ezután a szomszédos Hárshegyi Cserkészpark tartotta benne istentiszteleteit. A II. világháborúban, a főváros ostroma alatt a szomszédságában álló Kalmárfy villa súlyosan megsérült, később lebontották. Helyére épült az (azóta átnevezett) Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet (Budakeszi út 51/e.). A kápolna viszont épségben átvészelte a háborút. Berendezését később széthordták. A bezárt kápolna állaga ezután leromlott. 1968–1969-ben a Műemlék Felügyelőség restaurátor műhely céljára átalakította az épületet, amely 2011-ben a Magyar Máltai Szeretetszolgálat tulajdonába került. A tervezett gyerekfoglalkoztatónak történő helyreállítás, átalakítás, azóta is várat magára.⁴⁰ A máltaiak szorgalmazására a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karának Középülettervezési Tanszéke Tudományos Diákköri Konferencia szekciókiírását 2020-ban a kápolna újrashasznosítási lehetőségeire írta ki. A hallgatók munkáit a kápolnában 2020. nov. 3-án nyílt kamara-kiállításon mutatták be.⁴¹ Az épület állaga azonban mindezek ellenére azóta is lassan, de folyamatosan romlik. Amennyiben hamarosan nem történik előrelépés, féltő, hogy előbb-utóbb a kápolna, s rajta a sérült Kalmárfy–Rainprecht címer is végleg elpusztul.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Rövidítés

LDM = Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém

ÁLDÁSY Antal (1940): *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. Címereslevelek. 6. kötet, 1771–1800.* Budapest.

FÖLDESI Ferenc (2010): *Erős hit–erős akarat. A Magyar Királyi Veszprém-jutasi Honvéd Altisztképző Intézet 1924–1944.* (Veszprémi Szemle Könyvek 3.) Veszprém.

GÁRDONYI Albert (1950): *A hajdani Szent János-kórház Budán. Budapest Régiségei* 15. 565–573. o.

³⁹ SZATUCSEK 2020. 45–46. o.

⁴⁰ HORLER 1962. 176–178. o. és https://hu.wikipedia.org/wiki/Ferenc-halmi_Sz%C5%B1z_M%C3%A1ria-%C3%A9s_Nepomuki_Szent_J%C3%A1nos-k%C3%A1polna

⁴¹ https://pestbuda.hu/cikk/20221107_ketszaz_eves_a_ferenchalmi_kapolna

- HERCZEGH Géza (1936): *A m. kir. 31. honvéd gyalogezred, a 31. 45. és 70. honvéd menet zászlóaljak, valamint a 31/I. népfőlkelő zászlóalj története*. A volt 31. honvéd gyalogezred Bajtársi Szövetsége megbízásából Sárík Gyula és Géza Könyvnyomdai Műintézete. Cegléd. (Reprint: Veszprém, 2014.)
- HORLER Miklós (1962): A II. kerület műemlékei. In: Horler Miklós: *Budapest műemlékei II.* (Magyarország Műemléki Topográfiája VI.) Akadémiai Kiadó. Budapest.
- HUDI József (1998): *Pénzesgyőr története. Egy bakonyi község múltja és jelene. – Geschichte der Gemeinde Pénzesgyőr. Vergangenheit und Gegenwart einer Gemeinde im Bakonyerwald*. Faa Produkt Bt. Veszprém.
- ILLÉSY János–PETTKÓ Béla (1895): *A Királyi Könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, czímer, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1867*. Budapest. (Reprint: Akadémiai Kiadó. Budapest, 1998.)
- JANKOVICS Norbert (szerk.) (2022): *Veszprém város építészeti topográfiája*. Magyar Építészeti Múzeum Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, MMA Kiadó Nonprofit Kft. Budapest.
- KEMPELEN Béla (1915): *Magyar nemes családok*. 5. és 9. kötet. Grill Károly Könyvkiadó-vállalata. Budapest.
- KÓSA János (1941): A nemességszerző Kalmárffy Ignác. *Turul* 55. évf. 1941. 39–40. o.
- LOVASSY Klára (1996): Dr. Rainprecht Antal a magyarországi Páneurópa-mozgalom megalapítója 1881–1946. *Páneurópa hírlevél. Veszprém megyei különszám*. 1996. április.
- LOVASSY Klára (2023): „Mi, Rainprechtek Veszprémben szoktunk főispánok lenni forradalmak után!” In: Mátay Mónika (szerk.): *Beszélő Veszprém. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete. (Beszélő Városok) Kőszeg*. 276–284. o.
- MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka (2015a): *Vásárállás*. (Veszprémi Kaleidoszkóp II.) Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Veszprém.
- MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka (2015b): *Püspökkert*. (Veszprémi Kaleidoszkóp III.) Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Veszprém.
- NAGY János (2020): Kalmárffy Ignác budai bíró sikkasztási ügye. Esettanulmány a XVIII. század végi budai városvezető elit történetéhez. *Fons* 27. 2020. 407–449. o.
- NAGY Lajos–BÓNIS György (1975): *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. (Budapest Története III.) Akadémiai Kiadó. Budapest.
- PÁLMÁNY Béla (2013): Nemesedő városi követek a francia és napóleoni háborúk magyar országgyűlésein, 1790–1812. In: Borsi-Kálmán Béla (főszerk.): *Homályzónák. Felvilágosodás és liberalizmus. Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára. Zones d’ombre. Lumières et liberalismes. Mélanges offerts á Charles Kecskeméti pour son 80e anniversaire*. H. n. 53–73. o.
- RADA Tibor (szerk.) (1998): *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testőrintézetek összefoglalt története (1830–1945) I.* Gálos Nyomdász BT. Calgary–Budapest.
- RAINER Rudolf (é. n.) (1944): *A rendjelek és kitüntetések történelmünkben*. Szerkesztőbizottság: Felszeghy Ferenc–Rátvay Imre–Petrichevich György–Ambrózy György. Társadalmi Könyv- és Lapkiadó Vállalat. Budapest.
- RAINPRECHT Anton (1980): *Die Geschichte der adeligen Familie Rainprecht zu Purbach, zu Donnerskirchen und zu Veszprém*. Im Eigenverlag dr. Anton Rainprecht. Wien.

- SIEBMACHER Ungarn (1893): Csergheő Géza: *Der Ungarische Adel*. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Nürnberg.
- SZÖLLŐSI Mihály (1995): *Rátóti krónika*. Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata. Veszprém.
- SZATUCSEK Zoltán (szerk.) (2020): *Hegyvidéki olvasókönyv. Szemelvények Budapest főváros XII. kerületének történetéből*. Nádai Stúdió Kft. és Stég Kft. Budapest.
- TAKÁTS Sándor (1932): Egy budai bíróról. *Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve* 2. 1932. 259–271. o.
- TÓTH László (1940): Nemességszerző Kalmárfy Ignác. *Turul* 54. évf. 1940. 88. o.
- TÓTH László (1941): Még egyszer Kalmárfy Ignác. *Turul* 55. évf. 1941. 86–87. o.

KÖNYVSZEMLE

Igazságosan, becsületesen és bátorsággal¹

„IGAZSÁGOSAN, BECSÜLETESEN ÉS BÁTORSÁGGAL” Szeglethy György polgármester 1899–1910. Válogatta, összeállította, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette: Földesi Ferenc. Kiadó: Veszprémi Szemle Várostörténeti Közhasznú Alapítvány, Veszprém, 2024. 536 o.

A kötet, a 170 éve született Szeglethy György Veszprém egyik meghatározó polgármestere tiszteletére jelent meg. A könyv egy nagy formátumú településvezetőre emlékezve járja körbe a polgármesterség szerepét, valamint mutatja be a polgármester írásain és munkáján keresztül Veszprém városa XX. század első évtizedét.

Porga Gyula Veszprém jelenlegi polgármestere „Szeglethy György évtizede – Veszprém évszázadai” című előszavát, amelyben méltatja elődje munkáját és sikereit a következőképpen zárja: „Szeglethy György áldozatos élete egybeforrt Veszprém életével. Halála pillanatában legnagyobbjaink sorába emelkedett. Életére és művére kegyelettel emlékezünk a lélegzetelállító fejlődésének leg-

újabb időszakát élő, modern Veszprém utcáin és terein járva, több, mint egy évszázad távlatából is. Városunk rendkívüli évszázada folytatódik az új évezredben!

Szeglethy György XXI. századi utódaiként együtt, egymással összefogva felépítjük a jövő Veszprémét, amely 2030-ig Európa legélhetőbb városainak egyikévé válhat.”²

A Szeglethy könyv szakmai előszavát Zongor Gábor írta, amelyben a polgármesterség helyének és szerepének változását vizsgálta több mint száz esztendő átfigyelve. A dualizmustól a tanácsrendszerig (1870–1950) terjedő időszak összeg-

¹ A Szeglethy könyv 2024. április 23-án, a veszprémi városháza Kossuth termében elhangzott könyvismertető írott változata.

² 10. o.

zése kapcsán – amelybe illeszkedik Szeglethy György egy évtizedes polgármestersége is – a következő megállapításra jutott. *„A dualizmus és a két világháború közötti időszakban végső soron nem beszélhetünk valódi népképviseleti választásról az önkormányzati testületek választása és összetétele tekintetében. A települések vezetői az akkori politikai elit tagjai köréből kerültek ki. A politikai elitbe kerülés lehetősége viszont fenn állt, amennyiben a közigazgatás gyakorlásához szükséges iskolai végzettséggel és sikeres gyakorlattal rendelkezett a köz iránt érdeklődő és tenni akaró polgár.”*³ Mint ismert a könyv főszereplője is szerény családi körülmények között nevelkedett, de kiváló képességeinek köszönhetően gyorsan ért el sikereket a közigazgatás területén, így szolgálataira Pápa városa is igényt tartott, de a veszprémi feladatot vállalta és lett 45 évesen polgármester.

A tanácsrendszer időszakának (1950–1990) rövid ismertetése kapcsán kiemelte, hogy az idő múltával erősödött a településvezetők szakmai felkészítésének igénye és szükségessége, amelynek eredményeként a Tanácsakadémiából létrejött az Államigazgatási Főiskola.

A legújabb kori magyar önkormányzati rendszer időszakában (1990–2024) a polgármesterség, mint a legnagyobb legitimitású köztisztviselés áttekintése során bemutatásra került a választás módja, a polgármesterség formái és a polgármesteri javadalmozás. Összevetette a kistéleplülési és a városi polgármesteri szerepek különbségeit és a közös jellemzőit. Kitért a polgármester és a nagypolitika kapcsolatára, míg végül a mitől sikeres egy polgármester kérdésre keresi a választ. Végső megállapítása szerint függetlenül a társadalmi és politikai körülményektől a *„polgármesterek sokasága bizonyította és bizonyítja, hogy tevékenységükkel egy adott település életét hosszú távra szólóan meghatározzák. A sikeres városépítő és fejlesztő polgármesterek neve ennek révén ugyancsak hosszú távon megmarad a település közösségének, a polgároknak az emlékezetében.”*⁴

Molnár Jánosné: *Veszprém érdemdús polgármestere* című összegzése átfogóan, jelentős kutatómunka eredményeként és részletesen dokumentálva mutatja be Szeglethy György polgármester életútját, sikereit, eredményeit, egyben az utókor főhajtását is elvégezte. Külön kiemelésre érdemes és valamennyi közszereplő számára zsinórmértékül szolgálhat a polgármesterré választásakor, 1899-ban mondott beszédének visszaidézése, közülük is a következő: *„Jelszavam: munka, becsületesség és igazságszeretet; s e jelszavakhoz minden pártfelekezet és magánérdekre való tekintet nélkül, hű is maradok.”*⁵

³ 14. o.

⁴ 26. o.

⁵ 31. o.

A tíz esztendővel ezelőtt elhunyt Molnár Jánosné Solymosi Erzsébet tanárnő és helytörténeti kutató 2005-ben írt részletes kiváló tanulmánya a szerkesztő kutatómunkájának eredményeként olvasható a kötetben.

A 536 oldalas könyv legnagyobb részét, mintegy 68%-át a polgármesteri jelentések alkotják. Szeglethy György által 1898 és 1909 között írt polgármesteri jelentések, és a hiányzó 1901. és 1905. évi polgármesteri jelentések összefoglalóját is összeállította a szerkesztő. Földesi Ferenc szerkesztő által összegyűjtött és most publikált polgármesteri jelentések jelentős és sikeres kutató munka eredménye.

Mi a polgármesteri jelentés célja, teszi fel a kérdést Földesi Ferenc, amelyre a következő választ adja: *„A beszámoló kettős célt szolgált és szolgálhat: az egyik az, hogy a város közönsége összefüggő, egységes képet alkothasson magának a várost érdeklő ügyek állapotáról és a városi közigazgatás menetéről. A másik pedig, hogy a képviselő-testület minden tagjának alkalma legyen a jogos és tárgyilagos bírálattal gyakorlására, aminek a közvetlen célja, oly intézkedések megtétele, melyek az egész vonalon a helyi közállapotok javítását, és a közigazgatás tökéletesítését lennének hivatva előmozdítani.”*⁶

Az évek múltával jelentős mértékben bővült a polgármesteri jelentések tartalma és részletessége. Míg 1900-ben még 13 témakört - I. Ügyforgalom és tevékenység, II. Népeesség, III. Építkezés, IV. Közbiztonság, V. Vásárok és piac, VI. Közoktatás, VII. Árva- és szegényügy, VIII. Közegészség, IX. Háztartási és pénzügyek, X. Adóügy, XI. Ipar és kereskedelem, XII. Katona ügyek, XIII. Gazdaság, erdészet – fogott át, addig 1909-ben az utolsó jelentésében már 25 területre – 1. Népesedési mozgalom, 2. Jótékonyosság, 3. Különféle események, 4. Közegészség, 5. Kórházunk, 6. Városrendezés, 7. Vasúti ügyek, 8. Építkezések, 9. Vízvezetékünk, 10. Színházunk, 11. Villamos művünk, 12. Közoktatás és nevelés, 13. Jelentés a veszprémi munkás gimnázium működéséről az 1908/909. iskolai évben, 14. Groff József igazgató jelentése, 15. Az új óvodák, 16. Háztartás és pénzkezelés, 17. Gyámsági és gondnoksági ügyek, 18. Katonaügyek, 19. Rendőrség, 20. Toloncügy, 21. Szocialista mozgalmak, 22. Közbiztonsági szolgálat, 23. Az önkéntes tűzoltóegylet jelentéséből, 24. Ipar és kereskedelem, 25. Gazdaság és erdészet – tért ki. A jelentések az áttekinthetőséget szolgáló táblázatokat, kimutatásokat és szakmai összefoglalókat, sőt fontosabb felterjesztéseket is tartalmaznak.

A jelentések tematikájának és részletességének bővülése jól követte a város gyarapodását, intézményhálózatának növekedését, megújulását. Ugyanakkor értesülhetünk a sikerek mellett a nehézségekről is, mint például az 1907-es jelentésben, amelyben a Veszprém-Balatonalmádi vasúti szakaszt megépítésének a nehézségét írja meg. *„Mint már múlt évben is jeleztem, a kir. kormány a Veszprém–*

⁶ 37. o.

Almádi közt építendő vonalrészben állami érdekeket nem ismert fel; hogy azt mégis saját költségén létesíti, abban jelentékeny része van a város egy-két hű fiának, kik minden lehetőtl elkövettek, hogy a balatoni összeköttetéshez juthassunk.”⁷

A polgármesteri jelentések visszatérően feltüntetik a város „jóltevőit” a Kórházi, a Szegényházi és a Lázárházi alapítványok tekintetében. A rendszeres adományozók között 1891-től 1901-ig Veszprém város egyik meghatározó politikai személyiség, Dr. Óváry Ferenc és neje szerepelt, majd 1902-től már a feleség neve, Szilber Vilma is feltüntetésre került a férje neve mellett. A lassú társadalmi változások jele érzékelhető az adományozók listájában is a nők számának növekedésében.

A kötet következő fejezetében a szerkesztő, Földesi Ferenc válogatásában Szeglethy György – 1881 és 1910 közötti – írásait, beszédeit és hivatali fogalmazványait olvashatjuk. Ebben a jellegét tekintve vegyes összeállításban, egyaránt szerepel vers és hivatali felhívás, visszaemlékezés, esszé és ünnepi beszéd, levél kézirat, sőt városrendezési terv is. Az írások jól tükrözik a kor hangulatát és a szerző sokoldalúságát, szociális érzékenységét és hazafiságát egyaránt.

A kor politikai kultúrájának állapotát jelzi és a normalitás szép példája, ahogy a polgármester elődjéről írt: *„Őszinte sajnálattal emlékezem meg e helyen elődömnök Kovács Imre polgármesternek múlt évi május 20-án 78 éves korában hosszas szenvedés után történt elhunytáról.*

A boldogult polgármester ezen állásában 1883. március 27-től 1899 évi február 24-ig szolgálta várost s midőn nyugalomba vonult, érdemei elismerése gyanánt a város részéről külön nyugdíjban részesült. Általános részvét kísérte sírjába, s a város külön gyászjelentést adott ki haláláról.”⁸

A kötet egyrészt a *Veszprémi Hírlapban*, illetve a *Veszprémvármegyében* 1910. május 22-én megjelent Szeglethy György nekrológgal, másrészt az ugyancsak a *Veszprémi Hírlapban* Szeglethy György temetéséről szóló tudósítással zárul.

Szólnunk kell a kötet kiváló képanyagáról is, amely Lőrinczi Ferenc munkáját dicséri. Több, mint 50 fotó, illetve kép színesíti a kötetet. Szeglethy György fényképén túl szerepel az összeállításban az Alsóvárosi temetőben lévő családi kriptá és a Virág Benedek utcai volt lakása fotója is. A képek zöme a korabeli Veszprém városát, az építkezéseket és jeles eseményeket rögzíti, és jól illusztrálja a korszak fejlődésének dinamizmusát.

A Szeglethy György polgármesterről szóló emlékező kötet kiváló forrásmunkaként is használható Veszprém történetét kutatók számára, míg a város múltja iránt érdeklődők számára izgalmas olvasmány. Csak gratulálni lehet a könyv létrejöttében meghatározó szerepet betöltő Földesi Ferenc szerkesztőnek

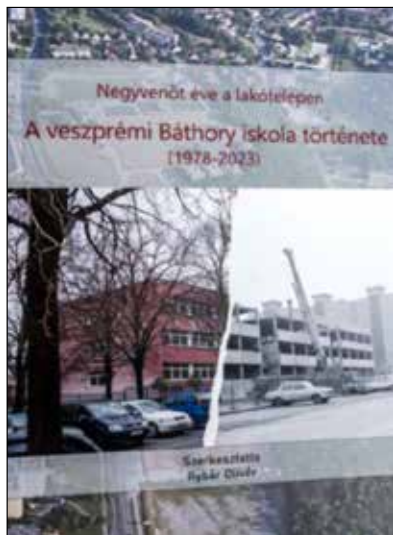
⁷ 238. o.

⁸ 234. o.

és a míves megjelenést lehetővé tevő kiadó Veszprémi Szemle Vároستörténeti Közhasznú Alapítvány elnökének, Faa Juditnak az értékmegőrző munkájukhoz.

DR. ZONGOR GÁBOR

***

Negyvenöt éve a lakótelepen – A veszprémi Báthory iskola története (1978 – 2023)
Szerk.: Rybár Olivér. Veszprémi Báthory István Sportiskolai Általános Iskola, 2024. 243 oldal.

Az intézmény fennállásának negyvenedik évfordulója táján vetődött fel többekben is, hogy a Báthory iskola negyvenötödik születésnapját egy saját történelemkönyv kiadásával kellene megünnepelni. A Báthoryban ez is sikerült. 2024 márciusában kézbe is vehettük a „*Negyvenöt éve a lakótelepen – A veszprémi Báthory iskola története (1978–2023)*” című kötetet, melynek kiadója a Veszprémi Báthory István Sportiskolai Általános Iskola.

Ez a tény is szerepel a szerkesztő által írt előszóban. Rybár Olivér már 2021-ben kezdte el gyűjteni az ötleteket, tartalmi elemeket, a következő év tavaszán pedig a tényleges anyaggyűjtést. Sajátos helyzetben vállalkozott a jókora munkára; egyrészt a Báthory iskola rajztagozatos diákja volt 1993–97 között, másrészt ma ugyanott tanár. Ahogy el is hangzott: ketten vannak, az alapító igazgató, Tölgyesi József és ő, a szerkesztő, akik a legtöbbet tudják Veszprém nagy híró, kedvelt oktatási intézménye 45 évéről.

Akik nem iskolai kapcsolatokon keresztül ismerték meg a szerkesztő nevét, új könyve láttán talán csodálkoznak; kedvenc témája, a Cholnoky család története mellé új kutatási témát talált Rybár Olivér? Erre ő azt mondja, öröm és megtiszteltetés volt a feladat, amiben legnagyobb élményt az anyaggyűjtés, az archív fotók válogatása és a régi újságcikkek olvasása jelentette, tehát a történetkutatás, amit a Cholnoky családdal kapcsolatban is folytatott, folytat.

Ötletelésben, búvárkodásban, a szükséges anyagok megírásában nem maradt egyedül a szerkesztő, a Báthory iskola volt és jelenlegi tanárainak szenvedélye

az írás, megörökíteni az iskolatörténet akár napi aktualitásait. Ennek alapján mondható el, hogy a kötet fejezeteinek elkészítésében részt vett Barták Péterné, Bácskai Sándorné, Buknicz Erzsébet, Czaun Ildikó, Csörnyeiné Szabó Katalin, Fábiánné Morvai Dóra, Gáspár Gyuláné, Jegesné Rémesi Irén, Kadnárné Reiter Anikó, Kalmár Cecília, Milló Ildikó, Nagy Sándorné, Pohl Brigitta, Radnai Zsuzsanna, dr. Tölgyesi József, Varga-Sárázó Adrienn, Weingartnerne Gulyás Zsuzsanna és Zsebe Gábor. A kutatómunkában Pohl Brigitta, dr. Tölgyesi József és Sándor Kristóf támogatta Rybár Olivért.

A tipográfia és a borítóterv Bontó László keze munkája. Köszönti az olvasót dr. Navracsics Tibor területfejlesztési miniszter, Ovádi Péter országgyűlési képviselő, Porga Gyula polgármester és Stigelmaier Józsefné önkormányzati képviselő. Az ajánlások, üdvözlések sorát folytatja dr. Tölgyesi József, az iskola első igazgatója (1978–1993), Barták Péterné intézményvezető (2007–2022) és a jelenlegi igazgató, Pohl Brigitta.

Az iskolatörténet természetesen a lakótelep történetével kezdődik, amely mára Veszprém legnagyobb városrésze lett, és ahol 1974-ben megkezdte működését az első általános iskola, a Bem, amely nevét a lengyel építőmunkások iránti tiszteletből kapta. Négy év múlva kezdődött meg az oktatás a másik általános iskolában, a Báthoryban, amelyet szintén a lengyel kapcsolatok miatt, az erdélyi fejedelem és lengyel király után neveztek el. A névadóról Pohl Brigitta, az iskola címeréről Rybár Olivér közöl tanulmányt. Ugyancsak ők ketten azok, akik a mi Báthory iskolánkat elhelyezik az iskolák, testvériskolák világában. A kronológia 1969-től 2023-ig idézi fel az iskola fontosabb eseményeit. Logikai sorrendben ide tartoznak az intézményvezetők, akik biztos kézzel tartották meg ugyanazon az úton az iskolát: dr. Tölgyesi József, Gáspár Gyuláné, Kadnár Lajos, Barták Péterné és Pohl Brigitta.

Mindig izgalmas egy korról az akkori újságcikkek alapján képet alkotni. Ehhez a kötetben Rybár Olivértől olvasható válogatás. A hagyományokról havonkénti bontásban, sok archív fotóval Pohl Brigitta mesél. A tagozatokról, sportcsoportokról szóló gazdag összeállítások teszik minden „csak” olvasónak is nyilvánvalóvá, hogy milyen jó lehetett és lehet diáknak lenni a Báthoryban!

Természetesen szerepel a kötetben összeállítás a munkaközösségekről, mert ha a siker egyik kovácsa a diák, ...

Az iskola sikerei az elnyert címekben is megnyilvánulnak, hiszen a Báthory Örökös Ökoiskola, vagy még inkább Örökös Boldog Iskola – ki ne szeretne egy ilyen közösséghez tartozni? Ha pedig nincs ilyen szerencséje, lapozgathatná az iskola kiadványait, követhetné közösségi oldalát a világhálón (mellesleg azt is Rybár Olivér tanár úr kezeli)!

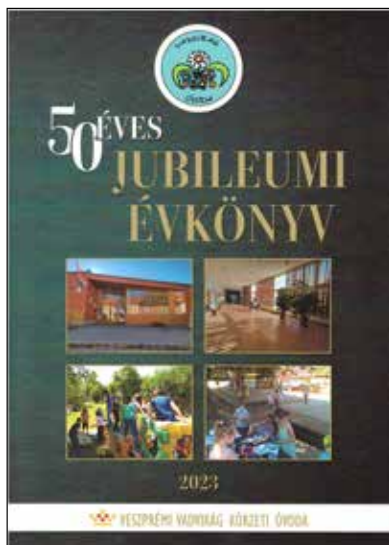
Természetesen van összeállítás a híres diákokról (Dr. Navracsecs Tibor mniszter, Pintér Tibor színész, Lékai–Kiss Ramóna színésznő és Kádár Tibor labdarúgó). Követhetjük, miként változott ennyi idő alatt a diáklétszám, és három oldalt tesz ki a kitüntetett diákok felsorolása. Szerepel a kötetben a Báthory valamennyi volt és jelenlegi tanára, sőt az is, hogy évfolyamonként és osztályonként kik végeztek a „piros iskolában”.

Bár a kötetet bemutató beszélgetésen arról is szó esett, hogy az alkotók kénytelenek voltak túllépni a tervezett terjedelmet, végiglapozva az értékes, 244 oldalas végeredményt, csak annyit lehet mondani, hogy a túllépés bizony indokolt volt, kiváló összeállítás született.

ÓRSI ÁGNES

***

Lattenstein Jánosné szerk.: 50 éves jubileumi évkönyv 1972–2022. Veszprémi Vadvirág Körzeti Óvoda, 2023. 63 o.

A hazai óvodáztatás 1828. június 1-jén kezdődött meg, amikor Brunszvik Teréz grófnő Budán, a mai Lovag utcában megnyitotta az általa szervezett, akkor kisdedóvónak nevezett intézményét. Ezt követően Pesten, majd az ország más nagyvárosaiban sorra szerveződtek az óvodák, amelyeket 1867 után a kormány is egyre erőteljesebben támogatott.

Veszprémben az 1870-es évek második feléből tudunk óvodáról, ugyanis a *Veszprém* című lap 1880-ban már arról írt, hogy a Berger Karolina vezetésével működő kisdedóvó gyermekei a Györe-kertben június 10-én délután tartották meg a tavaszi ünnepüket.

A város lakossága intenzív növekedése és a nők mind nagyobb számban történt munkába állása következtében a kisgyermek felügyelettel történő ellátása miatt a századforduló körüli években már négy óvoda működött: a püspöki, az állami, egy magán és a Szent Józsefről elnevezett kanonoki. Ekkor már Kisdedóvoda-alap is segítette a gyermekek ellátását. Szeglethy György polgármestersége (1899–1910) kezdetén 566 óvodakötelest

írtak össze, s közülük csak alig kétszáz ellátását tudták biztosítani. Szorgalmazására nyílt meg a cserhádi és a temetőhegyi magánóvoda. 1909-től fogadott kisgyermeket a második állami, az új építésű jeruzsálemhegyi óvoda.

A két világháború között a város lakott területe és népessége növekedése ellenére az óvodák még mindig nem tudták befogadni az ellátásra kötelezett kisgyermeket. Ugyanez volt a helyzet 1945 után is. A nagy fejlődés 1960-at követően indult el, amikor a belvárosban és a lakótelepeken új óvodák létesültek. Ennek köszönhető a nagy fejlődésen átment Dózsaváros is, hogy 1972-ben megnyitotta kapuját a mai Avar utcában a XII. Számú Napköziotthonos Óvoda, amely 2022-ben ünnepelte fennállása 50. évfordulóját.

Ebből az alkalomból jelent meg a jubileumi évkönyvük, amelyben az elmúlt fél évszázadra tekintettek vissza. A Kedves Olvasó! sorai között írja Hegedűs Barbara alpolgármester arról a munkáról, amelyet az intézmény pedagógusai végeztek az évtizedek alatt: *„Szeretnék köszönetet mondani az óvoda minden pedagógusának, munkavállalójának áldozatos, példamutató munkájukért. Köszönettel tartozunk, hogy gyermekeink biztonságban és boldogan tölthetik hétköznapijait az intézményben.”*

Az óvoda vezetője, Lattenstein Jánosné a Bevezetőben arról ír, hogy *„Megemlékezünk elődeinkről, akik sokat tettek óvodánk elismertségéért. Igyekszünk mi is tovább vinni azokat az értékeket, azt a szakmaiságot, gyermekszeretetet, amit példaként látunk tőlük... Jó érzés tölt el bennünket, amikor számba vesszük a jelen sikereit, eredményeit, amikor a könyvben is megjelenő – a gyermekek, szülők, jelenleg itt dolgozó kollégák által megfogalmazott – gondolatokat, érzéseket olvassuk... Reméljük, kiadványunk kedves emlékül szolgál a múlt és a jelen szereplőinek...”*

Amikor 1972. november 3-án az akkor még Kossa István nevét viselő utcában megnyílt az óvoda, a környék még laza beépítésű volt. Ma már összefüggő házsorok, utcák jelzik, hogy a Dózsaváros is olyan létező lett, amely az otthonok, a gyerekek biztonságát, komfortérzését szolgálja. (Ugyanezen a napon nyílt meg a Felszabadulás [Jutasi] úti óvoda is – mintegy jelezve azt, hogy intenzíven nőtt Veszprém lakosság száma.)

Az első óvodavezető Brandhuber Rudolfné volt, aki a kollégáival szemben magas elvárásokat támasztott a szakmaiság és az elhivatottság terén. Ligetvári né Fuit Anna, aki a kezdetektől 2009-ig volt itt óvodapedagógus, így vette sorra a széles körű, tartalmas, a gyerekek által kedvelt szabadidős programokat: *„Rendeztünk Ovi-Olimpiát a Bakony Művek sportpályáján; Külön busszal elvittük a gyerekeket a csopaki strandra fürödni; Bebarangoltuk a környező réteket és erdőket; Szánkóztunk a Sere-domb lankáin; Rendszeres látogatói voltunk a veszprémi állatkertnek; Befogadtuk az újonnan épülő óvodák gyermekeit, amíg az ő intézményük felépült.”* A szakmai munkájukról, eredményeikről írja, hogy *„Hátrányos helyzetű gyermekek is nagy számban látogatták óvodánkat... Tehetségek is szép számmal kerültek ki*

óvodánkból: művészek, színészek, sportolók, akikre méltán lehetünk büszkék." A kezdeti nagy létszámú gyermekekkel 12 óvodapedagógus, hét dajka foglalkozott. A kisegítő személyzet száma négy volt.

Az intézmény első évtizedei történetét Szóllásné Török Csilla óvodavezető-helyettes foglalta össze, aki 1986-ban lett az óvoda dolgozója. Írásában az ekortól megjelenített főbb események a következők voltak: 1989-ben kezdődött meg az óvodai alternatív programok bevezetése. Ők a *Nevelés játékkal, mesével* című, Zilahy Józsefné soproni főiskolai tanár irányításával készült programmal dolgoztak. Bemutakoztak a városi televízióban. Vegyes életkorú csoportokat alakítottak. 1991-ben vették fel a Vadvirág nevet.

Brandhuber Rudolfnétól Kovács Lajosné vette át az intézmény vezetését. A nevelőtestület az ő irányításával készítette el a Helyi Óvodai Nevelési Programjukat. Működtettek szakmai munkaközösségeket. Volt konyhakertjük, amelyben a gyerekek dolgoztak. 2000-ben, amikor óvodai körzeteket hoztak létre, tagintézményük lett a Vadgesztenye (mai nevén Csillagvár Waldorf) Óvoda.

2005-től Barcza Béláné lett a vezető, aki 1987-től volt az óvoda pedagógusa. 2006-ban az eddigiből új, korszerű épületbe költözhetek. Részt vettek az országos HEFOP pályázatban, amely alapján öt évre Referencia-intézmény címet kaptak, és az Oktatási Hivatal bázisintézményként működhetnek. A környezetvédelmi programjuk eredményeként Címmeztartó Zöld Óvoda lettek.

Barcza Béláné támogatta a Waldorf-óvoda munkáját, s közoktatásin szakértőként, majd szaktanácsadóként segítette az óvodapedagógusok és az óvodavezetők munkáját, segítette az óvodapedagógusai továbbképzését. Amikor nyugdíjba vonult, így búcsúzott el a munkatársaitól: *„Köszönetet mondok minden Kollégának, minden Dolgozónak és minden Szülőnek, akik az évek során hosszabb-rövidebb ideig velem együtt jártak az úton. Szeretetük, hűségük, tenni akarásuk lelkesített és segített a munkámban. Köszönöm a bizalmat, támogatást, együttműködést, és kívánok sok-sok boldog pillanatot minden óvodásnak, szülőnek, pedagógusnak és dolgozónak az én szeretett óvodámban, a Veszprémi Vadvirág Körzeti Óvodában.”*

Jelenleg a korábban is kiváló óvodapedagógusi munkát végzett Lattenstein Jánosné az intézményvezető. Számos innovációval növelték a szakmai színvonalat. Tesztelték a kompetencia alapú programcsomagot, az óvodának lett Honlapja, nagyobb lehetőséget biztosítottak a szabad játéknak, a kisebb csoportokban történő tanulásnak, hangsúlyosabbá vált a differenciálás. Szakmai kapcsolatot alakítottak ki a tatabányai Turul és a székesfehérvári Napsugár óvodával. 2007-ben felvették a kapcsolatot a sepsiszentgyörgyi Csipike Óvodával, ahova ellátogatott a tantestület, s ez a kapcsolat azóta is jól működik. (Erről, a munkájukról Nagy Erzsébet, a Csipike igazgatója írt). 2010-től a TÁMOP pályázat keretében dolgozták ki a Jó gyakorlatok-programot.

Az intézmény töretlenül fejlődik tovább, és bár a szakmai munkát változó körülmények között kell végezni, az óvodapedagógusok a vezetővel, a szülőkkel együtt továbbra is magas színvonalon végzik a nevelőmunkájukat.

A számos óvodapedagógus-visszaemlékezés mellett a kötetben megtalálhatók a szülők és az egykori, valamint a jelenlegi óvodások véleménye is. A jubileumi évben gazdag programsorozatot szerveztek, s ezekről a kötetben számos fénykép található. S ami ugyanígy jelentős: a könyv jó fotódokumentációja, amely a kezdetektől végig kíséri az óvoda történetét. S egy adat: az óvodában a fél évszázad alatt 182 pedagógus dolgozott. Az ő munkájuk nem csak a gyermekekben él tovább, hanem most már e kötet lapjain is.

TÖLGYESI JÓZSEF

***

Genius loci Wesprimiensis. Színhelyek, legendák, csodák. Kiadó: Hét Domb Hagyományőrző és Kulturális Egyesület, Veszprém, 2023. 226 o.

Az ókori római vallásban/mitológiában a genius loci egy hely védőszelleme volt. A szakrális ikonográfiában számos formában ábrázolják. Ma ezt a fogalmat átvitt értelemben egy lokális hely szellemi/lelki/fizikai megjelenítésére használjuk. Ezért, mint a kötet cím is jelzi, hozzárendelhető Veszprémhez, mert a város minden olyan attribútummal rendelkezik, amely megfeleltethető ennek.

A kötet szerkezete triptichon: a színhelyek, legendák, csodák hármasa körülöleli a város múltját, jelenét, és hatnak a jövőjére is, mert bizonyára századok múltán is együtt lesznek az akkori veszprémiekkel, ott lesznek a hétköznapijainkban, világi és egyházi ünnepeikben, a magán- és a közösségi életükben, „a velük élő történelemben”, talán újabb helyszínekkel, legendákkal, és olyan kisebb-nagyobb, akár hétköznapi csodákkal is, amelyek megérintik majd a lelküket.

„Ez a könyv egy láthatatlan összefogás eredménye, amelyben az alkotó erő városunk, Veszprém szeretete, azért köszönetet mondok mindannyijuknak!” – olvasható a bevezetőben, amely annak a 21 közreműködőnek szól, akik által létrejött e könyv szövege.

A triptichonban a színhelyek reális helytörténeti megjelenítése azért fontos, mert lokalizálhatók, topográfiaileg azonosíthatók, és leírással is megjeleníthetők. Természetes módon ezekhez kapcsolódnak azok a legendák, amelyeknek (valamilyen mértékben) valós alapjuk van, a harmadik megjelenítés, a „csodák” pedig a hitvilág elengedhetetlen szakrális, liturgikus, lelki tartozékai.

A mű keletkezéstörténetéről ezt írja Rác Katalin szerkesztő, aki egyben a kötetet kiadó egyesület vezetője is: „Az íráskorok Veszprém ikonikus helyszíneiről, szentjeiről, az élet örök kérdéseiről, a Biblia üzenetéről szólnak Veszprém kulturális és hitélete köztisztelőben álló személyiségeitől. Egy kivétellel valamennyi szabadtéri beszélgetéssorozat keretében hangzott el 2021 nyarán.” S a szerkesztő nem titkolt terve, hogy ezzel a kötettel megalapozza a beszélgetéssorozat folytatását.

A kötet nyolc ikonikus történelmi helyszínt mutat be – ez a triptichon első „táblája”. Ezúttal csak ezeket járjuk körül: a szerzők hogyan jelenítik meg a már sokszor különböző műfajban (tudományos tanulmányban, közleményekben népszerűsítően, idegenforgalmi nevezetességként, történetesen) megírt „topográfiai objektumokat”. Amik egyedivé teszik a szövegek megjelenítését: a textusok mellett a (láthatatlan) margón túli szerzői/szerkesztői széljegyzetek (amikben éppúgy el lehet merengeni, mint például az Érdy-kódex hasonló megjelenítéseiben).

1. Sebő József: *A Margit-romok történetiségéről*. A többi helyszíntől eltérően, a rom hosszú évtizedek óta érintetlen: a régészek felszín alá is futó feltáró, esetleg újraértelmező munkája elkerülte, pedig a város egyik valóban legendás helyszíne. Sokat tudunk a keletkezéséről, a sorsáról, a megszűnéséről. Történeti adatok sorjázna egymás után, amelyek végigvezetik az olvasót történelmünk (a város története) sorsfordító évszázadain.

A szöveg egy jól átgondolt, logikusan egyberakott, értelmezhető replika, amelyben a szövegalkotás és a szöveggondozás mestermunkája figyelhető meg. A különböző dokumentumokból beemelt idézetek kormegjelenítők: a Szent Margithoz kötődő életút-megjelenítés, az akkori életforma felidézése, az első magyar vers és a Mária-siralom bemutatásai, valamint az ezek „körüljárása” együtt egy minniesszé stílusjegyeit hordozzák.

2. Zeitler Gábor: *Szent György kápolna és Szent Imre*. A történészek, régészek között a korábbi évszázadok, s az utóbbi évtizedek alatt is számos szakmai/tudományos vita folyt arról, hogy mikori ez a kápolna, s hány építési periódust őriznek a falai (a felszín alatt és fölött). Amikor ez a szöveg elhangzott és nyomtatásban megjelent, még nem volt ismert az elmúlt két év alatti, minden korábbinál alaposabb, s szó szerint „mélyre hatoló” ásatási eredmény, ezért a szerző a korábbi ismereteket összegzi – néhány olyan momentum kiemelésével, amelyek korábban kevésbé voltak hangsúlyosak (például az avarok „továbbélése” e tájon). Az írás korokon átívelő történelmi tabló, amely nem csak olvasmányos, ha-

nem olyan, szakszerűen egymásra épített történetmozaik-sorozat, amelynek a konklúziójaként Szent Imre alakja jelenítődik meg. A szerző korunk várható (?) szakraizáció-hiányával a jövőképre is utal: *„Ha lesznek még keresztények itt néhány száz év múlva, más fajta problémákra fognak figyelni. De énnekem meggyőződésem, hogy Imre herceg élete akkor is valamilyen üzenetet tud hordozni”*.

3. Asztalos István: *Gizella és kora*. Három évtizeddel ezelőtt kezdődött, hogy a szerző inspirációja által évenként Gizella-napok vannak a városunkban – s egyre bővülő tartalommal, amelyekben már olyan populárisabb elemek is megjelennek, amelyek ókori római amfiteátrumi mintákat idéznek fel.

A szöveg főképpen Gizellára, a hozzá kapcsolódó valós történeti és legendákkal átszőtt múltra fókuszál – amelynek a topográfiai keletkezési helye a veszprémvölgyi, még bizánci liturgikus apácakolostor, amelynek megmaradt az alapító oklevele – s így nem kell feltételezésekre, párhuzamokra alapozni ahhoz, hogy mit is jelentett ennek megléte abban a korban a királynéi székhely életében, amikor a későbbi várostelepülés még diffúz volt: jobbágy- és szolgálónépek kis faluközösségei ölelték körül a várhegyet.

Asztalos meditatíva jeleníti meg azt, hogy miért görög rítusú volt a kolostor liturgiája. Érdemes végiggondolni az okfejtését, amelynek a végső bizonyítékát valószínűen nem igazán lehet rekonstruálni. S illet-e István és Gizella egymáshoz? Erre egy mondata is teljes válasz lehet: *„Az, hogy egy feleség ilyen mértékben részt vegyen a férje életében, ilyen mértékben osztozzon a férje ügyeiben, problémáiban, céljaiban, kudarcaiban és sikereiben, nagyon ritka volt.”* A kettőjük életén túlélő kortársaik, s mi is tudjuk, fiúgyermekük révén a magánéletük kudarc volt, de hazánk szempontjából az államalkotói örökségük történelmi győzelem lett.

4. Pátkai Ádám Sándor: *Szent Miklós templom-rom és amit tudunk róla*. A megyei könyvtár és az egyetem között emelkedő kis domb fennsíkján a kora középkorban épült templom és környéke lakói valószínűen jobb életkörülményeket teremtettek maguknak, mint a másutt élők, mert kézművesek telephelye volt. A szerző e korai időszakról kiindulva veszi sorra az évszázadok történéseit, s főképpen a templom-együttes változásaira helyezve a hangsúlyt: miért és miképpen változott meg a bővítések, átépítések, majd a rombolás(ok) során. Az, hogy az egyik legtöbbször megkutatott volt e rész, azt bizonyítja, hogy a „szegek” között nagy szerepe volt annak, hogy gazdasági kapocs lehetett a várbeli püspökség és a munkájuk által a más településrészek között is. Reménykedjünk abban, hogy majd egy új, szélesebb körű, a Vatikáni titkos levéltárban végzendő okirat-feltárás és új régészeti kutatás hozhat még értékes eredményeket? A lehetőség megvan erre.

5. Rácz Katalin: *A Rab Mária-forrás száz éves története*. A forrás és környéke a város legújabb történeti ihletésű topográfiai és szakrális helyszíne. Történetének két időszaka van: az első a második világháború alatti évekig tartott, a második

2006-tól kezdődött, amikor „újra felfedezték” a már elhagyott forrást, amely visszakapta régi funkcióját, a szakrális helyként történő működését.

Rácz Katalin, aki fő koordinátora és ébren tartója a forrás körül kialakult liturgikus eseményeknek (s nem kevésbé: a felújítási munkák ösztönzésének), nagy terjedelemben és részletesen mutatja be a hely kialakulása történetét, a későbbi eseményeket, és a közelmúlt alig két évtizedes „feltámadását”. Veszprémben ma ez az egyedüli, folyamatosan látogatott, templomokon kívüli vallásos (és profán) rendezvényekkel „működtetett” fizikai és szakrális tér. Számos név, dátum, esemény sorakozik a könyvoldalakon, amelyek mind-mind egy-egy olyan apró mozaikja a forrás „életének”, amelyekből összeállt az a fizikai tér, amely látványosan lényegült át vallásos színtérré. (A képek ezt a folyamatot örökítik meg.)

A széles körű együttműködésre, az előzményekre is utalva írja a szerző, hogy *„Meg kell említenem az erősödő kapcsolatainkat a Veszprémben állomásozó helyőrséggel, valamint a Jutasi Altisztképző Iskolát jogelődjének felvállaló szentendrei HM Altishti Akadémiával.”*

6. Dr. Nagy Szabolcs: *A Károly-templom építése és kora*. A szerző bevezetesként (1903-tól kezdődően) azt a korszakot mutatja be, amelyben a ma már szintén ikonikusnak tartott templom felépült, illetve ennek a megvalósítása folyamatát. (Akkor ennek helyszíne még a város széle volt, ugyanúgy, mint korábban, amikor az evangélikus templom és az iskola épült – de ma már a városközponthoz tartoznak.) Amikor a 20. század elején vörös kőből felépítették ezt a templomot, ez egy nagy városközpont-fejlesztés időszaka volt... Egyike lett a kor nagy templomépítéseinek, s ezek együtt olyan városkép-módosítóvá váltak, amelyek a városszélekről és távolabbról ma is meghatározzák Veszprém sziluettjét.

Nagy Szabolcs részletesen szól az építetőről, Hornig Károly püspökről, s arról, ami már szinte közhelyszámba megy, hogy a püspök *„ide [a templom kriptájába] kívánta elhelyeztetni a maga és a szűkebb családjának hamvait”*. Az építkezést egy kiváló, gazdaságilag és a közpolitikában is felemelkedőben lévő család tagja, 2. Rainprecht Antal, a püspökség jószágkormányzója irányította. Végül arról ír a szerző, hogy mint minden nagy „örökség-hagyó”, Hornig is biztos akart lenni abban, hogy a műve maradandó lesz: ezért alapítvánnyal gondoskodott a templom fenntartásáról.

7. Kiss Dávid: *A Várbörtön története és működésének „kulisszatitkai”*. A margószövegben írja a szerző (mert először előadásként hangzott el ez az írás is), hogy *„Arról fogok ma legfőképpen beszélni, ami a dolgok mögött van”*. A helyszínen, a föld alatti börtönben, ma már mint múzeumi térben, a látogatókat így nyugtatta: *„Nem kell félni, szerintem ma mindenkit kiengedünk.”* Arról ír, hogy 1858-ban készült el az épület, ez még a Bakonyban és másutt is kóborló, bujdosó betyárok időszaka volt – itt „helyet készítettek számukra”.

Részletesen szól Milfajt Ferkóról, az egyik leghíresebb rabról, aki még a búcsúversét is megírta, s ezt idézi is, majd a zárkai életet mutatja be olyan szürreális megjelenítéssel, hogy bizonyára senki nem kívánczogna ide még néhány órára sem. (Az örökös bezártság, a világosság hiánya, a szellőzhetetlenség, a sötétzárka, a kinti történeésekről nem tudás stb.)

A börtönnek volt még egy híres rabja: Mindszenty József püspök és paptársai 1944-ben. Róla is bőven szó van az írásban.

Külön rész tartalmazza a fogvatartottak itteni vétségét büntető/megtorló egykori intézkedéseket, olyanokat is, amelyeket ma már nem szabad alkalmazni. De ahogyan változott a társadalom, egyre nagyobb „szabadságot” adtak a raboknak: részt vehettek kulturális foglalkozásokon, tévézthettek, telefonálhattak, fogadhattak látogatókat, és kivételesen rövid időtartamú „kimenőt” is kaphattak, bevezették a rabok társadalomba történő visszaintegrálását, s ezekkel így együtt nagyon is elgondolkodtató ez a börtönismertető írás.

8. Rainer Pál: *A veszprémi Szent Benedek-hegy*. A szerző először Laczkó Dezső munkáját felemlítve szól a „hegy” geológiájáról, majd az ennek felszínén a 20. század elején folyt ásatást és ennek eredményeit (s nem kevésbé: a hátrányait) ismerteti. *„Itt a hegy ezen legmagasabb részén egykoron egy hosszúkás, négyszögletes, erős, bástyaszerű falakkal bíró épület állott”* – indítja ennek régészeti, építészettörténeti feltárását, amelyet a török kor után kriptának használtak, s valószínűen a legismertebb az 1680-ban, 70 éves korában ide temetett Semsey (Semptsei) Ferenc, a (nagy)vázsonyi vár alkapitánya volt.

Rainer Pál történész, régész, aki az adatolások pontosságáról ismert, ezzel kapcsolatban a kétségeiről is ír, hogy mikor és minek (valószínűen kisebb erődítménynek) épült, s valóban Semsey-e az ide temetett, erre vonatkozóan ő nem talált bizonyítékokat. (Bár a mondák és a legendák, mint e kötet második része, valós történeések alapjait is rejthetik.)

Mindezekről függetlenül, az érdekes, sok új, vagy kevésbé tudott ismeretet felvonultató leírás érdekfeszítő olvasmány, s elgondolkodtató abból a szempontból, hogy valaha lesz-e „megfejtése” a Benedek-hegy eme rejtélyének.

*

A könyv, bár nem tudományos műnek készült, de a veszprémi helytörténet, a legendák és csodák iránt fogékony érdeklődők számára kellemes, érdekfeszítő olvasmány lehet, s talán a múlt eseményei némiképpen új megközelítését is nyújtja az olvasóknak. S köszönettel tartozunk Rácz Katalinnak, a sétatprogramok megvalósítójának, aki lehetővé tette, hogy az akkor elhangzottak e könyv formájában kézbe vehető írásokká váltak.

TÖLGYESI JÓZSEF

NEKROLÓG

In memoriam Molnár János

(Veszprém, 1939. május 31. – Veszprém, 2024. március 26.)

CSISZÁR MIKLÓS

*Molnárné Solymosi Erzsébet és Molnár János
a Veszprémi Szemle bemutatóján*

„Elment egy lámpás” – szavakkal kezdődött a szertartást végző unokaöcs pap búcsúztatója Molnár János temetésén. A Gárdonyi kisregényére történő utalás valóban ide illett, mert halálával „véget ért egy aktív alkotó élet, magával víve szülőföldje, Veszprém szeretetét.”

Molnár János 1939. május 31-én született Veszprémben. Kisgyermekként élte át a második világháború borzalmait, a Buhim-völgyi, benne a Tobak utcai, valamint a Zuschmann ház udvarán átélte szőnyegbombázások retteneteit, neki és kortársainak is rendhagyó életkezdés jutott.

Első iskolája az egykori Szent Imre Római Katolikus Elemi Népiskola volt, ahová 1945 és 1948 között, az egyházi iskolák államosításáig járt. A valamikori Gráner-udvarban megépített iskolaépület a sok átalakítás ellenére is a mai napig áll, utoljára ebben az épületben működött a méltatlanul megszűnt Kölcsey könyvesbolt. A nyolc osztályt az egykori polgári felsőkereskedelmi iskola épületében fejezte be, amit már I. sz. Állami Általános Fiúiskolának hívtak (ma Kossuth iskola).

Mindig szeretettel gondolt vissza tanítóira, tanáaira, talán ezek a maradandó élmények is ösztönözték arra, hogy amikor a nyugdíjas kor bekövetkezett, régi tanárai életútjának összegyűjtésével elkezdte iskolatörténeti kutatásait.

Az 1953-ban befejezett nyolc osztály után az érdeklődő, jó eszű fiú a Pápai Állami Tanítóképzőben tanult 1953 és 1957 között. A végzettség elismerését jelentő tanítói képesítő vizsgát 1958-ban tette le. A tanítóképzőben töltött éveket is gyakran emlegetve mesélt egykori tanárai szigoráról, de emberségéről, következetességéről és pontosságáról is. Életre szóló kapcsolatok alakultak ki többükkel. Molnár Jánosnak a Pápai Állami Tanítóképző példaértékű pedagógusi munkát végző tanárai közül dr. Barcsay Tibor, Békefi Aladár Gábor, Cziráki Lajos, Csoknyai József munkásságát bemutató dolgozata „Emlékezés a Pápai tanítóképző néhány tanárára” címmel jelent meg a „Lapok Pápa történetéből” című periodika 2015. évi 1–2. számában.

Tanítói munkásságát Gyulafirátóton kezdte az ottani általános iskolában, ahol 1964-ig tanított. Ott ismerkedett meg feleségével, Solymosi Erzsébettel. Az 1959-ben megkezdett sorkatonai szolgálat 26 hónapra szakította meg tanítói munkáját. Az 1964-es tanévtől a veszprémi Szilágyi Erzsébet Általános Iskolában folytatta a tanítást. 1966-tól az új igazgató, Keller Antal igazgatóhelyettesnek Molnár Jánost választotta maga mellé. Közben elvégezte Pécsen a Tanárképző Főiskola Pedagógia Szakát (1974–1976).

1979-től a Veszprém Városi Tanács VB. Művelődésügyi Osztályán dolgozott egészen 1986-ig. *„Bajcsy Gyula tanácselnök-helyettes hívta a tanács munkatársai közé. [...] Ott kérték fel, tegyen javaslatot pedagógus kitiűntetés alapításához. Az ő ötlete volt az egykori veszprémi püspök, Ranolder János emlékét megőrző díj. Az iskolaalapító veszprémi püspökre méltán kell emlékezni mondogatta, hiszen ő hozta létre 1854-ben az Irgalmas Nővérek Leánynevelő Intézetét, [...] Jánosnak és feleségének köszönhető, hogy a püspök születésének 200. évfordulójára emléktábla is került fel az egykori Intézet falára.”* Az Óváros tér 26-os számú ház falára 2006-ban elhelyezett márvány emlékjel elkészítését Molnár János és felesége, valamint dr. Szigeti József finanszírozta.

A Művelődési osztályról a Veszprém Megyei Pedagógiai Intézetbe került, ahol 1998-ig állt munkaviszonyban. Az Országos Közoktatási Intézetben 1998 és 2000 között dolgozott, végül az Országos Közoktatási Értékelési Vizsgaközpontban végzett majd fél évtizedes munka után 2005-ben vonult nyugállományba.

Molnár János helytörténeti – pontosabban iskolatörténeti, neveléstörténeti – munkásságának kezdete erre az időre tehető. *„2005-ben végleg nyugdíjas lettem. Nem készültem erre az időszakra, nem volt semmi tervem.”* – olvasható egyik visszaemlékezésében. Noha mindig érdekelte ez a fajta tevékenység, *„Azzal tisztában voltam, hogy olyan értékes helytörténeti munkát nem tudnék végezni, mint a feleségem.”* Veszprém mikrotörténetének feltárása szempontjából azonban jelentős

az a felismerése, hogy a lokálisan és nem csak lokálisan jelentős pedagógusok munkássága, élettörténete hamar eltűnhet az emlékezetből a helyi közösségre zúduló információáradatban. *„Azon gondolkodott, hogy a még élő és dolgozó aktív tanítók, tanárok emléke meddig marad meg az utókorban. Félő volt, hogy a haláluk után fokozatosan megfeledkeznek róluk, noha többen vannak akik értékes munkásságuk révén megérdemelnék, hogy valamilyen formában emlék maradjon róluk. Ezért úgy döntött, hogy személyes beszélgetések során magnetofonszalagra rögzítve elmondhatja a szakmai életútjukat, a munkájuk értékeire koncentrálna”,* így az oral history felhasználásával mintegy három tucat pedagógus autobiográfiája áll a jövő neveléstörténeti kutatóinak rendelkezésére. Ezek közül Káté István, Kollár Kálmán, Balogh Ferenc, Knoll János élettörténete a Veszprémi Szemlében jelent meg. Több emlékező írását, mint például a múzeumalapító Kováts Sándorról írt cikkét a megye napilapja, a Napló hozta le.

Szólnunk kell az általa feltárt és ugyancsak a Veszprémi Szemlében leközölt iskolatörténetekről is. A Szent Anna Római Katolikus Elemi Népiskoláról 2011-ben, a Szent Imre Római Katolikus Népiskoláról 2018-ban jelent meg jegyzetekkel ellátott írása.

Feleségével együtt jelentősen hozzájárult a Dózsa iskolában létrehozott iskolatörténeti múzeum állományának gyarapításához. Kováts Sándor, a 25 éves iskolatörténeti gyűjtemény alapítója 2014-ben díszoklevéllel honorálta a támogatást. A Honismereti Szövetség 2018-ban Emléklappal ismerte el értékmentő tevékenységét.

Erzsike halála után végtelen alázattal és precizitással összegyűjtötte, rendszerezte és a vármegyei levéltárnak adta át a felesége munkásságát dokumentáló igen jelentős mennyiségű feldolgozott, illetve még készülöben lévő helytörténeti anyagot, ami azóta is számos megjelent könyvben, folyóiratcikkekben gyarapítja szűkebb pátriánk történetéről megjelenő ismeretanyagot.

Molnár János majd valamennyi Veszprémi Szemle folyóiratszám bemutatóján azután is ott volt, hogy egyedül maradt. Igazi lokálpatriótaként minden érdekelte, ami szülővárosával kapcsolatosan megjelent.

Betegsége azonban, ami ellen élete szinte utolsó percéig küzdött, legyőzte. Molnár János 2024. március 26-án Veszprémben hunyt el. Szülővárosának történetét kutató munkássága ugyan fájdalmasan rövid ideig tartott, de jelentős mennyiségű feltárt és fel nem dolgozott munkaanyag vár értő számbavételre dolgozószobája polcain, azonban munkássága eredményeként visszavonhatatlanul ott van helytörténeti kutatóink sorában.

A Veszprémi Szemle szerzőinek és olvasóinak nevében is, emlékét megőrizve búcsúzunk Molnár Jánostól, folyóiratunk szerzőjétől. Nyugodjék békében.

